

משרד הרווחה והשירותים החברתיים
השירות לעבודה קהילתית

מסע בנתיבי הקהילה

תדריך להיכרות עם הקהילה

מודל נלמ"ד
נרטיב, למידה משותפת דיאלוגית

ארנה שמר ואיתן שחר

מסע בנתיבי הקהילה

תדריך להיכרות עם הקהילה

מודל נלמ"ד
נרטיב, למידה משותפת דיאלוגית

ארנה שמר ואיתן שחר

מסע בנתיבי הקהילה

**תדריך להיכרות עם הקהילה
מודל נלמ"ד - נרטיב, למידה משותפת דיאלוגית**

ארנה שמר ואיתן שחר

הוצאה לאור: השירות לעבודה קהילתית

עריכה לשונית: חיה וטנשטיין

הפקה: לשכת הפרסום הממשלתית

מסת"ב 978-965-91487-4-5 ISBN

נדפס בתל-אביב, אוגוסט 2013

© כל הזכויות שמורות למשרד הרווחה והשירותים החברתיים

תוכן העניינים

5 תודות

7 דברי פתיחה - ברוך שוגרמן, מנהל השירות לעבודה קהילתית

8 דבר הכותבים

9 הקדמה

חלק א: למידה על קהילה - קו הזינוק למסע הלמידה

14 מהי קהילה?

15 מדוע למידה?

17 מדוע ללמוד על הקהילה?

17 אילו שיטות קיימות להיכרות עם הקהילה?

18 מהם השיקולים המשפיעים על בחירה של שיטות הלמידה?

20 מיהם השותפים ללמידה?

21 מה לומדים על הקהילה?

22 כיצד מוצגים תוצרי הלמידה על הקהילה?

23 מלמידה לפעולה

25 סיכום

חלק ב: המסע ללמידת הקהילה ברוח הגישה הנרטיבית

28 הגישה הנרטיבית - השראה לתהליך הלמידה
30 מדוע להכיר קהילה באמצעים נרטיביים?
30 עקרונות מנחים למסע הלמידה ברוח הגישה הנרטיבית
32 המסע בנתיבי הקהילה - מודל נלמ"ד
32 מבוא למודל
33 תרשים המסע להיכרות עם הקהילה
34 1. קבלת החלטה על הפעלת המודל
36 2. "להיות בקהילה"
38 3. פתיחת השער
42 4. טוויית רקמה ראשונה בשותפות עם הקהילה
45 5. איסוף הנתונים - הידע הגולמי
53 6. ארגון המידע - ידע המכוון לדיאלוג
66 7. מעגלי דיאלוג בקהילה
71 8. תכנון תכנית פעולה באמצעות שיח המכוון לפעולה
74 בין מספורים לסיפורים - שילוב שיטות ללמידה על קהילה
76 אתגרים ודילמות במסע הנרטיבי ללמידת הקהילה
78 לקראת יציאה לנתיבי המסע
79 רשימת מקורות
87 נספח: תחומים ונושאים שכיחים בלמידת הקהילה

תודות

לברוך שוגרמן - מנהל השירות לעבודה קהילתית במשרד הרווחה שיזם כתיבת תדריך זה; על זיהוי התהליכים ללמידת קהילה המתרחשים בשטח, על העניין והאמונה בגישה זו ועל התמיכה והדיאלוג השוטף שהתקיים בינינו בעת כתיבת החומר.

לעמיתינו שהקדישו מזמנם לקריאת התדריך בשלבי כתיבתו השונים וחלקו עמנו את מחשבותיהם: פרופ' מיכל קרומר-נבו, ד"ר אלישבע סדן, ד"ר איילת מקרוס, עו"ס עידית אטינגר ועו"ס אורית יולזרי.

לאנשי השדה העובדים הקהילתיים שחלקו עמנו את ניסיונם בתהליכי למידה, הקדישו מזמנם והביעו עניין ורצון לפתח את הגישה.

לאנשים מתוך הקהילות שעמם עבדנו ומהם למדנו מהן הדרכים המתאימות לעבוד עמם, כפי שמוצגים בהמשך התדריך.

דברי פתיחה

ברוך שוגרמן, מנהל השירות לעבודה קהילתית

המסע בנתיבי הקהילה הוא מסע מיוחד שהתחיל לפני שנים לא מעטות בהיכרות הראשונה שלי עם איתן שחר ועם עבודתו המיוחדת בשיטת הנרטיב. הייתה לי הזכות ללוות את עבודתו מקרוב ולהכיר בפוטנציאל של השיטה הזאת להביא לשינויים במקומות מורכבים מאוד. בהמשך הדרך עלה הרעיון לקחת את השיטה ולהפוך אותה לכלי בעבודה קהילתית.

בהמשך המסע הצטרפה ארנה שמר, שגם את עבודתה הכרתי מקרוב. המסע בשניים הוא תמיד מעניין יותר ועשיר יותר ממסע של יחיד, וכך היה גם במסע הזה. כל אחד הביא למסע את התרמיל שלו עם התוכן המיוחד שלו, ובדיאלוג מתמשך יצא מאחד ועוד שניים הרבה יותר משלושה.

כצלע השלישית ביקשתי שנצא למסע ונראה אם אכן יש כאן דרך מיוחדת שתוסיף ידע וכלים לעובדים הקהילתיים. לא השתתפתי בכל המסע, אך הצטרפתי לעתים לבחון לאן הגענו, האם אנו בכיוון הנכון וכיצד ממשיכים. המפגשים המשולשים היו מרתקים, אם כי לפעמים גרמו לשינויים בתכנית המסע או חזרה לנקודה קודמת.

המסע הניב את התדריך להכרת הקהילה והזמנה לכל עובד קהילתי לצאת למסע בצורה המיוחדת שלו ושל קהילתו. תדריך זה הוא מיוחד משום שיש בו הרבה מקום לתוספות וללמידות אישיות ומקצועיות של כל עובד המחליט להשתמש בו. בהמשך הדרך אני מקווה שנאסוף את הלמידות האלה ונפיץ אותן בין כל העושים במלאכה. המסע תם ולא נשלם. המסע הזה גם העלה את הרצון של השותפים בו למסע נוסף. ארנה ואיתן כבר שוחחו עמי על מסע נוסף לגיבוש כלי מעשי להתערבות קהילתית המבוסס על אותה שיטה. אני מצפה למסע החדש ובטוח שגם הוא יהיה מרתק בתהליכו ומעשיר בתוצריו.

אי-אפשר לסיים מסע ארוך כל כך בלי להודות להרבה אנשים טובים שהיו שותפים בתחילת הדרך ובאמצעה. ראשית, אני רוצה להודות לעיריית ענבר, מנהלת (לשעבר) של המחלקה לשירותים חברתיים במועצה אזורית בני שמעון, שהעזה לאפשר לאיתן לצאת לדרך חדשה ואחרת בלי לדעת אם זאת אכן דרך שיכולה להביא לשינוי קהילתי. על האומץ ועל החזון אנו חייבים לך תודה גדולה.

שנית, אני רוצה להודות לעובדים הקהילתיים שהסכימו לשתף את איתן ואת ארנה בחוויות שלהם ובמסעות המיוחדים שלהם. כל מסע קטן שלכם הוסיף למסע שלנו ידע וחוכמה. כמו כן מגיעה תודה גדולה לכל הקהילות של איתן וארנה מראשית דרכן דרך עבודת כל העובדים הקהילתיים. באמצעותכם למדנו מהי הדרך האמיתית לעשות את המסע. החוכמה הקולקטיבית הזאת לא תסולא בפז.

אחרונים חביבים, תודה לארנה ולאיתן על החוויה המרתקת ועל השאיפה להביא את הדבר הטוב והמקצועי ביותר לעובדים מתוך הרבה כבוד וענווה לכל אחד ואחת. אני מוכן לצאת אִתם לכל מסע עתידי שיתכננו.

דבר הכותבים

לך אל האנשים. למד מהם, אהוב אותם,
התחל ממה שהם יודעים, בנה על הקיים.
המדריכים הטובים ביותר הם אלה שכשעבודתם הסתיימה,
יגידו האנשים: "עשינו זאת בעצמנו". (פתגם סיני עתיק)

אנו שמחים להזמנה להציע דרך להיכרות עם קהילות בגישה הנרטיבית, השיתופית והדיאלוגית. עבורנו זו הזדמנות משמעותית לתרגם ידע שהצטבר אצלנו ובמקומות נוספים בארץ ובעולם לשפת המעשה, למודל למידה ופעולה בעבודה עם קהילות. יתרה מזאת, זו גם הזדמנות לפתח זרוע יישומית נוספת בגישה הנרטיבית. בתדריך שלפניכם אנו מציעים נדבך לפרקטיקה של לימוד הקהילה; מודל המשלב נרטיב ולמידה משותפת דיאלוגית (מודל נלמ"ד) ונסמך על יצירת שותפות בתהליכי הלמידה, השיח והפעולה של העובד הקהילתי עם מושאי פעולתו. המודל פותח ברוח הגישה הנרטיבית, שהסיפורים האישיים והקבוצתיים בה משמשים אבני דרך להיכרות עם הקהילה. גישה זו מזמינה את העובד הקהילתי ואת שותפיו לפסוע בנתיביה של הקהילה תוך הקשבה לנרטיבים הייחודיים והמשותפים במטרה לקדם דיאלוג בקהילה המכוון לפעולה. באמצעות כלים נרטיביים ודיאלוגיים המזמנים דרכים לגולל את המציאויות הנתפסות השונות של האנשים בקהילה נרקם סיפור משותף. זהו סיפור רב-קולי הניזון מהידע הייחודי של השותפים במרקם הקהילתי. בדרך זו נפתח בפני השותפים ערוץ לביטוי תפיסת עולמם המקבלת מקום שווה ערך לכל אדם. הלמידה המשותפת היא הזדמנות לכל הנוטלים בה חלק להתבטא, להשפיע, ליצור, לפעול ולהתחבר. תהליך הלמידה הנו שלב מהותי בתוך העשייה הקהילתית ולא שלב טרומי, כפי שהוא עלול להיות. יש בו גיוס, שיתוף והתארגנות, אשר מובילים לשינוי בקהילה. בד בבד הוא מזמן בפני אנשי המקצוע נתיב לחבירה לברית של עשייה עם אנשי הקהילה. התדריך נכתב באופן המעודד שילוב של גישות הקיימות בשדה ומסתמך בחלקו על אמצעים ועל גישות שכיחות להיכרות עם קהילה. עם זאת, ליבתו מתמקדת בהיבטים הייחודיים ברוח הגישה הנרטיבית על רקע הצגת הפרקטיקה הנהוגה בתחום. אנו מקווים כי המצע המוצע לפניכם יעודד אתכם¹, הקוראים, לפתח דרכים ושיטות נוספות ברוח זו להיכרות עם הקהילה וגם לפעולה עמה. נשמח ללמוד מכם על דרכים יצירתיות שבהן פעלתם ולהמשיך לעסוק עמכם בחשיבה ובהעשרה בנושא.

קריאה נעימה,

ד"ר ארנה שמר | ornashemer4@gmail.com

ד"ר איתן שחר | shahar@lhv.org.il

1. התדריך מיועד לנשים ולגברים כאחד, גם אם הכתוב פונה לעתים בלשון זכר בלבד.

הקדמה

מטרתו של התדריך היא להרחיב את מצאי הגישות והכלים המבטאים היבטים נרטיביים ודיאלוגיים, שביכולתם לקדם עבודה עם אנשים במרחב הקולקטיבי. הגישה הנרטיבית מבקשת ללמוד על תפיסות העולם, על החוויות ועל הפרשנויות שאנשים מייחסים לחייהם באמצעות השיח שהם מקיימים עם סביבתם. שיח זה יכול להיות מילולי ולהתבטא, למשל, בסיפורי חיים, בראיונות פתוחים ובאופנים שונים של כתיבה, והוא יכול להיות גם לא-מילולי ולהתבטא באמצעות שפת הגוף או שפת החומר, כמו ציור, פיסול ואמצעי הבעה נוספים. מתוך למידה זו נרקמות פעולות המבקשות להתמודד עם התכנים המתגלים. פעולה במישור הקהילתי מזמינה מטבעה עבודה עם נרטיבים, שכן במהותה היא מתקיימת בתוך שיח, מבררת אותו, פועלת מתוכו ומשפיעה עליו. חדשנותו של התדריך נעוצה בהצגת מסע למידה בשיתוף עם הקהילה המושפע מהגישה הנרטיבית (שחר ושמר, 2012). למידה זו מאפשרת להתוודע לשאלה כיצד מובנית המציאות המורכבת ממציאויות שונות וכיצד היא נתפסת ומפורשת על ידי אנשים שונים ומהווה קרקע לפעולה קהילתית.

אנו מציעים לראות את התכנים המוצעים בתדריך זה בשתי דרכים:

א. שיטה העומדת בפני עצמה

ב. השלמה לשיטות אבחון אחרות

מבין מכלול הגישות המיושמות בשלב הכניסה לקהילה שכוח למצוא שיטות הנוטות לאבחן את הקהילה לאור גישות פוזיטיביסטיות באמצעות נתונים הנתפסים כאובייקטיביים וחד-משמעיים. בעוד האחרונות נוטות לתאר את המציאות כוודאית באמצעות עובדות, הגישה הנרטיבית מוסיפה ממד פרשני-סובייקטיבי. אף כי אנו מכירים ומוקירים את השיטות השכיחות לאבחון קהילה ולעבודה עמה, אנו מציעים להמשיך לפתח, לשכלל וליצור אפשרויות נוספות שיתאימו לעבודה עם אנשים שחיים בקהילות שונות. נראה כי השילוב בין גישות מגוונות מאפשר להציג תמונה מלאה, מורכבת ורב-ממדית על חייהם של אנשים.

בדומה לתדריכים נפוצים למיפוי ולאבחון קהילות, גם תדריך זה חותר לשילוב שיטות וכלים שונים בלמידת הקהילה. הגישה המוצגת בתדריך זה מדגישה את הכלים המגוונים והיצירתיים המבקשים ללמוד לעומק את ההבניות השונות של המציאות בתוך הקהילה ובסביבתה בשיתוף אנשים מהקהילה כשותפים ממשיים בתהליך הלמידה. הפעולה בגישה זו יוצרת מכניזם אחר עם הקהילה ותוצרים שונים שעולים מתוך המסע להכרת הקהילה בגישה הנרטיבית. ערוצי הלמידה השונים מזמינים יצירה של מערכת פעילה, שותפה ומעורבת כבר בשלב הראשוני של ההיכרות ושל ביסוס תהליכי השינוי בקהילה.

מלבד הידע שנצבר בשדה ומעוגן בתדריך זה, הרקע לפיתוח המודל ברוח הגישה הנרטיבית ללמידת קהילה שאוב מגישות שמקורן ב"מפנה הנרטיבי", שהתפתח בעשורים האחרונים ומוצא את ביטויו במרבית תחומי הדעת

החברתיים (היסטוריה, פסיכולוגיה, חינוך, עבודה סוציאלית, אנתרופולוגיה, פולקלור ועוד). הדמיון בתפיסת העולם ובדרכי ההתערבות אֶפְשָׁר לשאוב השראה ולהסתמך גם על התנסויות אלה. אנו מציעים לראות בתדריך המוצג לפניכם מעין "מדריך מסע", שההולכים לאורו בוחרים את דרכם בהתאם לשיקולים הקשורים לנטיות לבם, להעדפותיהם ולמשאביהם מתוך דיאלוג עם בעלי העניין בקהילה. לאחר ההיכרות עם הגישה המוצגת בתדריך מומלץ להתאים את ההסתייעות בו על-פי הצרכים והתשתית של העובד והשירות המשלח. אפשר להיעזר בתדריך למקטעים מתוך המסע, לשלבם עם גישות נוספות ולהתאימם לפי אפשרויות של שיתופי פעולה, זמן ותקציב. קוראי התדריך מוזמנים לעשות בו שימוש יצירתי ועצמאי המשקף מגוון דרכים יעילות לעבודה עם אנשים החיים בקהילות שונות. כחלק מהגישה שמנחה את כתיבתו של התדריך, ראוי כי בכל קהילה שבה מתבצע תהליך, ייווצרו ויותאמו כלים הייחודיים לה. אפשר ליישם את הרעיונות במסע למידה שלם עם כל הקהילה או בלמידה נקודתית עם קבוצות מתוך הקהילה.

למי מיועד התדריך?

- עובדים סוציאליים קהילתיים ועובדים קהילתיים
- עובדים סוציאליים פרטניים הפועלים במרחב הקהילתי
- סוכנויות העוסקות במתן שירותים חברתיים, כמו מחלקות לשירותים חברתיים, רשויות מקומיות, עמותות
- אנשי מקצוע העובדים עם קהילות בתחומים שונים, כגון: חינוך, רווחה, בריאות, תכנון ערים, משפט, תאטרון קהילתי
- אנשי מקצוע העוסקים ביעוץ וביזמות חברתית
- קובעי מדיניות בתחומים שונים
- אנשים מתוך הקהילה
- אנשים המעוניינים להרחיב דעת ביישומיה המעשיים של הגישה הנרטיבית
- בעלי עניין בתהליכי למידה

כיצד ערוך התדריך?

- **חלק א - למידה על קהילה - קו הזינוק למסע הלמידה.** בחלק זה נציג את סוגיית הלמידה על הקהילה.
- **חלק ב - המסע ללמידת הקהילה ברוח הגישה הנרטיבית.** בחלק זה נפרוש את הצמתים המרכזיים במסע להיכרות עם הקהילה.

בכל אחד מהצמתים מוצגים מבוא קצר, עקרונות פעולה ושאלות שכדאי שהעובד הקהילתי יברר עם עצמו או בדיאלוג עם סביבתו. בחלק מהשלבים מוצגות דוגמאות הפורשות יחדיו מניפת רעיונות לדרכי למידה בגישה נרטיבית.

כיצד מוצע להשתמש בתדריך?

חלקו הראשון של התדריך מתייחס באופן כולל לתהליכי היכרות עם קהילות. תהליכים אלה מוצגים על רקע למידת הקהילה ברוח הגישה הנרטיבית כדי להבהיר את רצף העשייה האפשרי בשלב זה.

חלקו השני של התדריך מזמין למסע למידה הערוך בסדר כרונולוגי ליניארי של תהליך הלמידה המוצע. לפיכך רצוי לקרוא חלק זה לפי סדר הופעת שלביו השונים.

כחלק מתפיסת העולם הנרטיבית והגישה הדיאלוגית בסיומם כל שלב מוצעות שורות ריקות לעבודה אישית של הקורא. שורות אלה מיועדות למחשבות ולהרהורים על הכתוב, לתהליכי בוננות אישיים וקבוצתיים, לרעיונות יישום עם הקהילה, לשאלות ולדוגמאות נוספות, ככל העולה על דעת הכותב.

חלק א |

למידה על קהילה - קו הזינוק למסע הלמידה

חלק א

למידה על קהילה - קו הזינוק למסע הלמידה

תדריך זה מתייחס לשלב הכניסה לקהילה. בשלב זה העובד הקהילתי נוהג לערוך היכרות עם הקהילה ולנתח את הנתונים שאסף כדי לקדם תהליך שינוי בקהילה. זהו שלב משמעותי ביותר שבו העובד הקהילתי מבסס את מעמדו, יוצר קשרים, אוסף נתונים ומרחיב את ההבנה מיהם האנשים בקהילה ומה רצונם. ראשית לכול נפתח חלק זה בהתייחסות למושג **קהילה** המהווה מושג מרכזי בתדריך זה, ואחריו תוצג התייחסות למושג **למידה**. בהמשך הפרק מוסבר בקצרה מהו **שלב הכניסה לקהילה** מתוך מבט הוליסטי על הנושא על כל רבגוניותו. פרק זה משמש נקודת המוצא לתהליך הלמידה את הקהילה בגישה המייחדת תדריך זה.

מהי קהילה?

ריבוי ההגדרות למושג "קהילה" והדרכים למיין ולאפיין אותו מלמדים על טווח הפרשנויות והמהויות המיוחסות לו (לדוגמה: בהם, 1997; סדן, 2009; שדמות, 2010; Delanty, 2010; Schriver, Brent, 2004; McMillan & Chavis, 1986; 2002; Warren & Warren, 1977; 2011; Putnam, 2000). השכיחות הגוברת של השימוש במושג מעידה על נחיצות ועל משמעותו לחיי האדם, שהנו ישות המעוניינת לכרוך את חייה עם קולקטיב.

נהוג לסווג את הגדרות הקהילה לפי אבחנה מרכזית המבדילה בין קהילות גאוגרפיות לבין קהילות פונקציונליות. הקהילות הגאוגרפיות הן קהילות הנטועות במיקום פיזי מוגדר ומובחן, ואילו הקהילות הפונקציונליות הן קהילות המאוגדות סביב מאפיינים או משימות משותפים ואינן חייבות להיות תלויות במיקום פיזי. למרות אבחנה זו קהילות יכולות להשתייך בו-זמנית לשני הסוגים, כגון קהילה על בסיס מוצא עדתי שמתגוררת באותו יישוב.

בתדריך זה אנו שואפים להציע כלי המתאים ללמידת מגוון הקהילות הקיימות תוך התאמת הגישה, הכלים והתוצרים למבנה הקהילה ולאופייה.

קהילה גאוגרפית

בניין מגורים, שכונה, עיר, קיבוץ, מקום עבודה, רשות מקומית, פנימייה...

קהילה פונקציונלית

מקוונת, מאפיין קריטי משותף, ייעוד, קבוצות אתניות, אינטרס משותף...

מדוע למידה?

המונחים המוכרים בשדה הפעולה של שלב ההיכרות עם הקהילה הם, לדוגמה, "אבחון קהילתי", "תסקיר קהילתי", "פרופיל קהילתי", "מיפוי קהילתי" ו"אבחנה חברתית". מונחים אלה מבטאים היבטים של בדיקה, זיהוי וקביעה, ופעמים רבות הם נסמכים על תפיסת עולם פוזיטיביסטית להבנת המציאות הקהילתית. האבחנות חותרות אפוא לבטא ייצוג אובייקטיבי ואף ניטרלי של המציאות הקהילתית כתיאור האמיתי והנכון. בהתאם לרוח הגישה הנרטיבית בחרנו לכנות תהליך זה למידה וכך להדגיש את הפן התהליכי, הפרשני וההדדי של רכישת הידע בשיתוף הקהילה והיצירה הרב-ייצוגית המתהווה בעקבותיה.

ההתייחסות למושג למידה בתדריך זה משתלבת עם תמורות שחלו בשלושת העשורים האחרונים, שבהם התפתחו גישות ומודלים המקנים מקום מרכזי לידע המצוי אצל האנשים באשר לחייהם. באופן זה אנשי המקצוע נחשפים לרבדים נוספים, כמו נכסים וכוחות שיש בידי האנשים בקהילה, דרכי ההתמודדות בחיי היום-יום והבנה עמוקה יותר כיצד אנשים חווים את הקהילה ובונים אותה (סדן, 2009; Cornwall & Gaventa, 2000).

אבחון קהילה ברוח הגישה הנרטיבית מציע חלופה או השלמה לגישות השכיחות לאבחון קהילה. גישות אלה מאופיינות על פי רוב בתכנון תהליך מובנה ודדוקטיבי, ולפיו הידע נאסף לפי נושאים שנקבעו מראש במטרה להציג מעין "צילום" של המציאות הקהילתית. מציאות זו לא פעם מותירה את הרושם כי בעיני אנשי הקהילה קיימת מציאות נתפסת אחת המכלילה תחתיה את מרבית אנשי הקהילה. זאת ועוד, התהליך מבוצע לרוב על ידי עובד קהילתי המוצג כ"מומחה", לא פעם מומחה בלעדי לתהליך האבחון ולעתים אף להתערבות.

אנו מציעים את המושג **למידה** של הקהילה המבטא בתדריך זה את ההיבטים האלה:

- **הלמידה כפרשנות וכתהליך גילוי** - תהליך הלמידה מבקש לאסוף נתונים המשקפים את פרשנותם של אנשים למתרחש בחייהם. נתונים אלה לעתים ידועים, ברורים וגלויים עבור האנשים, ולעתים הם סמויים ולא-מודעים. תהליך הלמידה מאפשר לאנשים בקהילה לבוא לידי ביטוי באופן אישי, אותנטי ואינטימי. זהו תהליך של העמקה לתוך שכבות הקרקע הפנימיות, ובמהלכו נחשפים נתונים שאינם נצפים מעל פני הקרקע הגלויה והיבטים סמויים שלא קיבלו ביטוי ומקום בשיח הקהילתי. תהליך הלמידה מתרחש אפוא במעגלים שונים, פנימיים וחיצוניים, אישיים וקולקטיביים, ידועים ומפתיעים. הלמידה נוצרת מתוך דיאלוג פנימי ורפלקטיבי² בין האדם לבין עצמו ובין האדם לבין זולתו. למידה זו מאפשרת גילוי ויצירה של ידע המוצג בתדריך כידע המכוון לדיאלוג; ידע היוצר שיח ושיח היוצר ידע נוסף.
- **פעילות הדדית** - המונח הדדיות מגדיר את אופי היחסים בין הלומד ובין מושא למידתו. גישה זו מייצרת תהליך המבוסס על מידה גבוהה של שותפות וכבוד ההדדי בין כל הנוטלים חלק במסע הלמידה. שותפות זו, כפי

2. המונח רפלקציה נקרא בעברית בוננות ומופיע בתדריך זה לחלופין בשתי הגרסאות. הסבר המושג נמצא בעמוד 31.

שאפשר יהיה למצוא בהמשך התדריך, מקבלת ביטויים שונים בתהליך הלמידה. אופי המפגש הנרקם ורוח הדיאלוג מזמנים בנייה של מערכת יחסים הממתנת היררכיות שעשויות לנבוע מעצם התפקידים השונים של הלוקחים חלק בלמידה, בין שהם אנשי מקצוע, בין שהם נושאי תפקידים בקהילה וחברי קהילה שונים (Fourth World-University Research Group, 2007). למידה הדדית מזינה לרוב יחסי אחווה, מעורבות וסולידריות. מסע הלמידה נסמך על ההכרה כי לכל אדם הקשור לקהילה יש ידע משמעותי שיכול לתרום לה ויכולת לתרום לאנשים אחרים (קרומר נבו, 2000). ההדדיות המתבטאת בלמידה נוטעת את המוכנות להמשך תהליך השינוי המתרחש מתוך דיאלוג ועשייה משותפת. בשונה מתהליכי למידה הנוטים להתקיים בנתיבים חד-צדדיים והיררכיים שבהם ה"יודע" מורה את הידע ל"לא-יודע", והאחריות והאקטיביות מוטלות על המלמד, הרי שבתהליך המוצע הלמידה מתקיימת באחריות משותפת. אחריות זו מעידה על הכרה גשטאלטית הרואה בתוצר המשותף שלם הגדול מסכום חלקיו. ערכה של הפעילות ההדדית, מעבר ללמידת הקהילה, נעוצה בהזדמנות הנוצרת במהלכה לקיים דיאלוג בין אנשים, המעודד חשיבה ובירור משותף בנוגע לקיומם האישי והקהילתי. תהליך קהילתי זה כשלעצמו מעצים ומהווה תוצאת לוואי חיובית של הלמידה בגישה הנרטיבית.

- **למידה המכוונת לשינוי** - המושג למידה בהקשר של תדריך זה מכוון לפעולות העשויות לנבוע מההתוודעות אל הידע החדש והפנמתו. גישה אקטיבית זו מעידה כי כוונת ההיכרות עם הקהילה היא ליצור שינוי יחד עם אנשים שייטיב את חייהם. ההתכוונות לקראת שינוי יכולה לעורר רגשות שונים המשפיעים על הלמידה, מעידוד וכמיהה לשינוי עד חשש ורתיעה ממנו. בדומה למשנתו של מחקר הפעולה, גם כאן איסוף הנתונים וניתוחם משפיע על שיפור המצב הנלמד (לוי, 2006; קרומר-נבו ובר-שלום, 2006; Lewin, 1946).

- **מגוון סגנונות למידה** - תהליכי למידה מתקיימים במגוון סגנונות ואמצעים (Dunn & Griggs, 1995; Huff, Sinder & Stephenson, 1986). אנשים קולטים ומעבדים מידע באופנים שונים המותאמים לצרכים, להעדפות ולתהליכי הלמידה הייחודיים להם. מתוך ההכרה בקיומם של סגנונות למידה שונים, התדריך מכוון ללמידה יצירתית ומגוונת. יסודה של הלמידה בהבחנה בין אנשים כישויות נפרדות ובין קהילות כמערכות הנושאות מטען תרבותי, היסטורי וארגוני המייחד כל קהילה בפני עצמה. המודעות למגוון סגנונות הלמידה היא רבת משמעות הן עבור אנשים מהקהילה והן עבור אנשי מקצוע אשר גם להם יש העדפות למידה שונות.

ערכה המיוחד של הלמידה במודל זה נעוץ בהיותה דיאלוגית ומתהווה מתוך החליפין בדיאלוג (Freire, 1970). בדיאלוג כזה מוחלפים בין השותפים תובנות, הרהורים, פרשנויות, משאלות, עמדות ושאלות. הוא מאפשר לכל שותף להסיר הגנות מחשש לאיבוד מעמדו כבעל הידע הבלעדי ולהיות פנוי להקשבה ולהזדמנות שיש בחליפין עם הידע החדש המתהווה. הוא גם מאפשר לכל שותף להעז לומר בגלוי את מה שהוא חושב, מרגיש ורוצה, לקבל אחריות לנאמר, לטעון, להתווכח, להכיל, לברר ולהתחדש מתוך הלמידה. מאפיין נוסף הוא תחושת הכבוד ההדדי הנרקמת בין המשתתפים בהיותם פנויים להסכית ולהקשיב זה לדברי זה.

מדוע ללמוד על הקהילה?

כניסה מוצלחת של איש מקצוע לקהילה מותנית, בין השאר, ביכולתו להבין את המשמעויות שאנשים מייחסים לחייהם במרחב האישי והקולקטיבי של הקהילה. לפי ההנחה המנחה גישה זו כל אדם חווה באופן ייחודי את חייו (Denzin, 1995; Guba & Lincoln, 1998). חוויה זו מתעצבת מתוך יחסיו ההוליסטיים עם מערכות רבות השזורות בחייו, הן מערכות פנימיות אישיות (פיזיולוגיות, רגשיות, מנטליות ועוד) והן מערכות בסביבתו (משפחה, קבוצה אתנית, קבוצה חברתית, קבוצה מקצועית, ארגונים ועוד). לפיכך כדי ליצור שינוי שיכול להיטיב את חייו של האדם, חשוב להבין כיצד הוא מבין את חייו על רקע סביבותיו השונות.

לימוד הקהילה באמצעות הסיפורים והאירועים האישיים מאפשר למידה רב-ממדית של הקהילה. הנרטיבים מזמנים התבוננות על השונות ועל הייחודיות של האנשים בה. הם מאפשרים זיהוי קבוצות שונות בתוך הקהילה ואת נקודות המבט הייחודיות שלהן ומקדמים את היכולת לרקום סיפור קולקטיבי המלמד על התבוננות המשותפות על אודות הקהילה.

למידת הקהילה מאפשרת התקדמות לקראת פעולה. תוצריה מתבטאים גם בתכנים המופקים מהלמידה וגם בתהליך שהלמידה מזמנת, כפי שיפורט בהמשך.

אילו שיטות קיימות להיכרות עם הקהילה?

יש חומר מתודולוגי ועיוני רב בנושא אבחון והיכרות עם קהילה³. לאור מקורות אלה, הסקירה הבאה מתמצתת ומסווגת שיטות הנהוגות בתהליכי היכרות, אבחון, מיפוי ולמידה של קהילה. הסקירה אינה ממצה את מכלול השיטות הקיימות. הסיווג לתת-קבוצות נעשה לנוחות הקריאה, והשיטות אינן מוציאות זו את זו מכלל אפשרות.

שיטות עיוניות:

- איסוף, מיון וניתוח מידע כתוב משלל מקורות: דו"חות, ספרים, עיתונים מקומיים, אתרי אינטרנט, עבודות של בני הקהילה או בעלי עניין אחרים על הקהילה, תכניות אב, תכניות אסטרטגיות ופרוטוקולים של מערכות פורמליות בקהילה.
- איתור אבחונים קודמים על הקהילה.

שיטות כמותיות:

- נתונים אובייקטיביים כתובים: נתונים דמוגרפיים ממקורות פורמליים שונים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, המוסד לביטוח לאומי ועוד), נתונים כלכליים, נתוני מרשם אוכלוסין, מפות תכנון, חלוקת תקציבים ברשות המקומית/אזורית ועוד.

3. ראו לדוגמה, ארי ואנגל, 1995; בוסטין, 2007; בן יוסף, 2010; האוניברסיטה העברית, 2008; חסון, שחורי ואדיב, 1995; לאור, 2010; סדן, 1990; סדן, 2009; קליינמן וקמינסקי, 2006; קמינסקי, סדן וגלעד, 1987; שחר ושמר, 2012; Fellin, 1987; Hardcastle, Powers & Venocur, 2011; Mcknight & Kretzmann, 1996.

- סקרים כגון סקר צרכים, סקר נתונים דמוגרפיים, סקר שנבנה לצורך אבחון הקהילה. הנתונים נאספים באמצעות ראיון פנים אל פנים (יחידים או קבוצות), בדואר (אינטרנט או רגיל) או בטלפון.

שיטות קומוניקטיביות ודוקומנטריות:

- ראיונות אישיים: הראיונות מנותחים בגישה פרשנית על-פי התמות והקטגוריות המרכזיות בהם.
- ראיונות קבוצתיים, קבוצות מיקוד: אפשר להקים קבוצות או להצטרף לקבוצות קיימות (פעילות קשישים, תנועת נוער, חוגים, מקומות עבודה), בתים פתוחים (קבוצות אקראיות), קפה-קהילה (בהנחיה), פאנל מומחים (שעוסקים בקהילה), קהילות מקוונות.
- תצפית: מתצפיות טהורות ועד תצפיות משתתפות (לדוגמה, צפייה בישיבה, השתתפות בחג קהילתי, השתתפות בפעילות של ועדה קהילתית).

שיטות יצירתיות:

- שיטות המדרבנות אנשים לבטא את עצמם באמצעים מגוונים, חלקם לא-מילוליים.
- יצירת מפות של הקהילה (mapping): למשל, של המצב החברתי, של הנכסים והקשיים, של הנושאים שעל סדר היום.
- מיצב של הקהילה: פיסול היבטים מחיי הקהילה באמצעות חומרי יצירה שונים בניסיון לבטא את מצבה של הקהילה או מהי הקהילה עבור חבריה.
- ציור ו/או צילום תמונות שמבטאות מהי הקהילה בשבילי.
- עבודה עם חומרים, כגון: ברזל, עץ, קרמיקה, אדמה, זכוכית, פספס, צמחים או כל דרך יצירתית אחרת שתגרום לאנשים לשוחח על עצמם ו/או על הקהילה.
- עבודה עם חפצים בעלי משמעות, קלפים, סיפורים.
- יצירה באמצעות מילים: כתיבת סיפורים, שירים, הצגות על הקהילה.
- מידע מצולם מתמונות וסרטים.
- מולטימדיה: למידה באמצעות וידאו, סרטים, מחשב.

מהם השיקולים המשפיעים על בחירה של שיטות הלמידה?

למידת הקהילה המובאת בתדריך זה מוצגת כהליך המתקיים בדרכים שונות המותאמות לעובד, לקהילה ולמטרות הלמידה. העובד הקהילתי יוצר לרוב מזיגה בין תהליכי למידה שונים בהתאם לשיקוליו המקצועיים ולמציאות שסובבת אותו.

בין למידה מובנית ללמידה גמישה: על מנת לבחור באיזו מן השיטות המוזכרות מעוניינים להשתמש, נכון יהיה להגדיר כיצד צפוי להתפתח הליך הלמידה. קיימות היערכויות שונות ללמידת הקהילה הנעות על פני רצף: מלמידה מובנית ללמידה גמישה וזורמת.

על פי הגישה המובנית הליך הלמידה יהיה מאורגן באופן שיטתי ומתוכנן. הלמידה תבוצע לפי תכנית של איסוף נתונים שנהגתה מראש, וקרוב לוודאי שתתקדם על-פי לוח זמנים שנקבע ולאור מדגם שהוגדר מלכתחילה. על-פי הגישה הגמישה, הלמידה תבוצע מתוך היסקים הנגזרים מהתחככות וממגע של העובד במרחבי פעולתו ולאור הצעות של הגורמים אשר פתחו בפניו את שערי הקהילה. על-פי גישה זו, איסוף הנתונים יקוּט מתוך ההתנסות והחוויה של העובד ושותפיו ועל סמך העצות של אנשי המקום. הדוגלים בגישה זו מוצאים ערך בחוויית התצפית החיצונית והתצפית המשתתפת וכן בשיחות הבלתי-פורמליות שהעובד מפתח מתוך התנסותו המזדמנת בחיי הקהילה. הכוונה היא להסתובבות חופשית בקהילה בשעות ובמחוזות שונים, ל"שיבה על הברזלים" ולקיום מגע עם אנשי המקום. האינטראקציות שהעובד מקיים עם אנשי הקהילה הן בסיס נתונים בפני עצמו, אך גם תשתית לפיתוח קשרים להמשך איסוף נתונים מובנה יותר. נראה כי בפועל אופן הלמידה על קהילות נע על פני רצף זה ואינו נמצא בקצותיו. באופן זה אנשי המקצוע מוצאים את הדרכים המתאימות להם ולשותפיהם לתהליך ליהנות הן מלמידה סדורה ומתוכננת והן מלמידה ספונטנית וגמישה. בכל מקרה מומלץ להתוות תכנית עבודה המוגדרת על-פי לוחות זמנים, הערכת משאבים ומדדי התקדמות.

למידת קהילה בגישה נרטיבית יכולה להשתלב על פני כל הרצף המתואר בדרכים ובמינונים שונים. עם זאת, בהתאם לעקרונות הגישה המבקשים ללמוד את המציאות כפי שהיא נחוות על ידי מגוון אנשים, לאו דווקא האנשים המוכרים והנשמעים בקהילה, ההיבט הגמיש פותח ונותן לגיטימציה למרחב גדול ומגוון יותר של אנשים ובעקבות כך למרחב גדול ומגוון יותר של נושאים.

משתנים הנוגעים לעובד ולקהילה:

להלן משתנים מרכזיים שעשויים להשפיע על סוגי הלמידה של קהילה:

- תפיסת עולם, סגנון פעולה וניסיון קודם של העובד הקהילתי
- תרבות ומדיניות השירות שמטעמו העובד הקהילתי פועל
- משאבי זמן
- טיב ההיכרות בין העובד לבין אנשי קהילה ובפרט מנהיגות הקהילה
- צפי לשיתוף פעולה
- משאבי תקציב
- מיקום הקהילה במרחב ונגישות אל אנשי הקהילה וביניהם
- גישות ונורמות של תקשורת בקהילה
- מהלכים קודמים של למידה בקרב אנשי הקהילה

משתנים הנוגעים לתכני הלמידה:

- מטרת הלמידה
- נושאים ללמידה

- דחיפות הבעיות
- סוג התוצר המצופה של הלמידה

על מנת לתכנן את הליך הלמידה הנרטיבי יש להכיר את שיטות העבודה הקיימות לאבחון קהילה, חלקן שגורות ביותר וחלקן מוכרות פחות. העובד יוכל לבחור אם להתחבר לשיטות הקיימות ולהשלימן, להסב אותן לגישה הנרטיבית או ליצור לעצמו מסע למידה אחר.

מיהם השותפים ללמידה?

תהליכי למידה בקהילות יכולים להיעשות בגישות שונות, החל מגישות לפיהן איש המקצוע פועל מבחוץ כנוטל לעצמו מעמד אקסקלוסיבי של מומחה האוחז בלעדית בידע (או בשיתוף עם צוות מקצועי) עד תהליך ריבוני-פנימי שבו הקהילה לומדת על עצמה באמצעות אנשיה. על פני רצף זה יש מקום להתוות מגוון של שיתופי פעולה בין אנשי המקצוע החיצוניים לקהילה לבין אנשים מתוך הקהילה.

הגישות הקלאסיות להיכרות עם הקהילה מותירות לרוב את הסמכות, את האחריות ואת ביצוע התהליך בידי אנשי המקצוע. בדרך כלל זהו העובד הקהילתי המבצע בגפו או בעזרת כוח מסייע, כמו עובדים שכונתיים או שותפים ארגוניים. במקרים אלה יש מספר מצומצם של שותפים. כיוון שבגישה זו השותפים לרוב אינם אנשים מתוך הקהילה - הידע נאסף ומפורש מתוך נקודת מבט חיצונית ומקצועית בלבד.

בהתאם לרוח הלמידה הדיאלוגית תהליך הלמידה הוא קולקטיבי. הוא מלווה על ידי איש המקצוע, הפועל בדרך כלל עם צוות מוביל, ובו שותפים בעלי עניין שונים בקהילה, לרבות אנשים שהם חלק מהקהילה. האתגר שלמידה זו מציבה הוא השאיפה להתוודע אל אנשים שונים ככל האפשר, לרבות אנשים שלרוב לא נוהגים לשוחח עמם וללמוד מהם. תהליכי אבחון מתרכזים לא פעם ב"אנשי קשר", ב"שומרי סף" וב"אנשי מפתח" בקהילה הנתפסים כמחזיקים בידע משמעותי ורחב או כמייצגים קבוצות בקהילה (למשל, קבוצה של עולים, של בני נוער, של אנשים עם נכויות). בדרך כלל מדובר באנשים מוכרים בעלי תפקיד פורמלי או לא-פורמלי, שגם דעתם וסיפורם מוכרים בקהילה. ההבנה כי ידע זה הוא סובייקטיבי ומשמעותי כמו ידע שאנשים אחרים, מוכרים פחות, מחזיקים בו, חשובה ביותר ללמידה בגישה נרטיבית. האתגר הוא להרחיב את מנעד התפיסות והפרשנויות כלפי הקהילה ולגייס לתהליך אנשים מכל מחוזות הקהילה, לא פעם במיוחד את האנשים שקולם עלום ונאלם (שמר, 2007). האובייקטיביות על-פי גישה זו אינה מטרה, בעוד הסובייקטיביות נתפסת כחיונית להבנת הקהילה.

בהתאם למטרת הלמידה, תהליך הלמידה בקהילה יכול להיות אנשים שונים מתוך הקהילה, אנשים העובדים בקהילה ובעלי עניין בקהילה. כפי שיוצג בהמשך, מלבד איסוף מידע מאנשים יש מקורות מידע נוספים המשלימים את הלמידה על הקהילה.

4. יש חשיבות למדגם של מגוון מאנשי הקהילה. בבחירת האנשים שמהם לומדים, אין להניח כי אנשים שחיים יחד, גדלו יחד או שיש להם סיפור חיים כרונולוגי דומה, יבטאו את אותו הנרטיב על קהילתם. דוגמה ברורה לכך אפשר לקרוא בספרה של ליבליך (2007) על ילדי כפר עציון שגדלו יחדיו וחוו יחדיו אירועים משמעותיים, המבטאים היבטים שונים ואף מנוגדים על הזיכרון הקולקטיבי של קהילת ילדותם.

מה לומדים על הקהילה?

הקהילה היא הוויה הנוכחת בממד התודעתי, התפיסתי, הסימבולי והרגשי. משום כך ההיכרות עם הקהילה מיועדת לאתר את ההיבטים הרבים המרכיבים אותה. תהליכי אבחון שכיחים מבקשים על פי רוב למפות את הארגונים ואת הקבוצות בקהילה תוך הסתמכות על נתונים כמותיים ואיכותניים ולאחר את הנושאים המרכזיים שעל סדר יומם של אנשי הקהילה.

בנספח "תחומים ונושאים שכיחים בלמידת הקהילה" מובאת סקירה המתמצתת כמה נושאים שכיחים בלמידת קהילה, כפי שמופיעים בתדריכים רבים בתחום, בדו"חות לאבחון קהילות ובמקורות עיוניים בנושא. תדריכים שונים לאבחון קהילות מפנים את העובד הקהילתי בעיקר לאיסוף ולמפוי הידע הגלוי בנושאים המקיפים את מכלול החיים בקהילה: נתונים דמוגרפיים, שירותים וארגונים בקהילה, מנהיגות, קבוצות, נושאים שעל סדר היום הקהילתי, תשתיות פיזיות ועוד. נתונים אלה תורמים להבנה של מצב הקהילה והשינויים הרצויים בה, אולם לא פעם חסר בהם מידע בעל ערך שמקורו בידע סמוי ובהבנה כיצד אנשים בקהילה מבינים, תופסים וחווים את המציאות. הבנה יסודית של הפסיפס הקהילתי, לרבות הבנה מעמיקה של אנשי הקהילה הנשאבת מעומק חוויותיהם של האנשים, מתגלה, כאשר ערים למכלול התחומים שאפשר לברר.

הלמידה על הקהילה מתרחשת תוך האזנה לקולות שבתוכה, אך מכוונת גם להבנת השיח שמתקיים בה, שכן הקולות נשמעים בהקשר רחב ולא עומדים רק בפני עצמם (מילס, 2005; פוקו, 1996). השיח הנו מערך הכרוך ביחסי כוח המבנה את המציאות. הוא עובר פיקוח ומובנה ממכלול הפרקטיקות הקיימות במרחב באמצעות סינון, ארגון והפצה. פרקטיקות אלה כוללות פעילות רבה סמויה ומרומזת המשפיעה על הבניית המשמעויות הקיימות. בשונה משיחה שהיא פעולה ישירה, נראית ונשמעת של היגדים, השיח הנו גם ההליכים המתווכים את ההיגדים. הוא יכול להתבטא, למשל, בחוקים, במנגנונים ארגוניים, בדפוסי תקשורת, באמצעי תקשורת, בשפה, בתכנון פיזי ובלבוש. השיח כרוך ביחסי כוח וכופה על מחשבותינו מבנים. לכן רצוי, למשל, להבין מי מנהיג ומסדיר את השיח, מי לוקח בו חלק ומי לא לוקח בו חלק, אילו נושאים עולים בו, ואילו נושאים אינם עולים על סדר יומו (Lukes, 1974).

כיוון שבקהילות שוכנים "נשאי" השיח, שמפיצים אותו מתוך כוונה להטמיע את משמעויותיו, על העובד הקהילתי להיות מודע לעובדה כי לא פעם נושאי בשורה אלה הם האנשים הראשונים שאליהם יפנו אותו. עם זאת, אף שלמידה בגישה נרטיבית אינה נוצרת בחלל ריק, והיא מעוגנת תמיד בהקשרים של המרחב, הזמן והנסיבות, הרי יש בה ביטוי לקול האישי והפנימי של המספר, כפי שהוא מבטא ומכוון את זהותו. גישה ביקורתית תבקש להסכיח לסיפורו תוך התבוננות במרחבים סביבו המהווים מקור נביעה לסיפורו.

כיצד מוצגים תוצרי הלמידה על הקהילה?

בתהליכים של למידת קהילה יש משמעות רבה לאופן שבו תוצרי הלמידה מוצגים בפני חברה ובפני בעלי עניין, שכן זהו שלב המוביל לפעולה. אופן הארגון וההצגה של תוצרי הלמידה נבנה מתוך שיקול דעת המתחשב בשאלה מיהו קהל היעד שאליו מופנים, מהי הדרך שבה נאספו ותועדו הנתונים, מהי הגישה המנחה את העובד וכיצד הוא מבקש להמשיך את הדיאלוג בנוגע אליהם. תוצרים של תהליכי למידה על קהילות מוצגים בדרכים מגוונות המייצגות תפיסות עולם אפיסטמולוגיות על ידע. אפשר לראות תוצרים המציגים את הנתונים כמציאות ודאית וחד-משמעית לעומת תיאורים המבקשים לברר סוגיות שזוהו ומציגים מנעד קולות. יש הדוגלים בכימות הנתונים ובהצגתם באופן תמציתי ומרוכז, לעומת אחרים המעדיפים הצגה נרטיבית ורחבה שכוללת ביטויים אותנטיים של הדוברים.

להלן שיטות שגורות להצגת נתונים שנאספו במסגרת אבחנה, מיפוי ולמידה של קהילות:

- דו"ח המושתת על מפות, על טבלאות ועל גרפים
- דו"ח תיאורי המושתת על מלל תיאורי ופרשני
- שימוש במצגות ובאמצעים אור-קוליים שבאמצעותם אפשר לבטא כל סוג נתונים
- הצגה בעל-פה
- מיצג - העמדה חזותית של מידע במרחב
- מבעים יצירתיים המבטאים נתונים ומשמעויותיהם (אמנות פלסטית, תאטרון, מוזיקה ועוד).

בכל אחת מהשיטות המוזכרות ראוי כי הנתונים המוצגים יהיו בהירים וידידותיים לקריאה, מנוסחים באופן המכבד את הקהילה ומזמינים לדיון.

הגישה הנרטיבית מעודדת, נוסף על הדרכים שהוזכרו, גם שימוש בדרכים שאינן מילוליות. כך מותאם הידע שנאסף לכל קהל שאליו הוא מיועד, כגון: ילדים, אוכלוסייה שאינה קוראת/כותבת, דוברי שפות שונות, אנשים עם מוגבלויות שונות ואנשים שמעדיפים את חוויית המבע היצירתי על פני היגדים מילוליים. למשל, דרכים יצירתיות המתבססות על פעילות בחומר (עץ, אדמה, חמר, גוף, בד) ועל פעילות עם עצרים טכניים (צילום תמונות, סרט, הקלטה) ועוד, שבהם יש ביטוי לערב רב של קולות מהקהילה. התגמשות ויצירתיות באופן הצגת הנתונים מבטאות רגישות לייחודיותו של כל אדם ורגישות תרבותית. הן נובעות מהאמונה כי זכותו ויכולתו של כל אדם לעמוד נוכח הממצאים, לפרשם, להיות שותף בלמידתם ולקחת חלק בשיח על אודותם על-פי יכולתו ובחירתו. בחירות ההבעה יש הזדמנות להשתחרר מהמוכר, מהמעוצב ומהמוכתב לעבר הזכות של העצמי. עם זאת, המבע האותנטי אינו בהכרח נהיר למתבוננים בו ועלול לנכר ולהטעות.

מלמידה לפעולה

ההיכרות עם הקהילה מניבה תוצרים שייעודם הוא קידום העשייה הקהילתית למען הטבת חיי האנשים בה. אפשר לבחון את תוצרי תהליך הלמידה ואת האופן שבו הם מקדמים לקראת פעולה בשני רבדים: רובד התוכן הבחון כיצד המידע שהופק בלמידה מחדש ומכוון לעשייה, ורובד התהליך שחשיבות תוצריו היא ביצירת תשתית קהילתית להמשך מעורבות פעילה. כאמור, לא פעם מתברר כי ממדים של הפעולה חופפים ומתמזגים כבר בשלב הלמידה, ושלב הפעולה כשלעצמו שואב נתונים ומפרה המשך למידה. התהוות ספירלית זו מוכרת במתודולוגיה של מחקרי הפעולה, ובפרט במחקרי פעולה משתפים שזו תכליתם.

תוצרי תוכן:

- **למידה מעמיקה של הקהילה:** תוצרים שהם פרי למידה מעמיקה של הקהילה כישות סימבולית מורכבת ורב-ממדית. תוצרי התוכן יכללו ידע שיילמד מתוך המפגש עם קבוצות שונות בקהילה, לרבות תרבויות ואנשים דומיננטיים ואנשים שקולם אינו נשמע ואינו נגלה בחיי הקהילה. למידת הקהילה מיועדת להציג מגוון רב-קולי של אנשים שחיהם קשורים לקהילה. ההתייחסות לקהילה מניחה כי היא חופנת תת-מערכות הנמצאות ביחסי גומלין שונים. תוצרי התוכן מאפשרים ללמוד על סוגיות שמעסיקות את הקהילה וכן על יחסים מסוגים שונים המקבלים ביטוי בקהילה: יחסים פוליטיים, דרכי תקשורת, יחסים בין-דוריים ויחסים בין קבוצות מזוהות בקהילה.
- **איתור של מוקדי שינוי:** הלמידה מאפשרת לזהות נושאים ייחודיים ומשותפים המעסיקים את אנשי הקהילה, ובכללם נושאים שבגינם מתבקשת התערבות מקצועית בעלת אופי מסייע. הלמידה יכולה להיות רחבה ופתוחה או ממוקדת מראש בנושאים מסוימים, כמו בריאות, תעסוקה, יחסים בין קבוצות בקהילה ועוד.
- **הכרת הכוחות והקשיים של אנשי הקהילה:** מתוך ההיכרות מאותרים הכוחות שבהם ניחנו אנשים מהקהילה. לעתים כוחות אלה ידועים ומדוברים, ולעתים הם כוחות סמויים המתגלים מתוך הדיאלוג. בד בבד מאותרים גם הבעיות, הצרכים והגורמים המעכבים את אנשי הקהילה בחייהם.
- **שחזור התמודדויות קודמות למען תכנון ההתמודדות בעתיד:** הלמידה מאפשרת לשחזר הצלחות קודמות בהתמודדות עם בעיות שהיו בקהילה. העמקה בנושא מבקשת ללמוד את עקרונות הפעולה שהובילו להצלחה ועקב כך מאפשרת להבין מה יכול לסייע בעתיד. בתוך כך אפשר גם ללמוד מהן הגישות, הדרכים והשיטות שאינן מתאימות לאנשי הקהילה.
- **היכרות עם הבניות שונות של המציאות ועם עיצוב הזיכרון בקהילה:** הלמידה מאפשרת לזהות את האופן שבו אנשים שונים מְבנים ומפרשים את מציאות חייהם והקהילתיים. מספוריהם אפשר להבין כיצד הם מסבירים את המציאות, אילו זיכרונות נשמרים בהקשר האישי והקולקטיבי ואילו זיכרונות מתפוגגים, כיצד מעוצב הזיכרון ואילו מחוזות של זיכרון מתקיימים בקהילה וממלאים תפקיד בהתנהלותה.

תוצרי תהליך:

- **דרבון לפעולה:** ההירתמות לתהליך מאירה בפני השותפים את מצבם של חברי הקהילה ואת הנושאים שבהם מתבקש שינוי. מודעות זו ושיתוף הפעולה בין בעלי העניין יש בהם כדי לעורר ולהמריץ לשינוי. עצם העבודה המשותפת יכולה לחזק את האמונה כי שינוי הוא אפשרי.
- **תחושה של שותפות גורל:** התכנים שמועלים והגישה האישית הנוכחת בתהליך מחזקים תחושה ש"כולנו בסירה אחת". לא פעם מתהווה חוויית קהילתיות של אחווה, אמפתיה, אמן הדדי ואכפתיות בין האנשים.
- **שותפות בתהליך השינוי:** לאור המטרה המשותפת נעשית היכרות הדדית בין אנשים מהקהילה, בין אנשי מקצוע שונים ובין אנשים מהקהילה לאנשי מקצוע. באמצעות הלמידה מתגבשים קשרים הרותמים את הצדדים לפעולה משותפת.
- **לגיטימציה לשינוי:** מסע הלמידה המשותף מוביל לתובנות ולבנייה של תכניות פעולה שבעלי עניין שונים מהקהילה שותפים להן. הדיאלוג וההסכמות שמתקבלות מצדיקים ומתירים יציאה לפעולה מחוללת שינוי.
- **חוויות אישיות משמעותיות:** ההזדמנויות שהלמידה מאפשרת, מקנות לפרט משמעות מחזקת. למשל, ההקשבה לסיפור חייו נוסכת באדם תחושת ערך, ההשתתפות בלמידה ובעשייה מחזקת את הדימוי העצמי והחברתי, מציאת אנשים עם חוויות דומות מעודדת ומייצרת קשרים וחברויות, והתובנות שהאדם רוכש בתהליך לגבי חייו מגבירות את יכולתו להבין את חייו ולשלוט בהם טוב יותר. בר-און (1999) הבחין בין שתי תפיסות של מרכיבי הזהות הקולקטיבית: האחת הרואה בזהות הקולקטיבית פועל יוצא של הזהות האישית, והאחרת המזהה את הייצוג של הקולקטיב כמרכיב דומיננטי בזהות האישית. לפיכך אנו מוצאים ערך רב בהתבוננות על הקהילה על פני הרצף שבין היחיד והקהילה ובהתייחסות להיבטים הסובייקטיביים.
- **מסד לעבודה נרטיבית על סיפורי הקהילה:** הסיפורים המסופרים מהווים מצע להמשך עבודה עם הקהילה בגישה נרטיבית. באופן זה הסיפור והפרשנות לו הם אמצעי מרכזי להבניית משמעות כמו חיזוק הסיפור הקיים או יצירת סיפור מחדש.
- **בניית קהילה:** הלמידה המשותפת מאפשרת דיאלוג משמעותי לעיצוב הזהות הקהילתית ולתכנון פעולות לשיפור חיי חבריה. נושאים שעולים בשיחות האישיות והמשותפות, כמו ציפיות, התנהגויות, גבולות ומשמעויות, מזמנים דיאלוג מהותי ומעשי שיש בו כדי לעצב את דמות הקהילה על מורכבותה.

סיכום

סקירה זו פרשה מגוון גישות ושיטות להיכרות עם קהילות. השאלות המנחות את הסקירה עשויות לשמש מתווה המאפשר בירור ובחירה בדרכי פעולה טרם הכניסה לעבודה עם הקהילה ובתוכה. נראה כי תהליכי למידה בקהילות באמצעות נרטיבים הולכים ומוצאים ביטוי במינוחים ובשיטות שונות בקרב מגוון של בעלי תפקידים וארגונים. לפיכך המסע להיכרות וללמידה של הקהילה ברוח הגישה הנרטיבית, אשר מוצג בתדריך זה, מבקש לראות בנרטיב לא רק מתודולוגיה של כלי תיעודי ומחקרי המאפשר למידה על ההיסטוריה ועל ההווה הנוכחית של קהילה. הנרטיב הופך אמצעי ליצירת העתיד מתוך עבודה פרוספקטיבית הרואה בהיכרות עם הסיפורים אמצעי מכונן. המסע מבקש להכיר בחשיבות הגישה על תפיסת העולם שמפרה אותה. הנרטיב הנו הגורם המכונן במודל המוצג בהמשך אשר תורם לבירור החוויה האישית והקהילתית, לפרשנות שהמספרים נותנים לחייהם, להבניה של הזהות הקהילתית, לאיסוף ידע תרבותי ולהרכבת ידע רב-ממדי המכוון לפעולה.

חלק ב |

המסע ללמידת הקהילה ברוח הגישה הנרטיבית

חלק ב

המסע ללמידת הקהילה ברוח הגישה הנרטיבית

הגישה הנרטיבית - השראה לתהליך הלמידה

שיטות לימוד על הקהילה מביאות לידי ביטוי תפיסות וגישות שונות המתייחסות לארגון הידע בעולם. גם בנושא זה מתקיימות במתח זו עם זו ולעתים זו מול זו - הגישה הפוזיטיביסטית שבמהותה מחפשת אחר האובייקטיביות אל מול הגישה הנרטיבית שתופסת את המציאות כסובייקטיבית. הגישה הפוזיטיביסטית מבקשת להבין את המציאות באופן מדויק בהנחה שיש אמת אובייקטיבית אחת, וגילוייה יאפשר שליטה בה. היא חותרת לקביעת עובדות, לניסוח כללים ותאוריות ופועלת בהנחה כי יש אמת המבוססת על עובדות, ואותה יש לחשוף. בשונה ממנה, הגישה הנרטיבית משקפת הנחות הבנייתיות כי העולם הוא תוצר המציאותיות השונות הנחוות ומפורשות על ידי האנשים הפעילים בו. לפיה המציאות היא ראי המציאותיות המרובות של אנשים פרטיים, ואותן יש לחשוף כדי להבין כיצד מובן ומובנה העולם של האנשים שבהם אנו מתעניינים. הגישה הנרטיבית המוצגת בתדריך זה נסמכת על תפיסת העולם ההבנייתית, אך היא מקדמת בהחלט, באופן עקרוני ויישומי, שילוב עם ידע הנסמך על נתונים שמקורם בגישות שונות.

מהו נרטיב?

הגישה הנרטיבית נסמכת על הפרדיגמה ההבנייתית (קונסטרוקטיביסטית) ושואבת מיסודותיה הפנומנולוגיים וההרמנויטיים. לפי גישה זו המציאות החברתית מובנית ביחסים בין אנשים על-פי המשמעות שהם מעניקים לתופעות (קרומר-נבו, 2000; שקדי, 2011; צבר בן-יהושע, 2001; שחר, 2001; Guba & Lincoln, 1998). קיימות הגדרות שונות לנרטיב המדגישות היבטים שונים. עם זאת, נראה כי אפשר להכליל ולומר כי הנרטיב (סיפור) הוא סיפור שיש בו עלילה עם התחלה, אמצע וסוף; עבר ועתיד; חוץ ופנים; אדם וסביבה; חוויה ומשמעות. בבסיסו נמצאת ההנחה כי האדם מימיו ימימה מזהה את עצמו ואת עולמו באמצעות סיפורים. המספר מפעיל תהליכי בחירה מודעים ולא-מודעים על התכנים שהוא יוצק לתוך הסיפור (Rosenthal, 1993). בחירות אלה מושפעות ממכלול של הקשרים אישיים וקולקטיביים הכרוכים בחייו של האדם. מכאן הנרטיב הנו פרי המציאות, אך הוא גם אמצעי להבנייתה. אמונות, הנחות, טיעונים, לרבות אי-ביטוי לנושאים מסוימים, מבטאים באמצעות הנרטיב מציאות נתפסת. לפיכך לנרטיבים יש תפקיד משמעותי בהבניה של זהות אישית וקולקטיבית. המשמעות המתפתחת נוצרת באופן אישי ומתוך זיקה להתנסויות חברתיות. משמעות זו מתבטאת במבנה הנרטיב, בתכניו ובאופן שהוא מאורגן ומוצג. מתן ביטוי לסיפור מסייע לארגן את החוויות ולהעניק להן משמעות.

הנרטיב יכול לקבל ביטוי במגוון דרכים מלבד דרכים מילוליות. מופעים שונים יש בהם כדי לייצג סיפור באמצעים חזותיים, תנועתיים, שמיעתיים, רוחניים ועוד. עם זאת, הדרך הנפוצה ביותר להשגת סיפורים היא באמצעות בקשה פתוחה לקבל סיפור, בפרט סיפורי חיים.

הגישה הנרטיבית, הנשענת על הקשבה לסיפורים ועל פעולה מתוכם, לובשת צורות שונות בתחומי דעת שונים. התהליך של לימוד הקהילה שואב השראה מהדרכים שבהן נעשה שימוש בנרטיב בשדה המחקרי, הטיפולי והלימודי. הוא אינו מתרגם ומיישם לשדה העבודה הקהילתית באופן מובהק אף אחת מהגישות, אלא יוצר תהליך ברוח גישות אלה. בשדות אלה בולטת העמדה כי אין אמת אובייקטיבית אחת, אלא העולם הנו פרי מציאויות מרובות. מציאויות אלה מתהוות על סמך החוויות והפרשנויות הסובייקטיביות המעניקות משמעות באמצעות הסיפורים שאנשים מספרים (Seale, 1999; Stake, 1998). גישה זו מאופיינת בספקנות כלפי הנחות ואמיתות ובכבוד ובסקרנות כלפי הדרכים שבהן אנשים בוחרים לבטא את סיפורם. לאור זאת, תפקידו של המאזין הוא לאפשר שמיעת קולות שונים של אנשים מתוך מודעות כי קיימים במרחב קולות דומיננטיים וקולות משנה לגבי אותה תופעה. הסיפור המסופר הוא לא רק קול במובנו המילולי (voice), כי אם ידע ייחודי הנישא על ידי אנשים שקולם החרישי נדחק בשל ריחוקם והדרתם מהשיח ההגמוני והדומיננטי (Beresford, 2000, בתוך: קרומר-נבו וברק 2006).

לימוד קהילה ברוח הגישה הנרטיבית שואב השראה מהדרכים שבהן מסתייעים בנרטיבים בתחומים אחרים. למשל, בדומה למחקר נרטיבי, לימוד הקהילה כפי שמוצע בתדריך זה מבקש להציג תיאור פרשני של שלל המציאויות המורכבות. בשונה ממחקר נרטיבי, תיאור זה מוצע כדי לאפשר הרהור ודיאלוג ולא יצירת תאוריה והמשגה. להבדיל מגישה נרטיבית טיפולית שבה נעשה לא פעם שינוי בסיפור כאמצעי ליצירת שינוי בהווה הנוכחת, הרי כאן כוחו של הסיפור הוא ביציבותו ובמשמעויות הפרטיות והקולקטיביות שהתקבעו לגביו. בדומה ליישומים נרטיביים בשדה החינוכי, גם כאן הדיאלוג הוא כלי שרת של הלמידה וכך גם משמעויותיו, כמו מיתון ההיררכיות בין הלומד והמלמד, התוויית יצירה משותפת וריבוי האמיתות הראויות להישמע.

הגישה הנרטיבית מציגה שלל אפשרויות לעיבוד ולביטוי הנרטיבים של אנשים כדי לאפשר התבוננות בהם. עקרונותיה של הגישה מגבים את המאמץ להבין את המשמעויות השונות שיש לאנשים כלפי עולמם. גישה זו דוגלת אפוא בחשיבה ביקורתית כלפי הידע המנוכס לבעלי עוצמה המחזיקים בו ומעצבים אותו. באמצעות הגישה הנרטיבית אפשר לפעול להרחבת בסיסי הידע, להכרה בסוגי ידע שונים ולחלוקת הידע בין מגוון גדול של אנשים. לנרטיב יש ערך מכונן בתפיסת הזהות, שכן הוא מספק ידע רב על הזהויות השונות שאנשים מייחסים לעצמם. הגישה מאפשרת לחולל דיאלוג בין האדם לזולת, בינו לבין סביבתו ובו בזמן בינו לבין עצמו - בנוגע לזהויותיו השונות. נרטיבים קהילתיים מבטאים את המשותף הקולקטיבי וגם את הערוצים הייחודיים בו. הם אף ממלאים תפקידים פעילים בהבניית הזהות הקבוצתית של קהילות החיות בהדרה (Mankowski & Rappaport, 2000). הסיפורים מארגנים את ההתנסויות ומעניקים לכידות ומשמעות לאירועי החיים. הם מגדירים, מסבירים ומכוונים את התנהגות הפרט ואף את רגשותיו ואת תובנותיו. באופן זה נוצרת דינמיקה שמבססת תחושה של קהילה בעלת רצף של עבר, הווה ועתיד. העלאתם של הנרטיבים למודעות ממחישה את שונותם מהנרטיבים הדומיננטיים של ההגמוניה, ובדרך זו היא מציעה לאנשי הקהילה הסבר על זהותם ומיקומם.

הלמידה בגישה הנרטיבית רואה בקהילה מעין שדה של הבניות אישיות וקהילתיות שבתוכן אנשים פועלים. לפיכך המציאות הקהילתית היא מרחב שבו הידע ונושאי הידע אינם מופרדים. מודעות של העובד להבניות אישיות וקהילתיות עשויה לצמצם זרות מובנית שקיימת בינו ובין הקהילה מעצם היותו חיצוני לה. חשובה גם מודעותו ורגישותו לעצם היותו מושא ידע בפני עצמו בעל ערכים, תפיסות וחוויות העשויים להשפיע על מרקם הידע שנאסף. התעמקות בהבניות מאפשרת הבנה לעומק של דפוסים, הלכי רוח והתנהגויות בקהילה, והיא תנאי הכרחי להצטרפות ולהתקרבות של העובד לצורך מילוי תפקידו המקצועי בשיתוף עם הקהילה. יתרה מזאת, הלמידה הנרטיבית מבקשת לחשוף ידע הקשור לתהליכי הפרשנות והבחירה של האוכלוסייה. זהו ידע המבוסס על ההנחה כי האמת אינה נגלית אלא נוצרת באמצעות תהליך פרשני (Josselson & Lieblich, 1993). למידה משותפת של התהליכים הפרשניים והבניות המציאות מסייעות בהמשך ליצור מערכות פעולה המערבות מגוון של אנשים מתוך הקהילה ובסביבתה.

מדוע להכיר קהילה באמצעים נרטיביים?

- **תפיסת המציאות כ"הבניה חברתית"** - סיפור הסיפורים נותן למשתתפים תפקיד פעיל בהבניה ובהעברה של השקפתם האישית. הסיפור הוא אמצעי השפעה הפורט על נימי חייהם של אנשים שונים.
- **התייחסות למציאות כמושג רב-ממדי** - הסיפורים האישיים שמסופרים בקהילה וכן הסיפורים שאינם מסופרים, מעמיקים את החשיפה אל המציאות כדינמית ומורכבת.
- **ערך אישי וקהילתי לשותפות ולמעורבות** - לפעילות הלמידה כתהליך יש משמעות, והיא אינה נתפסת כתוצר בלבד. מסע הלמידה שבו שותפים אנשי הקהילה, מלמד על המציאות, אך בו בזמן משמש נדבך חשוב בבנייה של מציאות מתהווה.
- **יצירה משותפת** - תהליך הלמידה מקדם אינטראקציה חברתית שיתופית בין העובד הקהילתי לבין אנשים מהקהילה, שמטרתה לבנות יחד עמם מציאויות אינטגרטיביות חדשות.

עקרונות מנחים למסע הלמידה ברוח הגישה הנרטיבית

- **שיתוף ושותפות עם הקהילה:** הלמידה נסמכת על מעורבות של האנשים שעבורם היא מתקיימת. משמעו של השיתוף, ויתרה מזאת - של השותפות, גורס שאנשים מתוך הקהילה לוקחים חלק פעיל ומשפיע באיסוף המידע, בעיבודו ובהצגתו, ולאחר מכן פועלים לאור ההיקשים הנלמדים. אף כי תהליכי שיתוף ושותפות הם מורכבים, ארוכים ולעתים אף יקרים יותר, ויש בהם חשיפה והפחתת האוטונומיה של העובד - מתבקש לעשותם, במיוחד אם פועלים בגישה נרטיבית. מלבד זכותם של האנשים ללמוד, להשפיע ולפעול למען חייהם, הרי שיתופם מוסיף ידע חשוב ומאפשר להגיע לאוכלוסיות שונות ולקבל ידע פנימי ולגיטימציה לפעולה. השילוב בין החיצוניות של העובד לבין הפנימיות של אנשי הקהילה מרחיב ומעמיק את תפיסת המציאויות השונות ואת מגוון הפרשנויות הנלמדות.
- **שיתוף ההנהגה:** כל תהליך הלמידה, מעת מתן האישור לכניסה לקהילה, דרך פגישות בצמתים מרכזיים ועד תכנית הפעולה, מלווה בחיבור עם אנשי ההנהגה הפורמלית והבלתי-פורמלית של הקהילה. שיתוף הפעולה

רפלקציה/בוננות היא תהליך התבוננות פנימית הנסמכת על מודעות, על היזכרות ועל פתיחות. היא חושפת ידע סמוי ומזמנת אפיק לחשיבה מחודשת על המוכר ולגילוי הבנות מפתיעות. תהליך רפלקטיבי מבקש לפתח את היכולת להשתתף בחוויה או בפעולה ובזמנית להתבונן בה. הוא מאפשר תיאור, ניתוח והערכה של פעולות, רגשות ומחשבות. התהליך יכול להיעשות באופן מובנה או אקראי בדרכים שונות, מילוליות ולא-מילוליות (להרחבה בנושא ראו: Bradbury, Frost, Kilminster, & Zukas, 2010; McClure, 2005; Rosenstein, & Zukas, 2010; Schon, 1987).

עמם כולל חיבורם לרעיון הלמידה, התייעצות וקבלת החלטות משותפות, קבלת לגיטימציה למהלך, סיוע ביצירת קשרים, חשיבה משותפת על הנתונים שהתקבלו ועוד. עם זאת, חשוב שהתהליך לא יהיה תלוי ומזוהה עם ההנהגה בלבד כדי לא ליצור מחסומים לשיתוף פעולה בקרב קבוצות מסוימות. יחד עם שיתוף הפעולה יש לשמור על למידה אתית שאינה חושפת את הדוברים, שמציגה באומץ את התפיסות ואת התובנות שהתקבלו, שמקיימת דיאלוג אמת גם אם אינו קל לחלק מהצדדים ומאפשרת תכנון תכניות הנובעות מהנתונים שהתקבלו.

- **רגישות תרבותית:** על מנת להגיע לסיפורים של אנשי הקהילה, לתפיסות, למחשבות ולתקוות חשוב שתהיה לעובד יכולת לפעול בדרכים מגוונות

המנגישות את תהליך הלמידה לקבוצות תרבותיות שונות. רגישות תרבותית מתבטאת, למשל, בהבנה כי צריך להפעיל דרכים שונות של תקשורת, שיש ליצור מצע לביטוי מגוון של תפיסות עולם, שאנשים שונים מעדיפים או מורגלים לפעול למען חייהם באופנים שונים, שלידע הנגלה יש ביטויים שונים ועוד. היכולת "להיות" עם אנשים שונים, להקשיב לנוכחותם, לסיפורם המדובר ולסיפור שאינו מדובר ניתנת לפיתוח ולאומן, והיא תנאי ליישום גישה נרטיבית בעבודה עם קהילה.

- **בוננות (רפלקציה):** העובד הקהילתי מהווה כלי עבודה מרכזי בפני עצמו בתהליך הלמידה. אישיותו, ניסיונו, הידע שבאמתחתו, דעותיו (המודעות והלא-מודעות), רגשותיו, השפעתו על אחרים והדרך שבה הוא נתפס בעיניהם - לכל אלה ולהיבטים אחרים יש משמעות והשפעה על הידע שנאסף ועל הדרך שבה הוא מובן. לפיכך על העובד להעלות למודעות היבטים אלה ולבחון את השפעתם על בחירותיו בתהליך הלמידה. הזדהות עם תפיסה זו מכוננת לפיתוח מודעות עצמית באמצעות כלי רפלקציה, כמו כתיבה ביומן אישי, הדרכות, שיחות עמיתים, הרהור עצמי ועוד, כדי לזהות את משמעות נוכחותו של העובד בתהליך.

הרפלקציה נוכחת גם בחילוץ הסיפורים, כאשר העובד מזמין את מספר הסיפור להתבונן על מעשיו, על רגשותיו ועל תובנותיו וכך לנסות לשזור אותם בסיפור המושמע.

- **תפיסת הנרטיב כצוהר למציאות:** הכרה של העובד הקהילתי בהנחות היסוד המנחות את הגישה הנרטיבית והתופסות את המציאות, את האמת ואת הזהות כמושגים סובייקטיביים ויחסיים. בהתאם לכך יש הכרה בכוחו של הסיפור שהיחיד והקהילה מספרים כמבטא זהות ומציאות ובמידה רבה כמכונן אותן.

המסע בנתיבי הקהילה - מודל נלמ"ד

תדריך זה מתמקד בהצגת הדרך ללמידת קהילה ברוח הגישה הנרטיבית והדיאלוגית. להלן מוצע מסע הלמידה באופן ייחודי תוך הדגשת היבטיו הנרטיביים על מנת לחדד את הגישה ואת שיטותיה. ראשי התיבות נלמ"ד משקפות את רוח המודל: **נרטיב, למידה משותפת דיאלוגית.**

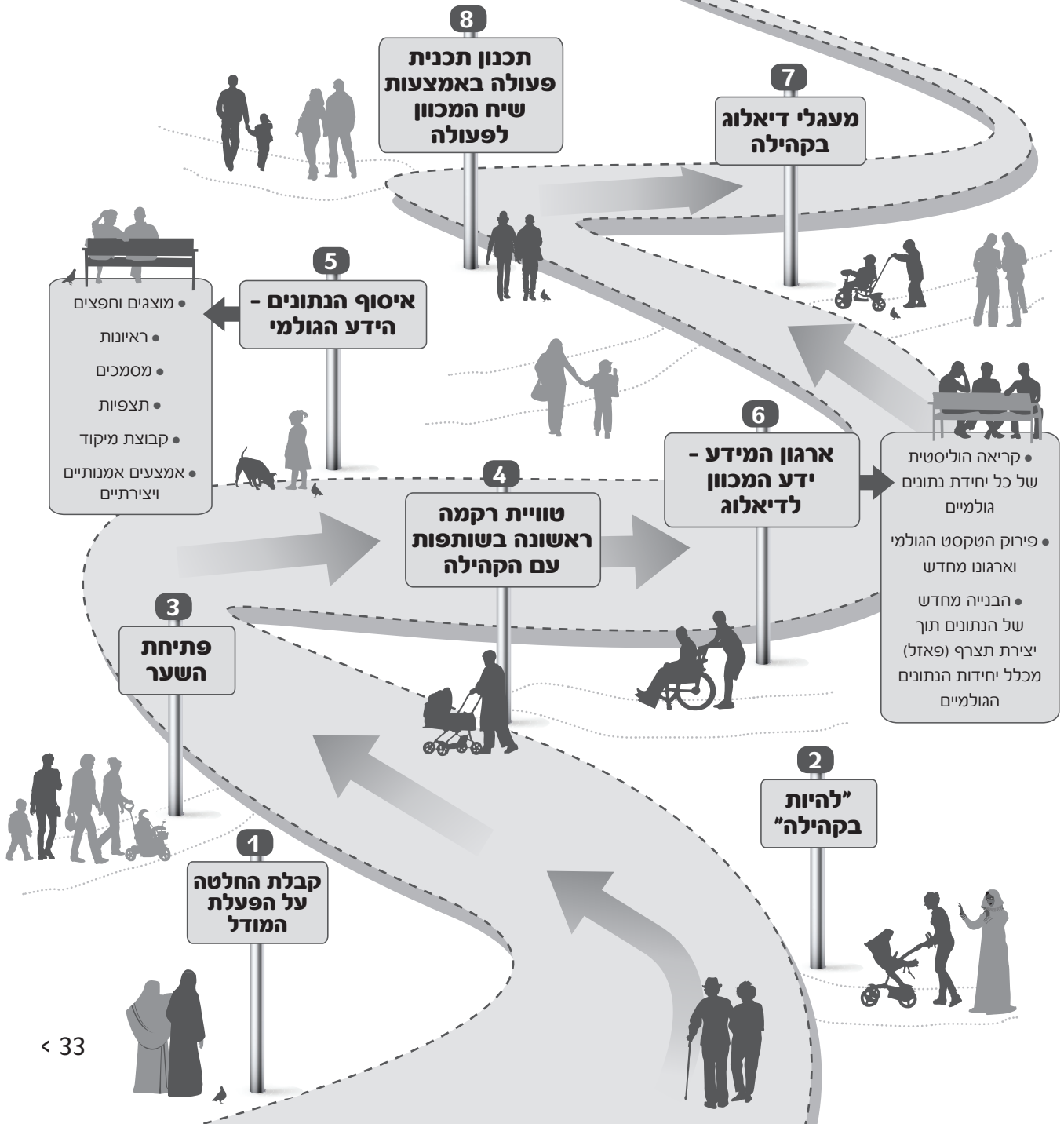
מבוא למודל

- ייחודו של המודל הוא בצירוף השלבים, בשלם הגשטאלטי, ולא במהות הקשורה לכל שלב בנפרד. לכן מצאנו לנכון להציג את התמונה השלמה על כל חלקיה, מההחלטה על השימוש במודל ובעקרונותיו ועד תכנון תכנית הפעולה המתקיימת בשותפות עם אנשי הקהילה. עם זאת, העובד הקהילתי יכול לבחור לעשות שימוש גם בחלקים מתוך המודל בהתאם למציאות המתבררת בשדה ועל-פי שיקול דעתו.
- המסע מותווה דרך צמתים מרכזיים, ובכל שלב קיימת אפשרות לשלב גישות נוספות ללימוד הקהילה.
- אף שהתהליך מוצג בצורה מובנית, שלב אחר שלב, חשוב כי ההתערבות הקהילתית שמסתייעת בתדריך זה תתקיים בצורה גמישה. מסלולי הפעולה של העובד הקהילתי ינותבו בהתאם להתפתחות התהליך ועל-פי ההחלטות המקצועיות בשיתוף הקהילה והמערכות שמלוות את תהליך. ייתכן שפעולות שונות תתקיימנה במקביל או בסדר שונה מהמוצג בתדריך.
- אפשר ואף מומלץ להוסיף פעולות יצירתיות שאינן מופיעות בתדריך זה.
- למידת הקהילה על-פי המודל אפשרית בהתערבות בקרב הקהילה כמערכת שלמה וכן בהתערבות בקרב קבוצות מובחנות מתוכה.

בסוף כל שלב מופיעות שורות ריקות, ובהן אנו מציעים למשתמש בתדריך להעלות בכתב תובנות, רעיונות, הרהורים ושאלות שעולים בעקבות התקדמותו במסע. השורות הללו הן גם בבחינת המלצה לערוך תיעוד אותנטי של חוויית העובד הקהילתי המלווה את כניסתו לקהילה ואת תוצרי מפגשיו השונים. ערכו של התיעוד טמון בעדות הרפלקטיבית שהוא מספק לעובד על מקומו האישי, על הקשרים שהוא טווה, וכן על מחשבותיו, שאלותיו ורעיונותיו.

תחילה נציג תיאור גרפי של המסע המסייע להתבונן בו בשלמותו, להבין את ההיגיון ואת ההתפתחות מההחלטה לצאת למסע, דרך פתיחת השער ועד הדיאלוג הפנימי בקהילה המכוון לפעולה.

מודל נלמ"ד - נרטיב, למידה משותפת דיאלוגית תרשים המסע להיכרות עם הקהילה

1. קבלת החלטה על הפעלת המודל

מהלך למידה ופעולה בקהילה שנעשה בכלים נרטיביים ובגישות דיאלוגיות ושיתופיות, מבטא בחירה בסוג של עדשות וכלים שבאמצעותם העובד הקהילתי מבקש להתבונן על המציאות ולעבוד בתוכה. הבחירה במודל נלמ"ד מלמדת על סוג היחסים שאותם העובד מבקש לכוון עם אנשי הקהילה בתהליך העבודה עמה. במידה רבה הם המגלמים את המציאות, ויחד עם זאת הם השותפים ביצירתה. על כן יש ערך רב שתהא זו בחירה מודעת, אשר מביאה בחשבון את ההיבטים הנגזרים מתהליך למידה זה.

אנו מציעים לראות בהחלטה לצאת למסע בנתיבי הקהילה, כפי שמוצע בתדריך זה, שלב העומד בפני עצמו. בשלב זה מתבקשות למידה של מודל הפעולה המוצע, בדיקה אם המודל תואם את גישותי המקצועיות והאישיות של העובד הקהילתי, בחינה אם עקרונותיו ומשמעותיותו תואמים את מדיניות השירות, אם קיימות הנכונות והאפשרות להקצות את משאבי הזמן הנדרשים לתהליך בכללותו ואם הוא מתאים לעבודה על-פי ההיכרות הראשונית עם הקהילה. נוסף על כך, על פעולה בגישה זו להיות מותאמת לאורחותיה של הקהילה ולמאפייניה. לכן יש חשיבות רבה להתבוננות משותפת עם הגורמים הרלוונטיים במשמעות של התהליך, אשר יכולות להרחיב את נקודת המבט של השותפים העתידיים למהלך. חשיבה משותפת זו היא גם דרך לגייס תמיכה וליווי תוך כדי התהליך.

עקרונות פעולה:

- א. **למידה והבנה של הגישה הנרטיבית על מעלותיה ומגבלותיה:** על העובד להכיר את העקרונות המרכזיים שבבסיסה של החשיבה הנרטיבית ואת הכלים השונים המסייעים לאיסוף המידע, ניתוח הנתונים ולמידה בשיטה זו.
- ב. **בחירה בגישה התואמת את תפיסותיו של העובד הקהילתי ואת מדיניות השירות:** על העובד לבחון תחילה בינו לבין עצמו עד כמה הוא מעוניין ונכון ללמוד את הקהילה ולעבוד עמה בכלים נרטיביים.
- ג. **הצגת הגישה והכלים ללימוד הקהילה בפני מנהליו הישירים של העובד הקהילתי ובעלי עניין רלוונטיים:** למידת הקהילה בגישה נרטיבית מחייבת הקשבה והתבוננות בסיפורי חיים בקהילה, ארגון החומרים, שותפות ושימוש בכלים דיאלוגיים. על כן ראוי לקבל החלטה על המהלך מבעוד מועד בשיתוף כל הגורמים המעורבים (העובד הקהילתי עצמו, הקהילה, השירות שמטעמו העובד פועל וכדומה).
- ד. **הקצאת משאבי זמן ועבודה מטעם השירות המאפשרים לבצע את התהליך עם הקהילה:** היות שאחד המאפיינים של למידת הקהילה בכלים נרטיביים הוא הנוכחות בתוך הקהילה ומפגש עם מגוון אנשים מתוך הקהילה, נדרשים משאבי זמן ועבודה סבירים למימוש המהלך בקהילה (לעתים חודשים אחדים). חשוב שמסגרת זמן זו תוצג ותקבל לגיטימציה בתהליך קבלת ההחלטה על למידת הקהילה בגישה הנרטיבית.
- ה. **הענקת גיבוי של השירות לתהליך זה:** אף כי ההחלטה המרכזית היא של העובד, הגיבוי למהלך, בשלבו הראשוניים, חשוב שיבוא מתוך השירות וממנהליו הישירים של העובד. לשם כך דרושה הבנה של התהליך ומודעות למשמעותיותו. על בסיסן תתקבל החלטת העובד המגובה בתמיכת השירות.

כלים ואמצעים:

- א. **מקורות מידע על השיטה:** (1) לימוד מתוך הספרות - קריאת ספרות על שימוש בכלים נרטיביים במחקר, בלמידה ובטיפול תוך הדגשת ההבנה של תפיסת העולם שבבסיסה של הגישה, עקרונותיה המרכזיים וכלים יישומיים בשימוש בגישה הנרטיבית. (2) לימוד מתוך ניסיון השדה - למידה מתוך מגוון התנסויות בשדה שעשו שימוש בכלים נרטיביים בעבודה עם קהילות ועם ארגונים. חיפוש אחר דוגמאות שונות שתועדו מתוך שימוש בכלים הנרטיביים ואשר עשויות להביא עדים והדים מתוך ההתנסויות.
- ב. **שיתוף בתהליך ההתלבטות וקבלת ההחלטה:** טרם קבלת ההחלטה על שימוש בכלים נרטיביים מומלץ לשתף עמיתים למקצוע, מדריכים וממונים במערכת בשיקולים ובלבטים שקיימים אצל העובד הקהילתי בהקשר לבחירה בכלים נרטיביים בעבודה עם הקהילה.
- ג. **אמצעים לחשיפת הרעיון:** פגישות להיכרות עם השיטה וחיבה משותפת על יתרונותיה ועל מחירה. אפשר להיעזר בחומרים כתובים או חזותיים, כגון דוגמאות מהשטח ומהמודל המוצע בתדריך זה. כמו כן אנשי מקצוע או בעלי עניין אחרים שחוו את התהליך, יכולים לסייע בהצגת הגישה. קיימת חשיבות רבה להקצאת זמן לביחור הנושא ונכונות לדיאלוג פתוח. ההקשבה, ההדדיות והאווירה שהעובד הקהילתי מוביל הן עצמן הדגמה מעשית לרעיון.

שאלות שכדאי לשאול:

- א. מדוע חשוב לי להשתמש בכלים נרטיביים ודיאלוגיים?
- ב. איך אני מרגיש בכניסה ובחשיפה לקהילה, למשפחות וליחידים, לסיפור חייהם של אנשים, מעבר למידע שנאסף מנתונים על אודות הקהילה ומתיאורה?
- ג. כמה זמן אני מוכן להקדיש לתהליך זה של אבחון בכלים נרטיביים?
- ד. העובד יכול לאסוף ידע ראשוני מוקדם על הקהילה ולנסות להעריך עם מקורותיו כיצד מוערכת הנכונות של אנשי הקהילה להירתם לשיחות בגוון נרטיבי על חייהם ולתהליך הכרוך בכך.
- ה. אילו שותפים חשוב לי לצרף מהשירות שלי לגיבוי ולסיוע בתהליך? באיזה אופן אסתייע בשותפים השונים?

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

2. "להיות בקהילה"

המושג "**להיות**" מציע לעובד הקהילתי הזדמנויות לשהות בהווה של הקהילה עוד לפני שנבנו מבנים ותבניות שממקמים אותו כבעל תפקיד "מאבחן", "ממפה" או "מטפל" בקהילה. הביטוי "להיות" מבטא את המפגש של העובד עם הקהילה ממקום ניטרלי ככל האפשר, כמו במקומות ציבוריים בקהילה שבהם נוכחותו יכולה להתמזג בַּפְּלָל. בשלב זה העובד יכול ליצור הזדמנויות להכיר את הקהילה כאורח בה, כמתבונן, כשותף לחוויה, מבלי שיידרש להופכה לאובייקט פעולה.

זהו שלב מקדמי, ועיקרו נוכחות טבעית הנטמעת ככל האפשר במרחבים שונים של הקהילה. שלב זה מאפשר לחושים הסובייקטיביים של העובד לשמש ערוץ מידע במפגש ובהיכרות עם הקהילה. שלב זה מוגדר כמקדמי, משום שהוא מדגיש את החוויה של העובד, את הגרייה החושית שלו, את הבוננות, ויחד עם זאת עדיין אין בכך היכרות של ממש עם הקהילה. שלב זה מסתיים לאחר פרק זמן קצר, כאשר העובד מזוהה כבעל תפקיד בקהילה, ועקב כך נחלשת יכולתו להתבוננות אנונימית. עם זאת, מצב ה"להיות" (being) ראוי שימשיך להתקיים לצד העשייה (doing) לאורך המסע בנתיביה של הקהילה. האיזון בין היכולת "להיות" והצורך "לעשות" משרת באופן מהותי את הלמידה בכל שלבי המודל.

עקרונות פעולה:

א. **למידת רקע כללי וראשוני על הקהילה:** ההיכרות הראשונית נוגעת לפרטים בסיסיים, כגון: מיקום הקהילה, גבולותיה, אתרים מרכזיים של מפגשים בקהילה, אפיונים כלליים של האוכלוסייה ודרכי תקשורת אפשריים עם הקהילה.

ב. **זיהוי מוקדים ואירועים בקהילה שמאפשרים נוכחות אנונימית:** איתור אפשרויות להיות נוכח בהתכנסויות קהילתיות כצופה וכמתבונן מהצד ולחוות אותן ללא צורך בהזדהות ובהגדרת תפקיד, בטרם העובד הקהילתי מקבל על עצמו ביצוע פעולות מוגדרות בקהילה.

ד. **התבוננות בקהילה:** על העובד להיות בעמדה פסיבית המאפשרת לו התבוננות ושהות זמנית בקהילה ללא צורך לייצג בנוכחותו תפקיד או מערכת. זוהי הנוכחות האנונימית של העובד.

ג. **כתיבה של יומן שדה:** חשוב לתעד (בכתב, בהקלטה) סוגיות או תיאורים רפלקטיביים (של בוננות) מתוך השהות והמפגש עם הקהילה מעמדת המתבונן. יומן השדה עשוי לסייע בתהליכי הבוננות של העובד, שהם חלק מהלמידה, לרבות הנחותיו המוקדמות, עשייתו וכוונותיו.

שאלות שכדאי לשאול:

- א. מה החוויה שלי בעת היותי בקהילה? איזו חוויה נחרטת בי מהשהות בה?
- ב. מה אני רואה? מה אני חש? ממה אני מתרשם? בדיעבד מה לא ראיתי?

- ג. מה בולט? מה מעניין? מה מפתיע? מה מוכר?
- ד. ממה אני חושש? למה אני מתחבר?
- ה. במה אני דומה להם? במה אני שונה מהם?
- ו. אילו שאלות מתעוררות אצלי?
- ז. מה זר לי? מה מוכר לי?
- ח. מהתרשמתי הראשונית, האם התהליך הנרטיבי מתאים לאנשים בקהילה, למשל מבחינת שפה, תרבות, דפוסים, נושאים שעל סדר היום, שיתוף פעולה?

דוגמה מתוך טקסט של עובד קהילתי המתאר את שלב ה"להיות"

(מתוך יומנו של עובד קהילתי במושב, 2001, לא פורסם).

כך נסעתי ליישוב, בשעת צהריים, אנונימי לחלוטין.

שער הכניסה ליישוב פתוח לכל דכפין, חממות נטושות שבחלקן מתנופפות רצועות ניילון בליוות, ובחלקן נותרו אך שלדי הברזל החלודים. מרחבים שלמים עטויי צמחייה פרועה וקוצנית... שלט המוביל למרכז המורשת של היישוב מושך את עיני ומובילני למרכז היישוב למגרש החנייה שבו חונות שתי מכוניות. אני נכנס למרכז המורשת. על-פי המוצגים שמונחים בו בעמדות התצוגה אני מבין שפניי למוזאון של ממש. אולם המוזאון חשוך, ובמבואה לאולם מקבלים את פניי בחיוך ובזרועות מושטות שניים: בחורה צעירה ואיש מבוגר. אני מספר להם שבאתי לבקר במקום, והם מקבלים אותי כאורח רצוי במשכנם. האורות באולם נדלקים לכבודי, ואני מהלך בין המוצגים, מתבונן בהם ומקבל שיעור ראשון, דומם, על העדה ומְנַהֵגָה... בתום ההתבוננות באולם המוזאון ולאחר שצפיתי בסרט וידאו המספר את סיפורה של העדה מוצע לי להמשיך את הסיור אל בית הכנסת המצוי במקום. מתלווה אליי האיש המבוגר, ושנינו לבד מהלכים בבית הכנסת. הוא מספר לי מסיפורי הקהילה לדורותיה, מתפאר בבית הכנסת המקומי, מציג בפניי את ספרי התורה ואביזרי הקודש. שם, בבית הכנסת, בתוך הסבריו של האיש המבוגר הופכים המוצגים הדוממים המונחים במוזאון לסיפורים חיים בעלי תוכן וערך סנטימנטלי. האיש המבוגר מספר על העדה הקטנה-גדולה, על העושר הרחני, על האהבה לארץ ישראל עוד שם בגולה, ואני מקשיב לו בשקיקה בידיעה שאנחנו עוד ניפגש...

ביקורי זה במושב, הרגע הראשוני הזה שבו דרכה כף רגלי במקום, היה תחילת העבודה הקהילתית ביישוב. אף שלא אחזתי בשלט מונף המצהיר על כניסתו של העובד הקהילתי למקום, החלה ברגע הזה העבודה הקהילתית שלי ביישוב. אני כבר הייתי שם, היחסים החלו להירקם אף שלא ניתנו להם כותרות, והיינו אנונימיים לחלוטין אני למושב והמושב אליי. יומי הראשון היה פסע ראשון לימים שבאו אחריו.

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

.....

3. פתיחת השער

קהילה מוגדרת, בין השאר, על-פי גבולותיה, גם כשהם נתונים לפרשנויות שונות. אם מדובר בתיחום של קהילה, סביר להניח שנתיב הכניסה לקהילה עובר בשעריה. לעתים שערי הקהילות ידועים, מוסכמים, ברורים ומוגדרים, ולעתים הם מטושטשים. לעתים הם פורמליים ולעתים אינם פורמליים. מכל מקום, לפני כניסת העובד הקהילתי לקהילה חשוב שתוסדר ותתואם עבודתו עם גורמים המשמשים שער לקהילה. חשוב לזכור, בצניעות הראויה, כי אנשי מקצוע חיצוניים הם אורחים, ואילו אנשי הקהילה הם שוכני הבית. ראוי שמערכת יחסים זו תובא בחשבון בעת הכניסה בשער ולאורך התהליך כולו.

שלב זה כולל שיח ראשוני עם דמויות מפתח בקהילה לשם הצגת התהליך המוצע על מטרותיו ותפיסותיו הערכיות והמקצועיות. מטרת השיח היא להקשיב לגישתן למהלך המוצע של היכרות, למידה ופעולה בשיתוף הקהילה. "שומרי הסף" (gatekeepers) הם דמויות מפתח ביצירת השותפות המתבקשת בעבודה הקהילתית. לכן מצופה מהעובד לסלול את הדרך לאנשי הקהילה בשיתוף הדמויות הניצבות בשער. בקהילה שיש בה מוסדות פורמליים, יהיו אלה לרוב הגורמים שדרכם, ובשיתוף אתם, תהיה חבירה אל הקהילה, ואילו במקום שאין מוסדות פורמליים - מתפקידו של העובד לזהות מנהיגות לא-פורמלית ואנשים שבאמצעותם מתאפשרת כניסה אל הקהילה. ראוי לציין כי גם אם הגורמים הפורמליים אינם מופקדים על מהלכו של העובד הקהילתי, אישורם למהלך חיוני ביותר. לדוגמה, גורם מרכזי שאינו עוסק בהיבטים חברתיים, אך באופן סטטוטורי משמש מוסד נבחר בקהילה, הוא למעשה ממלא תפקיד של שער לקהילה. אין לפסוח על שער זה, גם אם המהלך הוא פורמלי בלבד.

יש בכוחם של "שומרי הסף" בקהילה לפתוח נתיבים אל הקהילה, אך באותה מידה יש בכוחם גם לחסום את הדרך ולשמור על הקהילה מפני גורמים הנתפסים כחיצוניים. בשלב הזה העובד הקהילתי מתבקש להפוך מְזַר לְמוֹפָּר, לבנות גשרים אל הקהילה ולקבל לגיטימציה לפעולתו.

המהלך של פתיחת השער נועד לבדוק עם ההנהגה הפורמלית והבלתי-פורמלית של הקהילה את הנכונות ואת ההסכמה לכניסה של גורמים חיצוניים לפעולה בתוך הקהילה. בשלב הזה יש לבחון ולהגדיר יחד עם "שומרי הסף" את המטרות הראשוניות שלשמן נעשית הכניסה למעורבות בקהילה. זה השלב שמטרתו המרכזית היא יצירת אמון ראשוני בכניסתו של העובד הקהילתי ללמידת הקהילה. בצעד זה חשוב שהעובד או השירות יידעו להציג לשם מה נחוצה הכניסה לקהילה, מי יוזם אותה, מה הקהילה עשויה להרוויח מהמהלך הזה ומה "שומרי הסף" עשויים להרוויח ממהלך הלמידה והפעולה עם הקהילה. ככל שיחושו "שומרי הסף" כי מהלך זה אינו מאיים עליהם וצופן בחובו פוטנציאל לקידום הקהילה, כך צפוי המהלך לזכות להכרה, לשיתוף פעולה ולתמיכה מצידם. מובן שאפשר כבר בשלב הזה להרחיב את השיח לנושאים כמו דרכים אפקטיביות לעבודה עם הקהילה, גורמים פוטנציאליים לשיתוף פעולה, נושאים שעל סדר היום ועוד.

עקרונות פעולה:

א. **איתור "שומרי הסף" האפשריים:** איתור מוסדות מרכזיים בקהילה ואנשים שעשויים לשמש גשר אל הקהילה. אבחנה בין גורמים פורמליים ומוסדיים לבין גורמים שאינם פורמליים. בשלב זה נכון להבין את המבנה הפנימי של הקהילה על ידי פנייה לגורמים בעלי השפעה ומעמד של מנהיגות בתוכה. מנהיגות פורמלית של הקהילה תהיה הראשונה שאליה יפנה העובד הקהילתי ברצונו לעבור בשער המוביל אל הקהילה. בעזרתה הוא יכול להשיג מידע, למשל, מגורמים שביצעו התערבויות קודמות בקהילה, וכן משיחות אקראיות עם אנשים מהקהילה ועם אחרים.

ב. **מפגש עם גורמי ההנהגה המהווים שער לקהילה:** מטרת המפגש היא לבקש את הסכמתה של ההנהגה להיכנס לתחומי הקהילה. המפגש נועד ליצור אמון ולגיטימציה מצד הנהגת הקהילה לפעולתו של העובד הקהילתי בתוכה ולהציג את הכלים הנרטיביים שבאמצעותם יבקש להכיר את הקהילה ולהתחיל את עבודתו עמה. במפגש זה ייערך דיון בהשתתפות הנהגת הקהילה על מהלך הכניסה לקהילה וההיכרות עמה ועל האופן שבו תהיה ההנהגה מעורבת במהלך זה.

ג. **קבלת אישור מהנהגת הקהילה:** הצגת תכנית כללית לכניסה לקהילה שהתגבשה לאחר השיחה עם הנהגת הקהילה והבעת נכונותה לכניסת העובד הקהילתי לקהילה למהלך של היכרות ולמידה בכלים נרטיביים.

שאלות שכדאי לשאול:

- א. מי היא הנהגת הקהילה - הנהגה פורמלית ושאינה פורמלית?
- ב. מי הם האנשים שיפנו אותי אל גורמי הנהגה בקהילה?
- ג. מי יבוא איתי לפגישות עם גורמי הנהגה בקהילה?
- ד. מה הציפיות שלי מ"שומרי הסף" לקהילה?
- ה. כיצד אציג את עצמי ואת ההקשר והנסיבות של כניסתי לקהילה?
- ו. כיצד יוצרים מערכת יחסים שתאפשר היכרות?
- ז. כיצד תופסים אותי גורמים פורמליים ולא-פורמליים בקהילה?

דוגמה לכניסה ללמידת קהילה בגישת חקר נרטיבי על מנת ללמוד על תהליכי השותפות בה

תהליך הכניסה לקיבוץ יהב נעשה במישור הפורמלי והלא-פורמלי:

- **במישור הפורמלי:** נמסרה הודעה למזכירות הקיבוץ ולאחר מכן לאספת הקהילה על התחלת המחקר, והוצגתי בפני הנוכחים ללא כל התנגדות מצדם. אספה זו גם צולמה בטלוויזיה הקהילתית ועל כן הגיעה לקהל רחב יותר מקהל הנוכחים באולם. נוסף על כך, בכל פורום שבו צפיתי ביקשתי שיציגו אותי בתחילת הדיון.

כמו כן מזכיר הקיבוץ קישר ביני ל"אשת קשר" שמינה על מנת לדאוג לצרכי בתקופת המחקר.

- **במישור הלא-פורמלי:** יצרתי קשר עם כמה חברים נוספים ששימשו מידענים לא-פורמליים עבורי. המידענים ידעו אותי לעתים על התפתחויות המתרחשות בקיבוץ, שלא הייתי ערה להן (למשל, בשיחת טלפון לביתי או בבקשה לדבר עמי לפני שמתחיל אירוע שבו אני מתעתדת לצפות). חשוב היה לזכור במהלך יצירת קשר זה כי כמו הנחקרים גם המידענים מייצגים תפיסות ואינטרסים, ולאו דווקא אמיתות מוחלטות.

קיימת חשיבות לזיהוי מהיר מיהם האנשים המשמעותיים בארגון העשויים להשפיע על הצלחת המחקר. למידה זו הייתה משמעותית ביותר וסייעה לי לזהות, למשל, בעלי תפקידים שהפכו מידע רב לנגיש עבורי ויזמו היכרויות ביני לבין דמויות אחרות. מלמידה זו גם הבנתי מיהן הדמויות הקשורות באופן ישיר לנושא המחקר; למשל: האנשים שמארגנים שותפויות (כמו צוות משאבי אנוש), ההנהגה הלא-פורמלית, ה"מתנגדים" להנהגה ועוד.

למידה נוספת היא זיהוי בעלי העניין במחקר. במהלך כל התקופה של איסוף הנתונים חשתי שהמחקר מתקבל בברכה. רוב הנחקרים שמחו לשתף פעולה, הביעו עניין וביטאו תחושה כי הם "חיים" את נושא השותפות ומודעים אליו. נראה כי בעלי העניין שבהם ראו בו כלי בעל עוצמה לחשיפה של טכנולוגיית השותפות ולהאדרה של מובילי הקהילה, או לחלופין הזדמנות לבטא את טענותיהם. מעט נחקרים הביעו רגשות מעורבים כלפי המחקר, ככל הנראה כיוון שלא מצאו בו עניין וחשיבות או משום שחששו מגילוי של סוגיות מסוימות.

במבט רפלקטיבי ביקורתי, שנעשה עוד במהלך איסוף הנתונים, מצאתי כי תחילת המחקר נעשתה בתוך ההגמוניה הקהילתית, דהיינו, בתוך מעגל המנהיגות המרכזי של הקיבוץ. אל המרואיינים הראשונים פניתי בעקבות המלצת המזכיר, אשר תפקד כמעין שומר סף (gatekeeper), בהיותו בעל התפקיד שאישר את כניסתי לקהילה וקישר ביני לאחרים. לאור תובנה זאת פניתי מיוזמתי למרואיינים נוספים, שאכן הציגו עמדות שונות.

אף כי בהדרגתיות גבר האמון בי, ושהותי הפכה לשגרה (דבר שהתבטא לעתים בהתבדחויות ובהערות חמות לפני תצפיות או במהלכן), היו פעמים שנוכחותי הייתה מאיימת. לדוגמה, בעת הפצת מכתבי נאצה נגד המזכיר, אספות שבהן התנהלו ויכוחים קשים או נמסר מידע פנימי ועוד. לא פעם התבקשתי

שירות לשמור על סודיות, או שחשתי שהיו משתתפים שניסו להמעיט מחומרתו של אירוע. במקרה אחד בלבד סירבה נחקרת למסור לי מידע כתוב שביקשתי, בשעה שאחרים בקיבוץ הציעו לי אותו מיוזמתם. גם לאחר סיום איסוף הנתונים נשאלתי בחשש אם משברים שהתפתחו בקיבוץ לאחר מכן יוצגו בעבודתי.

דוגמה להזמנת חברי הקהילה לתהליך היכרות ברוח נרטיבית

שלום לכולם!

במקביל לעשייה השוטפת של ועד האגודה הקהילתית האליט הוועד לקיום תהליך מיפוי קהילתי, שמטרתו ביניה מאודשת של מטרת העל שהוגדרה באופן הקהילה לבניית קהילה אחת לכלל תושבי היישוב. בתהליך מיפוי קהילתי נאסף מידע מן הקהילה, ובעזרתו יוצרים מפה של המצב הקיים בקהילה ומאפשרים לקהילה ללמוד ולדמיין את המצב הרצוי מבחינתה בעתיד. הפערים שבין שתי המפות - הנכונת והעתידי - הם תשתית ובסיס ליצירה של תכניות פעולה. במהלך האודשנים הקרובים יבצעו את המיפוי העובדות הקהילתיות.

תוצרי המיפוי יוגשו לוועד האגודה עד סוף אודש מאי. המיפוי יבוצע על ידי איסוף המענים שיתקבלו לפנייתנו להלן וכן באמצעות קיום פגישות עם מדגם מהאוכלוסייה, שימנה כ-35 משפחות ביישוב.

מי שרוצה ומעוניין להיפגש, ושוב לו/לה להיות חלק מהמדגם, מוזמן לפנות אלינו. כשלב מקדים לשיחות עם מדגם מהתושבים ביישוב אנו מצמינים אתכם לקחת חלק בתהליך המיפוי ולחלוא את הסעיפים הבאים:

מיפוי קהילתי של היישוב

1. שרטוט/ באמצעות מעגלים, כיצד הנך רואה את המעגלים האברתיים ואת מעגלי המעורבות הקהילתית של היישוב. מפה/ את צמח ביחס למעגלים אלה על-פי נקודת מבט האישי.
2. שרטוט/ כיצד הנך רואה את צמח ביחס למעגלים אלה בעתיד. (או ניתנה בידך האפשרות לשנות מיפוי זה, מה היית משנה? מוקום אישי? את המעגלים? אחר?...) לאחר מילוי המיפוי באופן אישי הנך מוזמן/ת לשלוח את המיפוי לכתיבת...

שוב לציין כי התוצרים יוגשו באופן כוללני ולא פרטני שמי.

תודה על שיתוף הפעולה!

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. טוויית רקמה ראשונה בשותפות עם הקהילה

יש לזכור כי "שער הקהילה" אינו הקהילה אלא אך מפתנה. לאחר הכניסה בשער נפרשת הקהילה עצמה בפני העובד על מרכיביה, גווניה ורבדיה השונים. הלמידה אינה מתקיימת בשער אלא בנתיביה הפנימיים של הקהילה. על כן העובד מתבקש לזהות את המרכיבים השונים ואת מגוון האנשים שחיים בקהילה ולחלוק עמם את הדרך שמוצעת להיכרות עם הקהילה. מהלך זה, המתקיים יחד עם "שומר הסף", מבטא את הגיבוי ואת השותפות של אנשים מרכזיים ומקובלים בקהילה.

הפעולה המוצעת בשלב זה להיכרות מעמיקה עם הקהילה היא מקדמית, ולכן חשוב שהעובד יבחן באמצעות מפגשים קבוצתיים בקהילה, אם הפעולה הזו מתאימה מבחינת עיתויה או שעדיף לדחותה לשלבים מאוחרים יותר בתהליך. הקהילה בשלב הזה אינה מוכרת דיה לעובד הקהילתי, וטוויית הקשר הראשוני נועדה לרקום הבנה לגבי התהליך המוצע בהשתתפות מעגלים נוספים בקהילה שאינם ניצבים בשעריה, לגייס את תמיכתם וליצור תהליך המתאים להם.

בשלב זה העובד משתף את הקהילה ברעיון הלמידה. הוא מציג ומציע את המטרות שלשמן הוא מבקש לערוך היכרות ברוח זו ואת עקרונות הפעולה המוצעים למהלך. הצגת הנושא תהיה מלווה בדיון שמטרתו להבהיר את הנושא, לברר את משמעותו לקהילה, לטוות דרכי פעולה ראשונות ולגייס תמיכה. חשוב לשמוע מאנשי הקהילה הצעות משלהם לתהליך זה ולהגיע להסכמות משותפות רבות ככל האפשר בנושא. שלב זה הנו משמעותי בכל הנוגע לצירוף חברי הקהילה אל המהלך ולהתוויית תהליך למידה המתאים להם. ההנחה היא שלמידת הנרטיב של

קהילה מחייבת שותפות עם אנשי הקהילה, שכן הם לא רק אובייקטים ללמידה, אלא משתתפים פעילים בתהליך ובכל מה שיבוא בעקבותיו בהקשר של העבודה הקהילתית.

עקרונות הפעולה:

שותפות: ברית הנרקמת בין אנשים המעוניינים לקדם סוגיה משותפת. מערכת היחסים ביניהם מושתתת על התארגנות וחלוקה הדדית של מידע, משאבים, רצון, עשייה ואחריות, לאור התפקידים והמאפיינים הייחודיים של כל אחד מהשותפים. נתיבי השותפות אינם ידועים מראש, אלא הם מתהווים תוך כדי ההליכה בהם, מתוך מעורבות, דינאמיים והסכמות, ואף מתוך אכפתיות זה מזה. השותפות נמצאת בתנועה מתמדת ומאתגרת את חברה להתמודדות עם דינמיקת יחסי העוצמה ביניהם, שונותם זה מזה, האינטרסים והמעשים הנכרכים בה, תשומות סביבותיה ועוד (רוזנפלד, 1993; שמר, 2003; Buchanan, 1994).

א. **שיחות לא-פורמליות:** שלב זה נועד להכשיר את הקרקע לקראת בואו של העובד הקהילתי אל הקהילה. הקשר לקהילה בשלב זה הוא ראשוני ורופף ולכן יתקיים במתכונת לא-פורמלית ומול יחידים שאותם העובד פוגש באופן אקראי או בשיחות עם פעילים ועם דמויות מפתח שחשוב לערבם. הוא עושה זאת כדי ליצור אווירה חיובית והד לכניסתו למרחבי הקהילה. מטרת הקשר בשלב טרומי זה היא לזרוע זרעים ראשונים, שלא רק יבשרו על בואו של העובד הקהילתי, אלא ייתנו ביטוי ראשוני לגישה הנרטיבית שתשמש את העובד הקהילתי במפגש עם הקהילה.

ב. **שימוש באמצעי תקשורת פנימיים הנהוגים בקהילה:** יש להכין את הקהילה לקראת הפנייה של העובד

הקהילתי אל פרטים, משפחות וקבוצות מהקהילה שעמם יבקש להיפגש. שימוש באמצעי התקשורת הפנימיים, כגון: עיתון מקומי, תקשורת אלקטרונית ומכתבים לבתי האב בקהילה יסייע להכין את הקהילה ולתת מידע ראשוני על אודות הופעתו של העובד הקהילתי בקהילה.

ג. **נטילת משימות קטנות ומוגדרות בתחום הקהילתי:** במסגרת צעדי הכניסה הראשוניים של העובד הקהילתי מוצע לבחון אפשרות שהעובד יקבל על עצמו משימות קטנות ומוגדרות בעשייה הקהילתית. שלב זה עשוי לסייע בטוויית קשרים ראשונים של שיתוף פעולה ושותפות עם המערכת הקהילתית ועשוי לקדם את ההתמקמות של העובד בקהילה. העובד יכול להשתלב בארגון אירוע או מיזם בתוך הקהילה על ידי נטילת תפקיד התואם שלב זה של הצטרפות לקהילה (עבודה עם צוות פרסום האירוע, סיוע בצד הלוגיסטי של ארגון האירוע וכדומה). חשוב שמעורבות מסוג זה תתקיים בנושאים ובפעולות שאינם שנויים במחלוקת בתוך הקהילה. פעולה זו עשויה לקדם את ההיכרות ההדדית בין העובד הקהילתי ובין אנשים מתוך הקהילה, וכמובן היא נותנת הזדמנות ללמוד בדרך נוספת על דפוסיים פנימיים בקהילה. למידה זו תורחב ותועמק בהמשך התהליך.

דוגמה מתוך טקסט של עובד קהילתי המתאר את שיתוף הקהילה לפני צאתו לבתי השכונה

(מתוך יומנו של עובד קהילתי)

ניסחתי מכתב שאותו חילקתי לכל תאי הדואר בשכונה. להלן המכתב כמעט בשלמותו.

לתושבי שכונת אגרון שלום רב ושנה טובה!

שמי אלי לוגסי, ואני מתאיל ביומים אלה לפעול מטעם השירות הקהילתי בשכונתכם. עבודה קהילתית היא כותרת כללית מאוד לפעולה של כל קהילה למען עצמה, בהתאם לצרכיה ובאמצעות התושבים מתוכה. אני מניע לשכונה כדי להיות שותף לכם להגדרת הצרכים והרצונות ולבאון יחד עמכם אפשרויות לקידום הרציונות שיעלו. בשלב הראשון, עם כניסתי, אני מבקש להכירכם ולהציב את עצמי בפניכם. חשוב לי להיפגש עם משפחות המתגוררות בשכונה ובעיקר לשמוע מכם. לכן, בשבועות הקרובים אבקש להציג לביתכם למפגש על כוס קפה (או תה)... אזור עמכם קשר טלפוני לתיאום המפגש. מקווה להיענותם האיובית.

בברכה! אלי לוגסי, השירות הקהילתי

אני מביט במכתב זה שנים מספר לאחר כתיבתו ורואה בו טקסט אישי, שמבטא את תמציתה של הגישה הקהילתית שבה פעלתי לאורך שנות עבודתי בשכונת אגרון. המכתב נכתב כהרף עין, ללא חשיבה סדורה, ללא התחבטויות ניסוח וללא הגדרת אסטרטגיה ועקרונות מנחים. מכתב מהלב, שכוחו בפשטותו ובישירותו.

ניתן ללמוד מקריאה חוזרת של המכתב על הנימה האישית המשתרבת לתוכו. המכתב מתחיל בהצגה שלי בשמי והבקשה היא לפגוש את האנשים בבתיהם. ההזמנה היא למפגש בין אנשים ולא בין ממלאי תפקידים.

מהות היחסים ביני לבין אנשי הקהילה מוצגת כבר בפנייה ראשונית זו, כיחסים המבוססים על **שותפות**, **הדדיות וכבוד**. כך ביקשתי לרקום מלכתחילה את היחסים עם האנשים שמהם ביקשתי ללמוד על הקהילה ועמם ידעתי שאחלוק את שנותיי כעובד קהילתי ביישוב.

המילים, שבמקרים רבים הן יסוד התקשורת בין בני האדם, בחרו להיות שם במכתב הזה. המילים הללו, לפני שהיו לחלק ממודל של עבודה בקהילה, ביטאו ושקפו את תפיסתי הבסיסית המאמינה באדם ורואה בו שותף. היה במכתב הזה קול שקרא למערכת היחסים שאותה אימצתי בכל שנות עבודתי בקהילה, שבה אין מאבחן ומאובחן, מטפל ומטופל, מורה ותלמיד. המכתב ביטא כמיהה למפגש בין שותפים שתורמים איש איש ממומחיותו וכך חוברים יחדיו לתהליך של למידה, תכנון ובנייה.

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

5. איסוף הנתונים - הידע הגולמי

איסוף הנתונים וניתוחם הוא מסע היכרות לעומק של העובד הקהילתי עם מושא פעולתו - הקהילה. במידה מסוימת זהו מסע אל הלא-נודע. היוצא למסע הזה נדרש להצטייד ביכולות מגוונות, כגון: סקרנות, רגישות, גמישות, הקשבה, נכונות ללמידה, הכלה ויכולת להיות בעמדת ה"לא יודע". זהו מסע שצפויים בו מהמורות, הפתעות, מצבי אי-ודאות, גילויים, סתירות פנימיות ורב-קוליות של הדוברים מתוך הקהילה. זהו מסע שלכל פרט שנוסף בו עשויה להיות משמעות, שלעתים נגלית רק במהלך או בסוף התהליך של ניתוח הנתונים. זהו מסע אל הקהילה בעזרת כל החושים: שמיעה של הגלוי והנסתר, התבוננות בדמויות וברקע, תשומת לב לאורות ולצללים, שימוש בחוש הריח, נגיעה בטקסים קהילתיים ותרבותיים, מפגש עם אנשים ועם עצמים, הקשבה לקולות הפנימיים של העובד - לרגשותיו, למחשבותיו ולתחושותיו. כל אלה הם עדשות ואמצעי התבוננות ולמידה שמוסיפים מידע חיוני על אודות הקהילה. הכלים בארגז הכלים המקצועי של העובד הקהילתי אמורים לסייע לו באיסוף המידע ובניתוחו הפרשני. תדריך זה נועד להציע שורה של כלים לאיסוף המידע. אנו מציעים ומעודדים את השימוש בכלים יצירתיים שהעובד מפתח במהלך מסע ההיכרות עם הקהילה נוסף על כלים המוצגים בתדריך.

להשאיר
לא לומר את הכל;
גם העלף אומר רק גשע ועלום
ומשאיר שורשים באפילתה.
לא לעבור כל הגבולות;
גם אלוקים מספר רק שנה,
ירא וכוכבים
ומשאיר יקומים
מעבר למכאובי הדעת.
לא לפרש את האדם עד תום.
שלמה טנאי

עקרונות פעולה:

- א. **מקורות הידע מתוך הקהילה:** לפי הגישה המנחה את הלמידה אנשי הקהילה הם המומחים לקהילתם. על בסיס עיקרון זה חשוב להקפיד כי תהליך איסוף הנתונים יתקיים תוך מתן ייצוג והשתתפות למגוון קולות ומרכיבים היוצרים את התצרף (פאזל) הקהילתי. על העובד לזהות את המרכיבים ואת הקולות השונים הקיימים בקהילה ולחזור להגיע אליהם תוך מתן ערך לכל אחד מהם והכרה בכל ידע של כל אדם.
- ב. **מתן אפשרות ביטוי לכל אנשי הקהילה בתהליך איסוף הנתונים:** יש לאפשר ביטוי לכל האנשים בקהילה המעוניינים לבטא את עצמם בתהליך איסוף הנתונים. לשם כך על העובד ליידיע את כל הקהילה על המהלך המתקיים ולאפשר השתתפות וולונטרית בתהליך של איסוף הנתונים לצד פנייה יזומה של העובד לפי שיקוליו למקורות מידע שונים ומגוונים מתוך הקהילה ובסביבתה.
- ג. **ביסוס יחסי אמון ואינטימיות:** ככל שיבסס יחסי אמון וייצור מפגשים עם אנשים בקהילה באווירה נינוחה, מותאמת ואינטימית יותר, כך יגדל הסיכוי כי הידע שאליו ייחשף העובד יהיה אותנטי ומעמיק יותר. לשם כך על העובד לקיים את מפגשיו עם אנשים בקהילה בסביבתם הטבעית והנוחה תוך מתן כבוד לאנשים הדוברים, גילוי סקרנות ועניין בסיפורם והקפדה על כללים אתיים, כמו למשל אי-חשיפת הדוברים שמשתתפים בתהליך.
- ד. **גמישות, יצירתיות ופתיחות:** על העובד הקהילתי לפעול בגמישות, ברגישות ובפתיחות רבה במפגש עם אנשים בקהילה. ככל שיתאים העובד את התנהלותו ואת סגנון פעולתו אל תרבותה ואל דפוסי הפנימיים של הקהילה, על מרכיביה השונים, כך יתפתחו מרחבי דיאלוג נוחים המאפשרים לאנשים בקהילה לבטא את עצמם. פעולות המתקיימות בגמישות וביצירתיות בהקשר הזה מצריכות בחינה מוקדמת של נתונים ראשוניים על הקהילה ועל אורחותיה.
- ה. **יצירת שיתוף ושותפות בשלב איסוף הנתונים:** יש מקום לבחון דרכי שיתוף אנשים מתוך הקהילה במגמה לאפשר להם למלא תפקידים פעילים באיסוף הנתונים. השתתפות זו כרוכה בהכשרה ובהקניית מיומנויות כיצד לאסוף נתונים, באיתור אנשים מתוך הקהילה המיומנים בכך ובשילובם בצוות העושים במלאכה. לשיתוף אנשים מתוך הקהילה בשלב הזה עשויים להיות חסרונות ויתרונות. מצד אחד עלול מהלך כזה ליצור יחסי כוח ומתחים בתוך הקהילה בין מעורבים ופעילים לבין מי שאינם מעורבים בתהליך, ומצד אחר שיתוף חברים מתוך הקהילה עשוי לאפשר חשיפה עמוקה של ידע פנימי הנמצא בתוך הקהילה ולתרום להתפתחותו של תהליך העבודה עמה. מתפקידו של העובד לשקול את האפשרויות ולפעול בהתאם לסיכונים ולהזדמנויות שהוא מזהה בשלב זה.
- ו. **שיתוף עמיתים ושותפי תפקיד בשלב איסוף הנתונים:** שלב זה של איסוף הנתונים דורש, כאמור, מפגשים רבים עם אנשים בקהילה. לרוב מדובר במפגשים המתקיימים במרחבים האישיים של אנשי הקהילה ובשעות המתאימות להם. פעולה זו דורשת השקעה של משאבי זמן רבים מצד עובד קהילתי המבקש לפגוש מספר גדול ומגוון רחב של אנשים בפרק זמן קצר יחסית. אנו מציעים לבחון אפשרות לגייס עמיתים ושותפי תפקיד שיסייעו בשלב זה של איסוף הנתונים מבלי לפגוע ביעדים ובמטרות של התהליך. שלב זה הוא חלק מתהליך רחב יותר של יצירת אמון, למידת הקהילה ובנייה של תכנית פעולה בהתאם לתוצרי הלמידה. לכן יש לבחון ולתכנן שיתוף עמיתים תוך הקפדה כי פעולה זו לא תיצור קושי, כמו פגיעה באמון, בהמשך המסע עם הקהילה.

ז. **הבוננות האישית של העובד הקהילתי:** איסוף הנתונים הוא באופן בלתי נמנע תהליך המשלב התבוננות וחוויה. לכן מוצע שהעובד הקהילתי ילווה את כל התהליך בתיעוד רפלקטיבי, לרבות התייחסות למקומו האישי בתהליך. מומלץ לעשות זאת בדרך של כתיבת יומן בדומה ליומן החוקר במחקר האיכותני שבו הוא מתעד ומתאר התרחשויות ומפגשים המתקיימים לאורך התהליך, וכן מעלה הרהורים, שאלות ורגשות שחולפים בו.

ח. **סיום של איסוף הנתונים עם הגעה לרוויה:** אחת השאלות המעסיקות חוקרים במחקר האיכותני היא מתי מסתיים השלב של איסוף הנתונים. התשובה אינה חדה וברורה, אך מציעה לחוקר לאסוף את הנתונים עד רוויה או עד מיצוי (saturation). הרוויה מתרחשת, כאשר החוקר מזהה חזרה של דברים על עצמם ונתונים דומים המתחילים להופיע בדרכים שונות של הבעה. זהו הסימן לחוקר כי הגיע למיצוי השלב של איסוף הנתונים. הצעתנו לעובד הקהילתי היא לקבל החלטה על סיום איסוף נתונים, כאשר הוא מגיע לרוויה בנתונים העומדים לרשותו ולאחר שפגש את קולותיה השונים של הקהילה על מגוון מרכיביה. אפשרות נוספת היא הגבלת משך איסוף הנתונים בהתאם לשיקולי תקציב, זמן ומדיניות.

שיטות לאיסוף נתונים

אנו מציעים דוגמאות למגוון כלים ומיומנויות שיש בהם כדי לסייע בלימוד הקהילה. כלים אלה לקוחים מתוך ארגז הכלים של אנשי מקצוע העוסקים בהתערבויות מקצועיות ברמת הפרט, המשפחה, הקבוצה והקהילה. כלים דומים לאיסוף נתונים נהוגים במחקרים בגישות נרטיביות המתקיימים בפרדיגמה האיכותנית. יש לומר טרם הצגתם של הכלים כי יישומם בהתערבויות הקהילתיות דורש הכשרה וניסיון. לכן מומלץ לבדוק אם לעובדים שמבצעים הלכה למעשה את איסוף הנתונים, יש רקע וניסיון מתאימים לפעולות אלה, ובכל מקרה רצוי להציע הנחיה והדרכה למשימה זו. חשוב לציין כי אפשר ללמוד שימוש בכלים ומיומנויות אלה ולהכשיר אליהם הן עובדים מקצועיים והן אנשים בקהילה למילוי תפקידים חיוניים בתהליך איסוף הנתונים.

על העובד הקהילתי להכיר את מגוון הכלים כדי לבחור מתוכם את הכלים המתאימים למציאות שבתוכה הוא פועל תוך התייחסות למשאבים, למשימות, ליכולות ולמיומנויות שלו, לשותפים מתוך הקהילה ולמדיניות השירות שמטעמו הוא פועל.

אפשר, כמובן, לשלב בין כלים שונים ולבנות באופן יצירתי כלים נוספים המשרתים את המטרה של לימוד הקהילה מתוך שיתוף ושותפות עם אנשי הקהילה בתהליך הלמידה. חשוב לפעול בכמה דרכים וטכניקות באותה קהילה על מנת לאפשר למגוון אנשים רפרטואר של אפשרויות להביע את סיפורם.

להלן כלים שונים שבאמצעותם אנו מציעים להכיר וללמוד את הקהילה בגישה הנרטיבית:

א. **ראיונות:** הראיון הוא אחד הכלים השכיחים לאיסוף מידע בגישה הנרטיבית. בעת קיום הראיונות חשוב שהעובד הקהילתי יתעד את הנאמר במדויק ככל האפשר לאחר שיבקש את רשותם של המראיינים. תיעוד הראיונות חשוב לצורך העיבוד והניתוח של שלב זה. השימוש בלשונם של המראיינים מחזק את אמינות הטקסט ונאמן יותר לנרטיבים של אנשי הקהילה.

מקובל להשתמש בראיונות עומק, בסיפורי חיים ובקבוצות מיקוד שמאפשרים למרואיינים מסגרת לבטא בחופשיות את נקודת ההשקפה ואת הפרספקטיבה האישית שלהם על נושאים שונים מתוך עולמם הפנימי.

לשלב זה של איסוף הנתונים אנו מבקשים להציע שלושה סוגים של ראיונות עומק:

• **ריאיון עומק ביוגרפי - סיפור חיים**

ריאיון סיפורי חיים מאפשר לקבל מהמראיין נרטיב עשיר ואותנטי ככל האפשר על חייו (Atkinson, 1998; Bruner, 1986; Patton, 1987; Rosenthal, 1987).

שלב א' בריאיון - המראיין מתבקש לספר את סיפור חייו ("ספר את סיפור חיך"). המראיין לא מפריע לו במהלך חלק זה של הריאיון, אלא רק מעודדו בצורה לא-מילולית.

שלב ב' בריאיון - לאחר תום הסיפור המרכזי (narrative) המראיין שואל שאלות על אירועים שסיפר המראיין או שהושמטו מהסיפור (internal questions).

שלב ג' בריאיון - שאלות חיצוניות שאינן קשורות בהכרח למה שסופר בחלק הנרטיבי של הריאיון (external questions).

• **ריאיון עומק חצי מובנה**

העובד הקהילתי יכין מדריך ריאיון שכולל רשימת נושאים או תחומים שאותם הוא מבקש ללמוד מנקודת מבטו האישית של המראיין. מדריך הריאיון מספק מסגרת, שמתוכה המראיין מפתח שאלות ומחליט על הרצף שלהן ועל עומקן, לאור הדינמיקה שמתפתחת במהלך הריאיון. השאלות בריאיון העומק החצי מובנה תהיינה שאלות פתוחות, וסדר הנושאים מתפתח על-פי הסיפור האישי של המראיין. המראיין חופשי לפתח את השיחה בתוך נושא מסוים, לנסח את השאלות באופן ספונטני ולהוסיף תחומי תוכן תוך הימנעות משיקוף וממתן פרשנות. מומלץ לפתוח ריאיון עומק חצי מובנה בשאלה מרכזית פתוחה, שתאפשר למראיין לספר את הנרטיב שלו על אודות עצמו והקהילה (Patton, 1987).

• **ריאיון של קבוצת מיקוד**

סוג ריאיון שהתפתח ממחקרי צרכנות והורחב למחקרים איכותניים. השיטה יכולה להתקיים כריאיון עומק חצי מובנה, ובמקום מראיין יחיד הוא מכוון לקבוצה החולקת תופעה משותפת. מחקרי הקהילה יבקשו לקיים את הריאיון בסוגיות הנוגעות לחייהם של המרואיינים בהקשר האישי והקהילתי. שימוש נוסף בריאיון של קבוצת המיקוד אפשרי לצורך למידה על תופעות או על מהלכים מוגדרים בקהילה.

יתרונה של קבוצת המיקוד הוא ביכולת ללמוד מסוג זה של ריאיון על פעולות הגומלין (אינטראקציות) ועל הדינמיקות בין המשתתפים מעבר לתכנים המדוברים. ריאיון עם קבוצת מיקוד מאפשר לעובד הקהילתי לצפות בתהליכים ובתכנים סמויים שמתקיימים בדיאלוג הקבוצתי, להבחין בתקשורת לא-מילולית ולצפות בהתפתחות השיחה בנושאים המדוברים בקהילה. כמו כן לעתים פעולת הגומלין הקבוצתית שנוצרת במהלך

הריאיון, מעודדת אנשים לדבר, כאשר המראיין מאפשר מרחב לדיאלוג הקבוצתי ובדרך זו מצמצם את השפעתו על התנהלות הריאיון. לעומת זאת, לקבוצות מיקוד ייתכנו חסרונות, כגון: היווצרות לחץ קבוצתי שמונע התבטאות משוחררת ואוטנטית של המשתתפים, אפשרות לנרמות של אי-שיתוף פעולה, חשש שחברים דומיננטיים ישתלטו על השיחה והחברים הפסיביים יושתקו והקצנה של עמדות הנוצרת מתוך הדינמיקה של הדיאלוג הקבוצתי (סינגל ובן יוסף, 2010; Morgan, 1997; Berg, 1995).

ב. **תצפיות ככלי לאיסוף מידע:** תצפיות הן כלי מרכזי לאיסוף נתונים במחקר האתנוגרפי. התצפית ראשית לכול היא התבוננות; התבוננות הלומד בעולם הנשקף מבעד לעדשות הצופה. ישנם סוגים שונים של תצפיות, ואפשר לסווגן על רצף מתצפית טהורה ועד השתתפות מלאה של הצופה במושא תצפיתו. העובד הקהילתי נמצא בין שני הקצוות הללו; הוא מקיים יחסי גומלין עם הקהילה שאותה הוא מבקש ללמוד ולהכיר ואף מקבל תפקידים בקהילה מתוקף תפקידו כעובד קהילתי בקהילה.

הנתונים המתקבלים במהלך התצפיות נוגעים למגוון של היבטים, כגון: תופעות, התנהגויות, אינטראקציות ומאפיינים ייחודיים לקהילה. התצפיות הן ראשית לכול על האנשים בקהילה, אך הן כוללות גם התייחסות להיבטים נוספים, כגון ארכיטקטורה של מבנים, עיצוב מרחבים, ריחות, קצב התנהלות, אווירה. בהקשר זה התצפית כוללת גם התייחסות להיבטים שנעדרים או מוחלשים מהמרחב הנראה לדעת התצפיתן, כגון: מיעוט נשים באירוע מסוים, נושאים שלא עולים על סדר היום, היעדר אנשים מתרבויות שונות ועוד. סוגי הנתונים המתקבלים באמצעות התצפיות כוללים:

- התנהגות מילולית: פעולות דיבור שיש להן תוכן בר-ניתוח, כמו שיחות, טקסים, נאומים והבעת דעות.
- התנהגות לא-מילולית: טון הדיבור, שפת הגוף, מחוות.
- מרחב: דמויות נוכחות או נעדרות במרחב, רקע, סביבה וקונטקסט.
- פעילות גומלין: מיפוי ערוצי ההתנהגות (מי מדבר עם מי, כיצד ועל מה).

ג. **מוצגים וחפצים:** אוספים השמורים בבתים או במוסדות לשימור המורשת הקהילתית, חפצים בעלי ערך אישי וקהילתי, תצלומים וכדומה. פריטים אלה מייצגים לרוב זיכרונות מיוחדים המעוררים סיפורים אישיים וקהילתיים.

ד. **מסמכים:** פרוטוקולים, מסמכים על אודות הקהילה ואנשיה, קטעי עיתונות, יומנים אישיים, מכתבים, כתיבה אוטוביוגרפית, סרטים והקלטות המתעדים אירועים אישיים וקהילתיים וכדומה.

ה. **אמצעים אמנותיים ויצירתיים:** הביטוי האמנותי והיצירתי הוא אמצעי השלכתי שיש בו מגוון אפשרויות ביטוי לנרטיב האישי והקהילתי. הוא אינו מחויב למילוליות (שחוסמת חלק מהאנשים), מאפשר לרבדים לא-רציונליים לעלות עם פחות עכבות, אינו נתון בגבולות ברורים ומאפשר מכלול פרשנויות, ובזאת כוחו. כלים אמנותיים מבטאים סממנים תרבותיים וייחודיים של הקהילה ומאפשרים לאנשי הקהילה לפעול יחד ולספר את הסיפור בדרך של

יצירה אמנותית. שימוש בטכניקות אלה מדגיש כי כל אחד יכול להתבטא בדרכים שונות, וכי אין מחפשים את ההיבט האמנותי בעבודה אלא את המסר המתבטא בתהליך ובתוצר. דוגמאות לעבודה עם קהילות בדרכים אמנותיות אפשר למצוא בציורי קיר, בעבודות פסיפס, בקולאז'ים, בתיאטרון קהילתי, במיניאטורות, בפיסול סביבתי ועוד. אפשר ללמוד על הקהילה גם באמצעות עבודה אישית או קבוצתית בטכניקות השלכתיות, כגון: ציורים, קלפים, תנועה וצילום.

מה חשוב עבורי? עבודה על ארחי קרמיקה של אנשים החיים בעוני קיצוני

"אם נעשה שרשרת אנושית, נהיה יותר חזקים מהפחד הפנימי".

"כדי שאף ילד לא יישכח".

"השמש והאוויר חייבים להיות לכל האנשים".

"נולדתי עני ואמות עני ואחרים יצטרכו להמשיך במאבק. אבי היה איש אמיץ שלימד אותנו סולידריות".

Wall of Courage, ATD Fourth World Movement, France, Mery sur Oise

"קיר אומץ הלב" הוקן על ידי אנשים מרחבי העולם החיים בעוני,

לקראת יום העוני הבין-לאומי, 17 אוקטובר 1999.

שאלות שכדאי לשאול:

- א. באילו כלים אשתמש כדי ללמוד על נרטיבים אישיים וקהילתיים? עם אילו כלים אני מרגיש נוח ומיומן? לאילו משאבים אני נדרש? מיהם השותפים האפשריים מתוך הקהילה או מחוצה לה שיכולים לסייע בשלב זה?
- ב. כיצד אציג את עצמי ואת מטרת בואי בפני האנשים מהקהילה?
- ג. כיצד יקבלו אותי בקהילה? האם האנשים יהיו פתוחים לספר את סיפורם בפניי?

- ד. האם האמצעים שאני מציע ללימוד הקהילה מתאימים ומקובלים על אנשי הקהילה?
- ה. באיזו מידה ארגיש חופשי לבקר בבתי האנשים ולשאול על חייהם?
- ו. כיצד אדע למי לפנות כך שלא אהיה מופעל בצורה מכוונת על ידי גורמים בקהילה?
- ז. כיצד אתעד את הנתונים?
- ח. כמה זמן להערכתי יארך שלב זה?
- ט. עד כמה אני מוכן לשתף מסיפור חיי במקרים שבהם אני חושב שיש בזה כדי לשרת את התהליך?

דוגמה מתוך איסוף נתונים בגישה נרטיבית של עובד קהילתי (מתוך יומנו של העובד הקהילתי).

כשבוע לאחר ששלחתי את המכתבים לכל בתי המושב, התחלתי בתיאום המפגשים בבתי. ידעתי שלא אוכל להגיע בפרק זמן סביר לכל בתי המושב ולכן שאפתי להגיע בשלב הראשון לפחות לשליש מחברי המושב.

קיבלתי ממזכירות המושב רשימה שמית ומספרי טלפון של כל חברי המושב, וכך התחלתי להתקשר ולתאם פגישות בבתי. בשיחות הטלפון הצגתי את עצמי ושאלתי אם מכתבי הגיע לידם של בני המשפחה. חלק מהמשפחות קראו את מכתבי וגילו נכונות לארחני בביתם, חלק שאלו שאלות על מטרת בואי וחלק כלל לא קראו את המכתב, ונדרש היה להסביר מי אני ומה מטרת בואי. השיחות עם האנשים החלו למעשה כבר בשיחת הטלפון המקדימה: "אתה עובד מועצה?", "לפי מה בחרת לאיזה משפחות להתקשר?", "למה שלא תשאל את השאלות ואנחנו נענה לך בטלפון?", "אולי עדיף לך להגיע לאסיפה כללית במקום להתרוצץ כל כך הרבה במושב?" אני מצדי התעקשתי שאין מדובר בשאלון והסברתי את רצוני להגיע לבתיהם של האנשים לשיחה. היות ולא הייתה לי יכולת להגיע לכל בתי המושב, השארתי את הפתח והלגיטימציה המלאה לוותר על הפגישה במידה ולא התאימה לאנשים. לשאלה: "מי אתה מבקש שיהיה נוכח בשיחה?" השבתי שאני אורח בבתיהם, וההחלטה היא שלהם. נכחו בשיחות בדרך כלל שני בני הזוג או במקרה של יחידים, בעל או בעלת הבית. בני נוער וצעירים כמעט ולא הצטרפו לשיחות הללו, וכך גם לא סבים וסבתות שהתגוררו בבתי המשפחות. לאחר כשבועיים שלושה שבהם כבר נודעה הסתובבותי במושב, התגובות היו פחות חשדניות וזכיתי לשמוע, כבר בשיחת הטלפון, ברכות על פעולתי במושב וקבלת פנים אוהדת לביקורי.

כך החלה תקופה שנמשכה כארבעה חודשים בה פקדתי את בתי החברים במושב מדי שבוע בשבוע, כשלושה ערבים בכל שבוע.

הגעתי למשפחות מצויד במחברת ובעט, הצגתי את עצמי, מעט על משפחתי ומאין באתי. הסברתי שנשלחתי מטעם המועצה האזורית במסגרת הרחבת השירותים שהמועצה מעניקה לתושביה וליישוביה. הודיתי להם מראש על הסכמתם לארח אותי לשיחה והצגתי את השלב הזה כהיכרות הדדית ביני ובין אנשי המושב. השיחות התקיימו לרוב בסלון ביתם של האנשים בשעות אחר הצהריים או הערב.

בשיחת הטלפון המקדימה ביקשתי לשוחח עם המשפחה. לא הגדרתי מי הנוכחים הנחוצים בשיחה. זו הייתה כאמור בחירה של המארחים את מי מבני הבית לצרף. לאחר ההיכרות הראשונית ביקשתי משותפיי לשיחה לספר על עצמם. אמרתי שאני רושם את דברי הנוכחים כדי שהדברים לא יישכחו. ביקשתי את רשותם לכתוב בעת השיחה והתחייבתי לסודיות ולאי-חשיפה של הדברים הנאמרים בשם אומרם. המשפט שאותו כתבתי במכתבי: "בשבועות הקרובים אבקש להגיע לבתיכם למפגש על כוס קפה (או תה)...", עשה את שלו. קבלת פנים מחויכת בנוסח: "קפה או תה...", הייתה מעין קוד מילולי שקישר בין המכתב ששלחתי לבין המפגש עם המשפחות בביתם. רבים ממארחי החלו בשאלות אלי: "מה אתה מצפה לשמוע? תכוון אותנו קצת? תשאל ואנחנו נענה? האם אתה רוצה לשמוע מה אנחנו חושבים על המושב?...". בעקשנות רבה חזרתי ואמרתי שאני מבקש להכיר את האנשים וסיפרו על עצמם. לא ביקשתי שיספרו על המושב או על הקהילה אלא ביקשתי שיספרו על עצמם. כך החלו השיחות, מעט במבוכה, עד אשר נוצרה אווירה חמימה המאפשרת לאנשים לספר את סיפור חייהם. הקשבתי בסקרנות ורשמתי בשקיקה ככל שיכולתי לעקוב אחר סיפורם של האנשים. דומני, שהייתה בהקשבה הסקרנית שלי הזמנה המאפשרת לדבר בחופשיות על חייהם של האנשים, תוך הכנסת הסיפורים האישיים לקונטקסט של חיי המושב.

אני בעיקר הקשבתי ורשמתי. לא העליתי נושאים שלא עלו בסיפורם של האנשים. התערבתי מעט בדברים הנאמרים. לעתים ביקשתי דוגמאות לנושאים שהוצגו ברמה כללית ומפשטת. בחלק מהראיונות ביקשתי בסוף הריאיון לשמוע מאנשים איפה הם רואים את עצמם ואת המושב בעוד חמש ועשר שנים. ביקשתי פרספקטיבה לעתיד. לאן היו רוצים להגיע. משך השיחות בבתים נע בין שעה ורבע לשלוש וחצי שעות. בתום השיחות שמעתי תגובות שונות, כגון: "לא האמנתי שנדבר כל כך הרבה...", "התעקשתי בצדק שהשיחה תהיה בבית ולא באסיפה של המושב...", "תודה שבאת, היה חשוב לנו לדבר".

אחת השאלות שעלו ביני לבין המדריכה ומנהלת המחלקה לשירותים חברתיים הייתה מהי תכלית השיחה מעבר להיכרות. האם עלי לשאול את האנשים על נכונותם לפעול ולתרום מזמנם לעשייה בקהילה? האם עלי ליצור רשימה של שותפים פוטנציאליים לפעילות עתידית במושב? מתוך אינסטינקט לא מוסבר התנגדתי לכלול בשיחות הללו שאלות הקשורות בגיוס תושבים ובני ברית לפעילות בהמשך. ביקשתי לשמור על ההיכרות במקומה הטהור, ללא יצירת כל מחויבות מצד מארחי. בשלב זה הוכנסה כל שיחה לקלסר שהלך ותפח, ואני לא ידעתי איזה שימוש סדור ואפקטיבי אעשה בחומרים הללו שהלכו והצטברו. נסיעות הערב למושב הפכו לחלק משגרת חיי בחודשים הללו. הגעתי לשיחות משוחרר, סקרן ונהנה מקבלת הפנים ומהכנסת האורחים שלה זכיתי במרבית הבתים. נהייתי להקשיב לאנשים, לטעום מטעמי הבתים, להכיר אנשים חדשים, ולא חשתי רוויה מן המפגשים הללו.

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

6. ארגון המידע - ידע המכוון לדיאלוג

מסעו של העובד הקהילתי ושותפיו נעצר לחניית ביניים בצומת משמעותי ביותר שבו עליהם לשהות עם המידע שנאסף, לעבדו וללמוד על המשמעויות ועל הקולות שעולים מתוך המפגשים עם אנשי הקהילה. הנתונים הם הסיפורים הגולמיים כפי שבוטאו באמצעי הבעה שונים, ואילו ארגון המידע יוצר תצרף שבכוחו לתת ביטוי לסיפור המשותף והמורכב של הקהילה ובו בזמן גם לקולות הגנוזים (Ledwith, 2005). הסיפור המשותף מתייחס לתרבות, לערכים ולנושאים הנתפסים כמשותפים ורלוונטיים למציאות של הקהילה. לעומת זאת, הקולות השונים מתייחסים לעמדות, לתפיסות, להנחות, למשמעויות ולהבניות השונות בהקשר של אותה מציאות.

הפעולה המרכזית שמתקיימת בשלב זה היא ארגון ועריכה מחדש של המידע לצורך החזרתו אל הקהילה תוך שמירה ככל האפשר על נאמנות לקולות האוטנטיים ולאופן ביטויים. ארגון המידע נעשה באחריות העובד הקהילתי שמקבל על עצמו לרכז את החומר הגולמי שנאסף בשלב הקודם ולארגנו כטקסט כתוב או חזותי המלווה בציטוטים ובתמונות המייצגים את מגוון הקולות שהושמעו.

שלב זה מבקש לפתוח צוהר אל מה שבתוך הסיפורים וביניהם תוך התייחסות לשורה ארוכה של מרכיבים, כגון: דפוסים, תכנים, זיכרונות אישיים וקולקטיביים, ערכים, כוחות, חולשות וקשר של אנשים ומערכות בקהילה למעגלים בתוך הקהילה ומחוצה לה.

ריכוז המידע ועריכתו מחדש כתמונה רב-ממדית, שבה מופיעים כלל הנרטיבים והקולות שעלו מתוך הקהילה, מלמד גם על סיפור המסגרת שבו נוצרים הנרטיבים האישיים. זהו ההקשר החברתי קולקטיבי שבתוכו מתקיימים הסיפורים הבודדים. בסיפור המסגרת טמון ידע על ההיסטוריה המשותפת לקהילה, על המבנים החברתיים שבתוכה, על התרבות המשותפת ועוד. כל הנתונים האלה מסייעים ללמוד על הנרטיבים האישיים ובה בעת יוצרים את הסיפור הכללי.

התהליך של עיבוד המידע כולל ניתוח היגדים מילוליים כמו ראיונות וסיפורי חיים וכן ניתוח נתונים שאינם מילוליים כמו תמונות, יצירות אמנות, אירועים, יחסי גומלין ומסמכים אותנטיים הקשורים לקהילה. ההנחה היא כי כל אמצעי אשר מבטא נרטיב, ניתן לתרגמו לסוג של אמירה, לביטוי אישי וקהילתי, בין שהוא מילולי ובין שאינו מילולי. ביטויים לא-מילוליים מופיעים לעתים כמשלימים לביטויים מילוליים, ולעתים הם מתייחדים כמופעים המציגים פנים נוספים ולא-מדוברים בקהילה. על העובד הקהילתי ושותפיו להיות ערים למגוון המופעים של הנרטיבים שעולים בקהילה ולתת ביטוי לדוגמאות יצירתיות שמתגלות במהלך הלמידה של הקהילה.

שלב זה מוגדר **כידע המכוון לדיאלוג**, כיוון שתוצריו הם המצע המוביל לרב-שיח המתהווה בתוך הקהילה באשר לעצמה, לסוגיות החשובות בעיני חבריה, לפרשנויות ולנקודות המבט השונות שבה. משום כך תהליך זה מלווה בחשיבה על ארגון הנתונים על-פי הנושאים ותת-הנושאים שמופיעים בסיפורים הגולמיים באופן בהיר, ממצה ופתוח לביורר ולתגובה. דיאלוג מקדם יתעורר, כאשר ירגישו חברי הקהילה ששלל הנתונים מבטאים בדרך זו או אחרת את הנרטיבים שלהם וכן שהם ניתנים להמרה - מסיפור סביל לסיפור פעיל.

עקרונות פעולה:

א. **איסוף הנתונים וארגון המידע כתהליכים ספירליים:** ארגון המידע מופיע באופן לוגי כהליך המתבצע לאחר איסוף הנתונים, אולם יש להתייחס לשני השלבים הללו גם כתהליך ספירלי. ארגון המידע משפיע לא פעם על כיוון ההמשך של איסוף הנתונים ועל עומקו. בזאת גם טמון כוחו, שכן הוא מאפשר לעובד הקהילתי ולשותפיו ללמוד על משמעות הנתונים שנאספו ולחשוב כיצד להמשיך הלאה. תנועה זו מאפשרת בירור מה חסר במידע ומה יש בו, מה נאמר ומה לא נאמר, ממי בעיקר התקבלו הנתונים וממי עדיין לא, איך נאמרו הדברים, איך נאספו הנתונים, וכך לחזור אל איסוף הנתונים ובאופן ספירלי להתקדם בתהליך הלמידה.

ב. **בחירה בין שיטות וגישות שונות לארגון המידע:** ארגון המידע לקראת למידת הקהילה הוא תהליך של עיבוד וניתוח נתונים, אף כי המטרה בשלב הזה היא יותר ארגון מניתוח ופירוש הנתונים שנאספו. על העובד הקהילתי ושותפיו לקבל החלטה באיזו גישה ובאילו שיטות יאורגנו ויעובדו הנתונים שנאספו לקראת הפנייתם למעגלי הדיאלוג בקהילה. חשוב שמהלך זה יהיה שיטתי ומתוכנן, ויש לשאוף שהבחירה תהיה מותאמת לתהליך ולמהלכים המתוכננים בהמשך לארגון המידע. בפרק זה אנו מציעים מבחר של דרכים לארגון המידע ושיטות של ניתוח נתונים ומפנים למקורות שעשויים לסייע לעובד הקהילתי בתהליך זה.

ג. **הנרטיב - בין נאמנות למקור לבין פרשנות:** בכל עת שנרטיב של אדם או של קבוצה מתןן לחברה באמצעות אדם אחר, יש בפעולה זו ממד של פרשנות המתרחשת בתהליך הארגון והעיבוד של המידע. על אנשי המקצוע שנוטלים על עצמם את תפקיד ארגון המידע והעברתו לדיאלוג קהילתי להיות ערים ומודעים לממד הפרשני שבפעולתם ולבחון דרכים שונות שסייעו להם להישאר נאמנים ככל האפשר לקולות עצמם, לידע מתוך הקהילה המוצג בעזרת ציטוטים שנאמרו על ידי הדוברים עצמם. כך יהיו נאמנים למשימתם המרכזית, והיא - להשמיע את הרב-קוליות שעולה מתוך הנרטיבים השונים בקהילה.

ד. **ארגון הנתונים באופן מעודד העצמה:** האופן שבו הנרטיבים האישיים מובאים חזרה אל הקהילה לאחר שעברו תהליך מיון, ארגון ועיבוד, עשוי להשפיע על הרב-שיח הקהילתי שיבוא בעקבותיהם. על העובד הקהילתי להיות מודע לכוח שיש לו כמי שאחראי לארגון המידע ולהחזרתו אל הקהילה ולבחון בשלב זה אפשרות של צירוף שותפי תפקיד, אנשים עם זיקה למחקר האיכותני וידע בנושא. בכל דרך שיבחר עליו להיות ער למשמעות של צירוף "מומחים מתודולוגיים" חיצוניים ולשמור על המעורבות הפעילה של אנשים מהקהילה גם בתהליכי הפרשנות וארגון המידע.

ה. **מעורבות של גורמים מחוץ לקהילה ומתוכה בתהליך של ארגון המידע:** בכל הסתייעות החושפת את הנרטיבים האישיים בפני גורמים נוספים דרושה הקפדה על הליכים של אתיקה, כמו שמירה על האנונימיות של הדוברים, שסיפרו את סיפורם במרחב הפרטי. אם העובד הקהילתי נעזר באנשים הקשורים לקהילה או באנשים מתוכה, נדרשת לכך הסכמה מדעת של כל חברי הקהילה (Christians, 2003; ליבליך וויסמן, 2009).

שיטות לארגון הנתונים

אנו מציעים דרך לארגון הנתונים שמבוססת על תהליך רב-שלבי המקובל בחלק גדול מהשיטות לניתוח נתונים במחקר האיכותני. שיטה זו מסתייעת בהצעתן של קסן וקרומר-נבו (2010) שמתארות תהליך לעיבוד הנתונים המוצג בקווים כלליים⁵. העובד הקהילתי ושותפיו חופשיים לנוע באופן גמיש ובתנועה ספירלית בין השלבים השונים, לעסוק בהם בעת ובעונה אחת, להתמקד רק בחלק מהם או לפעול בסדר אחר המתאים לו ולשותפיו ללמידה.

להלן חלק מהשלבים המוצעים, שניתן לשרטטם כמעין תרשים זרימה של הפעולות המוצעות:

א. קריאה הוליסטית של כל יחידת נתונים גולמיים בנפרד (ריאיון, הסבר על מיצג, תיעוד תצפית וכו').

ב. פירוק הטקסט של יחידת נתונים גולמיים וארגונה מחדש.

ג. הבניה מחדש של הנתונים תוך יצירת פאזל מכלל יחידות הנתונים הגולמיים.

ד. קריאה הוליסטית חוזרת.

ה. כתיבה.

ו. פרסום בקהילה - החזרה לשם דיאלוג.

פירוט השלבים:

א. קריאה הוליסטית של כל יחידת נתונים גולמיים בנפרד

לשם הדגמה נשתמש בריאיון כיחידת נתונים גולמית. כאמור, יחידת נתונים יכולה לנבוע מכל אמצעי אחר ששימש לאיסוף הנתונים ותועד.

5. המודל מציג שבעה שלבים לניתוח נתונים במחקר איכותני. להלן יוצגו אחדים מהשלבים המוצעים. אנו עושים בהם התאמה משדה המחקר לשדה של למידת קהילה לצורך עבודה עמה. לקריאה נוספת על ניתוח נתונים ראו: תובל-משיח וספקטור-מרזל, 2010; שקדי, 2003; המאמרים בספרן הערוך של קסן וקרומר-נבו, 2010; Miles & Huberman, 1994; Strauss & Corbin, 1998.

יחידת הניתוח בתהליך זה היא הריאיון הבודד. העובד מתבקש בשלב הזה לקרוא את הריאיון כיחידה שלמה ולכתוב התייחסויות והשערות שעולות במהלך הקריאה של הטקסט; הערות שמתייחסות לתכנים הקיימים והחסרים בטקסט השלם, זיהוי תופעות שחוזרות על עצמן, העלאת השערות בנוגע למשמעות אירועים המוזכרים בטקסט, זיהוי ביטויים בולטים בטקסט, מילים, משפטים או נושאים שחוזרים על עצמם, דמויות המוזכרות בטקסט והקשרים שבהם הוזכרו, שתיקות ארוכות וכדומה.

ב. פירוק הטקסט של יחידת נתונים גולמיים וארגוניה מחדש

מהלך זה של פירוק הטקסט הוא למעשה תהליך המקביל לניתוח נתונים במחקר האיכותני, שבו החוקר מפרק את הנתונים ליחידות קטנות. זהו תהליך אנליטי של סידור והבניית המידע שנאסף לצורך פרשנותו והבנת המשמעויות שלו. החוקר מחפש תמות מרכזיות שעולות מתוך הטקסט ומחלק אותן לקטגוריות במטרה לצמצם את הנתונים הקיימים (Tutty, Rothery & Grinnell, 1996).

תהליך זה נע באופן עקרוני במסלול המפורט להלן:

- (1) קריאת הטקסט כיחידה שלמה.
- (2) חלוקה לקטעים ומתן שם לכל קטע.
- (3) פירוק ליחידות משמעות.
- (4) קיבוץ יחידות המשמעות לקטגוריות.
- (5) הצבעה על קשרים בין הקטגוריות (תאוריה).
- (6) הצלבה עם מקורות נוספים.
- (7) מסקנות.

לאור השימושים השונים במונחים "קודים", "תמות" ו"קטגוריות" אנו מציעים, בהשראתן של ליבליך, תובל-משיח וזילבר (בתוך: קסן וקרומר נבו, 2010), לאמץ את ההגדרות האלה:

"קודים" - נותנים תווית, שהיא יחידת משמעות, ליחידות מידע. עבודת הקידוד מתקדמת ומשתנה בשלבי הניתוח.

"תמה" - כותרת תוכן ולפיה היגדים מסוימים מקובצים.

"קטגוריה" - אבחנת משנה בתוך התמה.

השלב של ניתוח הנתונים דורש היערכות טכנית לשם ארגון הידע המתגבש. זהו תהליך שיטתי, אינטנסיבי ויסודי. לאחר שכל הנתונים הגולמיים מוקלדים למחשב, חלוקתם לקודים, לתמות ולקטגוריות, כפי שמתוארת בהמשך, נעשית בדרך כלל תוך מיונם בעזרת קובצי מחשב או באמצעות תוכנות ניתוח המיועדות לכך או בעבודה על התדפיסים שבהם החומרים הגולמיים מופיעים.

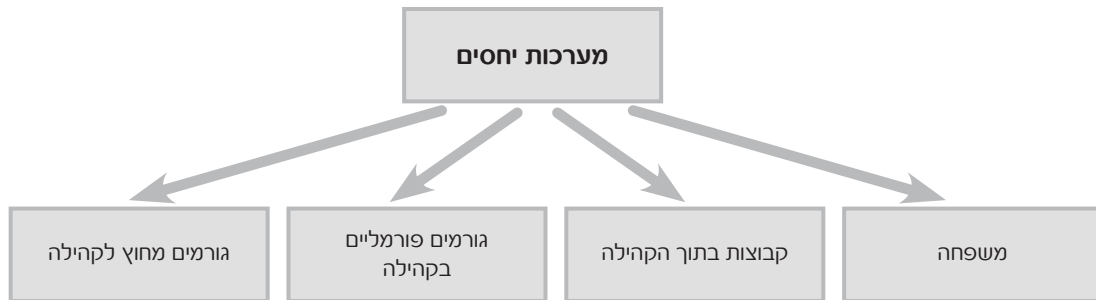
איתור התמות המרכזיות וחלוקתן לקטגוריות מוצע כאן כמהלך שיטתי על-פי השלבים האלה:

1. **קידוד הטקסט** - הקודים הם היחידות הקטנות של הטקסט שממן יארגן העובד את הקטגוריות ואת התמות בריאיון. הקידוד יבוצע לפי הרצף הטבעי של התכנים כפי שמופיעים בריאיון. הטקסט יחולק לקטעים, וכל קטע יקבל שם. אפשר לבצע את הקידוד על גבי דפי הריאיון עצמו או על ידי יצירת טבלה לכל ריאיון ובה ציון מספרי השורות של כל קטע מקודד ומתן כותרת בהתאם לתוכן המידע. מומלץ לְמַסְפֵּר מראש את כל השורות בריאיונות ולבצע את הקידוד בטבלה כדלקמן:

מספר שורות	כותרת הקוד	ציטוטים
1-8	הילדות כתור הזהב	"אני חושב ששנות השישים הם נחשבים מביחניתי תקופת חיים מאוד טובה, מה שפעם היינו תור הזהב"
8-13	הקשר עם ההורים בילדותי	"סך הכול החיים של אבא שלי היו עבודה ועבודה ועבודה. כל פעם שפגשתי אותו זה היה או במטע או בחממה, לא לא לא היה לנו איזשהו חיבור כמו שהיום אב ובן מחוברים, אה, עם אימא קצת היה יותר טוב כי היא הייתה בבית עקרת בית אז היינו חוזרים מהלימודים ונפגשים"
13-25	הקשר עם הילדים בילדותי	"והיינו יושבים הילדים, היינו יושבים הרבה זמן ביחד, זה לא מה שהיום ששעה וצ'יק נעלמים לחדרים. זה יצרנו פשוט... פה אתה מילאת את התוכן"

2. **מקודים לקטגוריות** - הקטגוריות אוספות קודים שקודדו לאורך כל הריאיון ומקבצות אותם לקבוצות של קטעי נתונים הנראים שייכים לאותה תופעה. החלוקה לקטגוריות מחברת כמה יחידות מידע דומות בריאיונותנו במובנים מסוימים ושונות מיחידות מידע אחרות. לכל קטגוריה ניתנת כותרת המשקפת את התוכן או את המהות שהיא מכילה. נוסח הכותרות עשוי לקבל ביטוי במשפטי מפתח או במטפורות, בלשונם של המראיינים או בניסוח של העובד הקהילתי (שקדי, 2003). כל קטגוריה תכלול ציטוטים מהריאיון המשקפים את תוכנה.

3. **מקטגוריות לתמות** - התמה היא משפחה של קטגוריות. בהתאם לכך יבסס העובד קשרים בין קטגוריות שיוצרות תמות מרכזיות. תמות הן הנושאים המרכזיים שעולים בריאיון, והקטגוריות יופיעו כמאפיינים שונים שעולים בתוך כל תמה. לדוגמה, אפשר להגדיר "מערכות יחסים" כתמה בריאיון, והקטגוריות שלה יהיו: מערכת היחסים בתוך משפחה, מערכת היחסים בין קבוצות בקהילה, מערכת היחסים מול גורמים פורמליים בקהילה, מערכת היחסים בין הדורות בקהילה ומערכת היחסים מול גורמים מחוץ לקהילה.

אפשר גם לפעול בסדר הפוך, דהיינו, לזהות תחילה תמות ולאחר מכן למצוא בכל תמה קטגוריות שונות הנכללות בה.

חשוב להתייחס גם למצוי בין השורות - ידע שנרמז, שאינו נאמר, שנאמר בדרכים עמומות ולא ישירות וכולי. על כך אפשר ללמוד באמצעות חלוקה נוספת של הטקסט ל"יחידות משמעות" (Tutty et al., 1996), שהן משמעויות המבוטאות בטקסט בצורות שונות, כגון: דימויים, מטפורות, ביטויים שחוזרים על עצמם וכדומה.

התייחסות לנתונים על-פי יחידות משמעות מקובלת גם בניתוח מבני שמתמקד במבנה הנרטיבי והלשוני של הטקסט (structural analysis). ביטויים המופיעים לאורכו של הטקסט מסייעים לזהות משמעויות שאינן נאמרות במילים מפורשות. ניתוח המבנה כולל התייחסויות ליסודות המופיעים בסיפור ולצורה שבה הם מאורגנים בטקסט, כמו לדוגמה אירועים, גיבורים, מצבים, פתיחה וסיום. מתוך הניתוח המבני אפשר ללמוד לעתים היכן ה"גיבור" ממקם את עצמו בסיפור, כיצד הוא תופס את ההקשר, מה יחסו לאירועים ולדמויות המוזכרים בטקסט ועוד. אפשר אף ללמוד על התייחסויותיהם ועל תפיסותיהם של הדוברים מדרך ההבעה שלהם: דיבור מהוסס, נחישות, שתיקות, טון הבעה של עצב, שמחה, כעס וכדומה (ליבליך, תובל-משיח וזילבר, 2010; קופרברג וגילת, 2002; Tesch, 1990).

תוצר השלב הזה הנו אוסף של ראיונות בודדים שנותחו כיחידות נפרדות, ובכל ריאיון ארגון הטקסט על-פי תמות וקטגוריות. לכל תמה וקטגוריה מוצמדים ציטוטים בלשון המרואיינים המשקפים את תוכן. שלב זה שבו מעובד כל ריאיון כיחידת טקסט נפרדת, אמור להתבצע עד אשר העובד מוצא כי התהליך מגיע לרוויה, שמשמעה - המשך הניתוח חוזר על עצמו ואינו מוסיף תמות וקטגוריות חדשות (saturation). לעובד הקהילתי ולשותפיו העוסקים בניתוח הראיונות שמורה הגמישות להחליט לגבי עומק הניתוח של כל ריאיון וריאיון.

ג. הבניה מחדש של הנתונים תוך יצירת תצרך מכלל הראיונות

שלב זה דומה במהותו לתהליך הניתוח של הריאיון הבודד, אלא שכאן נוצרת מסגרת הידע מתוך מכלול הנרטיבים האישיים והמשפחתיים שהעובד הקהילתי נחשף אליהם. זהו ניתוח שחוצה את הראיונות ומתקיים בהמשך לשלב הניתוח הפנימי. למעשה העבודה עם מכלול הראיונות יוצרת תמונת עומק רב-ממדית ורב-שכבתית על אודות

הקהילה. תמונה זו מלמדת על השיח המקומי המדובר ועל השיח שאינו מדובר (הרמה הגלויה והסמויה), על נקודות המבט השונות שמקורן בתוך הקהילה, על התפיסות השונות של יחסי הגומלין בתוך הקהילה ומחוץ לקהילה, על פרשנויות ועל הבניות שונות של המציאות ועל הסוגיות שמעסיקות את הקהילה. מתוך הסיפור הנוגע לעבר ולהווה עולות לרוב גם מִשְׁאָלוֹת המתייחסות לעתידה של הקהילה. סגולתה של התמונה הרב-ממדית היא ביכולתה לשזור לתוכה התבוננות על העבר, ההווה והעתיד. זה כוחו של הנרטיב היוצר דינמיקה שמבססת את תחושת הרציפות של הקהילה (Mankowski & Rappaport, 2000). התוצר של שלב זה יציג תמונה מורכבת ורב-ממדית של הקהילה מכוח ההבניות האישיות והקולקטיביות שמתקיימות בתוכה.

להלן המהלכים המוצעים לחלק זה של עיבוד המידע:

1. **חלוקה לתמות מרכזיות מתוך כלל הראיונות** - מניתוח הראיונות כיחידות בודדות העובד קהילתי עובר עתה להתייחסות למכלול הראיונות. האתגר העומד בפניו הוא ארגון הנתונים בצירים של תוכן ומשמעות המשקפים את הנושאים שעלו בראיונות. כל נושא מקבל כותרת ומהווה ראש פרק. ראשי הפרקים יכולים להיות התמות שזוהו בניתוח הראיונות כיחידות בודדות או מיזוג בין תמות שנמצאו בראיונות השונים. אף שהעובד נמצא עדיין בעיצומו של תהליך עיבוד הנתונים, מהלך זה ממיין ומארגן את המידע שברשותו על אודות הנרטיבים בקהילה. התמות הראשוניות עדיין משתנות, מתמזגות או מתבטלות בשלב זה, ובמקביל אפשר שנוצרות תמות חדשות (שקדי, 2003; 1994; Morehouse & Maykut).
2. **צירוף ציטוטים מתוך כלל הראיונות לתמות המרכזיות** - המשימה הראשונית שאליה העובד נדרש בחלק זה היא איתור וזיהוי ציטוטים מתאימים מכל הראיונות ומיונם לפי התמות שהציע. הציטוטים יוצמדו לכל תמה על בסיס הרלוונטיות שלהם לתמות שהוגדרו. להלן דוגמה הממחישה שלב זה מתוך טקסט של עובד קהילתי המסביר את שיטת ארגון המידע בפתיחה לחוברת שערך (שחר, 2001).

נושאים שחזרו על עצמם הפכו לראשי הפרקים שבאמצעותם ייצגה הקהילה את עצמה. לאחר שגובשו כותרות הפרקים, או ה"פרמטרים" בשפת האבחון המקובל, בחרתי בציטוטים מתוך הראיונות המשקפים התייחסויות של אנשים לכל נושא ונושא. מתחת לכל ראש פרק הופיעו ציטוטים, בלשונם של האנשים, כפי שנכתבו על ידי במהלך הראיונות. כל ציטוט האיר פן ייחודי, קול שהושמע, בהתייחס לראש הפרק שמתחתי נכתב. מגוון הציטוטים שהוצגו בכל פרק מייצגים את סך כל התייחסויות לנושא באופן פרופורציונלי, היינו בהתאמה למספר ההתבטאויות שעלו בנושא. לדוגמה, בהתייחסויות התושבים לתפקוד ועד השכונה, הופיעו דברי ביקורת רבים לעומת מספר מצומצם של דברי שבח. בהתאם צוינו בדו"ח 6 התבטאויות ביקורתיות ו-2 התבטאויות חיוביות.

3. **חלוקה לקטגוריות והצבעה על קשרים ביניהן** - כל אחת מהתמות מתחלקת לקטגוריות. כפי שנהג העובד בראיונות הבודדים מוצע לראות גם בקטגוריות שזוהו בסיס לעבודה עם כלל הראיונות. ספרות המחקר האיכותני מציעה דרכים רבות לחלוקה לקטגוריות ולקטגוריות משנה (Strauss & Corbin, 1998; Tutty, rothery & Grinnel, 1996; ליבליך, תובל-משיח וזילבר, בתוך: קסן וקרומר נבו, 2010; גבתון בתוך: צבר בן יהושע, 2001; שקדי, 2003). מהות החלוקה לקטגוריות היא איתור סוגים שונים של דפוסים, ביטויים, תפיסות, עמדות ונקודות מבט מתוך התמות הרחבות. שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1990, בתוך: שקדי, 2003) משתמשים במושגים "קטגוריית-על" ו"תת-קטגוריית", והם מדגישים שתת-קטגוריות הן התכונות של "קטגוריית-העל" שאליה הן שייכות. זיהוי הקטגוריות וחלוקתן הוא תהליך דינמי אשר מתפתח, ככל שהעובד מעמיק בראיונות וקורא בהם שוב ושוב. תהליך הגילוי של התמונה המורכבת הוא הפעולה המשמעותית שהעובד הקהילתי מבצע בשלב זה. מתוך התמות או "קטגוריית-העל" הוא מתבקש לערוך חלוקת משנה שתסייע לארגן את הנתונים, להבנות אותם ולערוך אותם להצגה בפני הקהילה. לכל קטגוריה מוצמדים ציטוטים בלשון אנשי הקהילה, שמהם יצר העובד הקהילתי את הקטגוריה. הקריאה החוזרת ונשנית של ציטוטים בתוך כל קטגוריה וההתייחסות למבנה ולתוכן הכוללים תכנים גלויים, מרומזים ומטפוריים יוצרות תובנה עמוקה יותר על טיבה של הקהילה ועל הנרטיבים המשותפים והנבדלים בתוכה. תהליך מיון זה מצמצם את הנתונים ומסייע להגדיר את המוקדים השונים שיאפשרו דיאלוג פתוח בקהילה על אודותם.

ד. קריאה הוליסטית חוזרת

בשלב זה מתבקשת קריאה כוללתית מתוך ראיית השלם על פרטיו. זוהי קריאה נוספת המאפשרת לעובד לוודא שבתהליך העיבוד של הנתונים הוא לא התרחק יתר על המידה מהנתונים עצמם בעת ההבניה מחדש והחלוקה לתמות ולקטגוריות. בקריאה זו מומלץ לחזור אל הנתונים הגולמיים. תהליך זה נחוץ גם לחיזוק אמינות עבודתו של העובד הקהילתי שעיבד את הראיונות שביצע בקהילה (Lincoln & Guba, 1985).

ה. כתיבה

מטרתו של שלב זה לפי המודל המתואר היא להציג בפני אנשי הקהילה ומזמיני תהליך הלמידה ידע המכון לדיאלוג בקהילה. לפיכך התוצר צריך להיות ברור, מזמין ומשקף את מכלול הידע הגולמי ואת פרשנויותיו. הכתיבה הנרטיבית במידה זו או אחרת היא מעשה יצירה. יש בה תוכן, אך לא פחות מכך סגנון וצורה שמלמדים על התוכן. יש בה תיאור של תהליכים, אך היא עצמה תהליך בפני עצמו. יש בה סובייקט - מושא המחקר, אך גם החוקר הוא סוג של סובייקט שיצירתו מגלמת מפגש בינו ובין מושא כתיבתו⁶.

התהליך של ארגון המידע הוצג כסוג של מחקר, ואנחנו מעדיפים להציגו כלמידה בשותפות עם הקהילה. הכתיבה אמורה לשקף את תוצרי הלמידה. בשונה ממחקר המכוון ליצור מסגרת מושגית תאורטית מתוך הנרטיב המקומי, תוצר הלמידה המצופה כאן מכוון לפיתוח דיאלוג בקהילה. הכתיבה נועדה אפוא להחזיר לקהילה את הידע שנוצר

6. להרחבה מומלץ לקרוא: שלסקי ואלפרט, 2007.

מתוכה. ואולם במקום תמונת ראי לנרטיבים שעלו, מצופה כי העובד הקהילתי יציג תמונה רחבה, עמוקה ורב-ממדית, המייצגת את מכלול הקולות ואת מגוון הסוגיות שעלו במפגשים עם אנשי הקהילה. תהליך הכתיבה הוא לא פעם שלב נוסף של עיבוד הנתונים, שכן ארגון המידע לפי רעיונות, רצף וקשרים מעורר תובנות נוספות המעלות את הכתיבה מעלה נוספת, מעמיקה ובהירה יותר. עם זאת, יש לשמור שתוצרי הכתיבה ישאירו פתח לריבוי הקולות ולא יקבעו תובנות, גישות או פתרונות.

שלב הכתיבה יכול להיעשות על ידי שותפים אחדים במקביל או על ידי העובד בלבד. בכל מקרה רצוי להעביר את טיוטת הכתוב לכמה אנשים שיספקו משוב על אופן הכתיבה, הסגנון והמבנה. אפשר לכתוב את המסמך או את המסמכים המסמכים בצורות שונות ויצירתיות. חשוב לראות את אוכלוסיית הקהילה כנמענים המרכזיים למסמך המסכם ולהתאים אותו אליהם, למשל מבחינת סגנון, שפה, עומק התכנים, מרחב הפרשנות, אופן ההגשה וכו'.

במהלך כל תהליך העיבוד והכתיבה יש חשיבות לתהליכי בוננות (רפלקציה), שבהם העובד ושותפיו מתבוננים בעבודתם ומהרהרים, בנפרד או במשותף, בהשפעת התהליך עליהם ובהשפעתם על התהליך. תהליך זה מעורר את המודעות להיבטים סמויים ועקיפים בדיאלוג שבין אנשי הקהילה לעובד ולשותפיו.

להלן דוגמה המדגימה את פעולתו של עובד קהילתי שיצר חוברת המסכמת את עיבוד הנתונים. החוברת חולקה לכל חברי הקהילה כבסיס לדיון פנימי בעקבות מהלך הלמידה שערך העובד הקהילתי (שחר, 2001):

התוצר הכתוב של מהלך ההיכרות בקהילה היה בדמות חוברת בת 34 עמודים. "החוברת" הפכה למסמך שמצד אחד סיכם פרק בעבודתי ביישוב, ומצד שני, היה נקודת פתיחה ואולי אף זינוק להמשך. 'החוברת' ליוותה ובמידה מסוימת אף יצרה את השיח חודשים רבים לאחר חלוקתה לבתי היישוב. פרקי החוברת משקפים את בחירתם של המרואיינים, את הנושאים הרלוונטיים והמשמעותיים בחייהם בעת קיום הראיונות. למעשה היה זה מהלך של לימוד הקהילה על מרכיביה השונים בתהליך אינדוקטיבי. ככל שרבו הראיונות האישיים, ניתן היה ליצור תמונה שלמה ומורכבת שמייצגת את הקהילה על מגוון הקולות הקיימים בה.

התוספות לחוברת, במילותיי שלי, מעבר לארגון הנתונים על-פי התמות והקטגוריות הייתה צנועה ביותר. כתבתי לכל תמה פתיח בן פיסקה אחת המסביר בצורה אינפורמטיבית לחלוטין את הכוונה בתמה המוצגת.

כך כתבתי בפתיחה לחוברת:

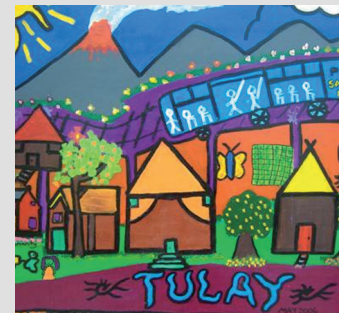
לאחר שהעליתי את אמירותיהם של התושבים על הכתב, כלשונן, חשתי שכל תוספת שלי לדברים הכתובים רק תגרע מכוחן של המילים. נפגשתי ביופיה ובמכאוביה של הקהילה, נפעמתי מיכולתם של האנשים לגעת בגלוי בכאב ובצער ובבוא בעת לשאת בגאווה את נקודות האור והכוח של הקהילה.

סקירה זו תדבר בלשונם של הדוברים עצמם. מלבד עריכה על-פי הנושאים שעלו ומתן מסגרת ראייה לדברי התושבים, לא גרעתי ולא הוספתי לנאמר בשיחות עם האנשים. יוצגו כאן מגוון הקולות והאמירות, על צבעיהם וצליליהם השונים, כפי שפגשתי בעת שיחותיי עם התושבים ביישוב.

כך כתבתי בסיכום לחוברת:

חוברת זאת מציגה את הקהילה בראי תושביה. כבכל קהילה ניתן לראות גם כאן התבטאויות ופירושים שונים בנוגע לתמונת המצב ולאפיוני הקהילה... קולות התושבים אינם נאמרים בשופר אחד. יחד עם זאת, סופו של מיפוי וסקר להצביע על נקודות בולטות ומגמות מרכזיות, שעולות מתוך הדו"ח. אציג את סיכום הדו"ח על-פי חלוקה של 'כוחות בולמים' ו'כוחות מקדמים'. 'הכוחות הבולמים' הם נקודות החולשה והקשיים, שמעכבים את התפתחות היישוב ופוגעים בדינמיקה שתועיל לקהילה לערוך שינוי. 'הכוחות המקדמים' הם הכוחות החיוביים, נקודות החוזק, שמחזקים את תושבי היישוב להתמודדות עם קשייו ומהווים נקודות אור וגאווה מקומית.

דוגמה להצגת תוצר

Tulay "Under the bridge", North Cemetery, Hilum and Lozada ; Manila, Philippines; 2007
Photo by Dann Kenningham; ATD Forth World Movement

הציורים המשותפים תוכננו וצוירו על ידי ילדים מארבע קהילות החיות בעוני קיצוני לפרויקט שתכננו חברי תנועת העולם הרביעי "פסטיבל הקיץ", "The Summer Festival". הציורים מבטאים את התכנים שהילדים מצאו כחשובים בחייהם במשפחה ובקהילה. מלבד חשיבותו של תהליך העבודה עם הילדים ועם משפחתם על הפיכת התכנים לציור קולקטיבי, הציורים הוצגו בפני קהל רב באתרים משמעותיים כמו הספרייה הלאומית, המוזאון הלאומי להיסטוריה, המוזאון הלאומי לילדים, קניונים, בתי ספר ועוד. בכל מקום שבו הוצגו הציורים, הילדים והוריהם הוזמנו להציגם.

ו. פרסום בקהילה - החזרה לשם דיאלוג

עיבוד הנתונים ויצירת המסמך המסכם נכללים ברצף הפעולות שהעובד הקהילתי מוביל בתהליך ההיכרות והלמידה בקהילה. המסמך אמור לשקף ולסכם את השלב הנוכחי שבו עיקר הלמידה התקיימה מתוך מפגשים עם יחידים, עם משפחות, עם קבוצות ועם בעלי תפקידים בקהילה. אפשר ליצור את המסמך בדרכים יצירתיות שונות, אך חשוב לעצבו באופן שיופנה ויחולק לכלל חברי הקהילה. מומלץ כי המסמך יכלול ביטויים אותנטיים המשקפים את הנרטיב בצורה הנאמנה למקור. שילוב ציטוטים, תמונות, יצירות ומסמכים המובאים בלשונם של אנשי הקהילה עשוי לקדם מטרה זו.

הפרסום בקהילה נועד להשיג שתי מטרות עיקריות: האחת, שיתוף הקהילה בשלב שבו העובד נמצא בעבודתו עם הקהילה - עיבוד הנתונים הגולמיים, הקולות והידע, שמקורם באנשי הקהילה עצמה; והאחרת, קידום דיאלוג בקהילה על אודות עצמה. תפקידו של העובד הקהילתי בשלב הזה הוא להניע את קיום הדיאלוג, לחזק את הלגיטימציה לקולות השונים שקיימים בקהילה ולתת ביטוי לזהות רבת הפנים שמשתקפת בסיפורה של הקהילה. ההנחה היא כי מסמך המנוסח בלשון הקהילה ומשתמש בכלים השגורים בה, יכול לגייס אנשים מתוכה לתהליכים של הקשבה, מעורבות, השתתפות ופעולה למען עצמה. פרסום המסמך המסכם הוא משאב שהעובד הקהילתי מביא כאיש מקצוע לשלב זה של לימוד הקהילה. הוא משמש מעין שופר לקהילה המבטא את הקולות השונים שבה לאחר שעובדו לתוצר המייצג תמונה עמוקה ורב-ממדית שלה. על-פי הגישה הנרטיבית, ההנחה היא כי הסיפורים המסופרים מיטיבים לתאר נקודות מבט שונות ביחס לקהילה, אך בו בעת מבינים מציאות שמתייחסת לא רק לעבר אלא גם כזו הפונה אל העתיד. זה היעד שעבורו נחוצה התערבותו המקצועית של העובד הקהילתי כמי שמסייע לפעול עם הקהילה למען עתידה. חשוב לראות את המסמך כתוצר בהתהוות, ככלי של למידה למען עשייה. אין זה מסמך המבטא מציאות ודאית, אלא מסמך שהופך בעצמו לחלק מסיפור שהוא מספר. פרסום המסמך המסכם בקהילה דורש כמה מהלכים מקדימים, הן מטעמים אתיים והן מתוך שמירה על העיקרון המנחה שרואה בהנהגת הקהילה שותפה מלאה לכל מסעו של העובד הקהילתי אל תוך הקהילה ובמהלך פעילותו בתוכה.

להלן צעדים חשובים שיש לעשות לפני הפרסום וההפצה של המסמך בקהילה:

- א. **בקשת אישור לשימוש בדוגמאות מתוך הנרטיבים האישיים** - על העובד לפנות לכל המשתתפים שדוגמאות מתוך נרטיבים אישיים שלהם מופיעות במסמך המסכם ולבקש את הסכמתם לפרסום הדברים. חשוב לוודא שהמסמך לא יחשוף פרטים אישיים או אירועים אשר דרכם אפשר יהיה לזהות את המרחאיינים בתהליך.
- ב. **הצגת המסמך, לפני פרסומו, בפני גורמי מנהיגות פורמליים ולא-פורמליים בקהילה** - מצופה כי לפני שהמסמך המסכם יופץ אל כל הקהילה, יבקש העובד את רשותם של גורמי ההנהגה בקהילה לפרסומו. העובד הקהילתי יבקש את אישורם ואת ברכתם של גורמים בקהילה שפתחו בפניו את השער אל תוך הקהילה לפני צאתו למסעו המקצועי. מתוך אותה תפיסה הרואה בהנהגת הקהילה שותפה ומעורבת, חשוב לשתף את ההנהגה

בתוצר שבכוונתו לפרסם. הצגת המסמך המסכם בפני ההנהגה נועדה גם לקבל משוב ראשוני ולפתוח את הדיאלוג הקהילתי. היותם של חברי ההנהגה חלק מהקהילה עשויה לסייע באיתור רגישויות מיוחדות וקודים תרבותיים שחשוב כי העובד יהיה מודע אליהם ובמניעת חשיפה אישית או פגיעה בחברים בקהילה שעשויה לנבוע מהדוגמאות.

הצגת המסמך עלולה לעורר התנגדויות, בפרט אם מופיעה בה ביקורת כלפי ההנהגה. או אז ייתכן שהעובד הקהילתי ייתקל בכוחות שינסו להחליש, לעמעם או להשתיק קולות אלה. במצב כזה חשוב לחזור ולהזכיר כי טרם יציאתו למסע הלמידה בקהילה, בשלב של "פתיחת השער", הוצג בפני "שומרי הסף" כי הכוונה היא שתוצרי איסוף הנתונים וניתוחם יוחזרו אל הקהילה בשלמותם תוך הקפדה על כבודם של הדוברים. חשוב להקשיב ולהבין התנגדויות אלה, להתגמש ככל האפשר ולעבוד מתוכן, כיוון שהמטרה היא לעורר דיון בקהילה דווקא במתח הקיים בין האמיתות השונות שמתקיימות בתוך הקהילה; מתח בין הפירושים השונים של אותה מציאות. זה הרי השלב הבא שאליו הלמידה המשותפת עם הקהילה מובילה: "ידע המכוון לדיאלוג".

להלן דוגמה בהקשר זה מתוך יומנו של עובד קהילתי.

הפגישה עם הוועד הייתה קריטית עבורי משום שברור היה לי שהתנגדות של הוועד לתוכני החוברת ולהפצתה ביישוב תבלום את המשך המהלך אל היישוב כולו. פגישה זו נועדה גם כדי לתת את החותם הסופי לחוברת. ייחסתי חשיבות רבה למשוב של חברי הוועד ובאתי פתוח להקשיב ולערוך שינויים בחוברת במידת הצורך. כוונתי הייתה להיעזר בהיכרותם וברגישותם על מנת שהחוברת לא תזהה את דובריה ולא תפגע באופן אישי. ראיתי במעמד הזה השמעת בכורה של יצירה שטרם הושלמה לפני הוצאתה למכבש הדפוס והשמעתה ברבים. הפגישה עם הוועד הביאה להשמטה ולשינוי נוסח של מספר משפטים בחוברת.

תגובות חברי הוועד היו מעורבות, החל מביטויים של התרגשות רבה עם קריאת החוברת ועד להעברת ביקורת על נושאים מסוימים או על רוח החוברת בכללותה.

סוג מסוים של תגובות התייחסו לעובדות ולאמיתות שעליהן ביססו אנשים את סיפורם האישי. בנקודה זו חזרתי לתפיסה הבסיסית שטמונה בחוברת האומרת, ש"האמת" אינה אחת קבועה אלא זו שאנשים שונים מציגים ומפרשים בלשונם ובאורח מחשבתם. דיברתי על החשיבות ללמוד על ה"אמיתות השונות" שבאות לידי ביטוי בחוברת, שכן הקהילה ומציאות החיים לא מתרחשות במרתפי הצדק האבסולוטי ובארכיוני המסמכים אלא בין האנשים החיים. דיברתי עם הוועד על חשיבות החשיפה של האמיתות השונות כחלק מהגילויי החוברת מביאה לקהילה וכבסיס לעבודה בהמשך. לא כל חברי הוועד הסכימו עם עמדתי זו אך בסיכומה של הפגישה ניתנה לי הרשות להפיץ את החוברת בין כל בתי היישוב לאחר השמטה של מספר משפטים שעלולים היו לפגוע בכבודם של אנשים מהמקום.

ג. **בדיקה של דרכי התקשורת הפנימיות המקובלות בקהילה שיסייעו לפרסום ולהפצה של המסמך** - כדי לוודא שהפרסום וההפצה של המסמך אל הקהילה יהיו יעילים ומתאימים, מומלץ שהעובד יבדוק דרכים שונות המקובלות להעברת מידע בתוך הקהילה. למשל, יש קהילות שבהן מפורסם בתדירות קבועה עיתון פנימי, קיים ערוץ טלוויזיה קהילתי, מופעל אתר אינטרנט, נהוג להפיץ דפי מידע או לתלות מודעות על לוחות המודעות וכדומה.

ד. **פרסום וחלוקה של המסמך לקהילה כולה** - חשוב לאפשר לכל אחד מחברי הקהילה לקבל את המסמך לידי, לעיין ולהתעמק בו בדרך ובמסגרת שמתאימה לו בטרם יהפוך לשיח במסגרת הקהילה. הסיכום המחולק בשלב זה לאנשי הקהילה מבטא נרטיבים שונים, ומטבעם יש בהם ערך למילים, לדרכי הביטוי, לצלילים ולצבעים שבאמצעותם המציאות מיוצגת. משום כך יש לאפשר את השהות המזמנת התבוננות ומפגש אישי של האנשים עם המסמך המדבר בלשונה של הקהילה. חשוב כי המסמך יגיע אל נמעניו באופן המכובד והאישי ביותר שאפשר לקיים בתנאי המקום. אם יש בקהילה אנשים הדוברים שפות שונות, אנשים עם מוגבלויות שונות או אנשים שאינם יודעי קרוא וכתוב, יש לחשוב על דרכים להנגיש להם את המידע, למשל באמצעות תרגום כתוב או במסירה בעל-פה.

שאלות שכדאי לשאול:

שאלות הנוגעות להתארגנות

- א. מה מידת הנכונות והיכולת שלי להשקיע את הזמן הדרוש לעיבוד הנתונים ולעריכתם לתוצר כתוב?
- ב. מה המיומנות והידע שיש לי בניתוח נתונים נרטיביים?
- ג. עד כמה יש לי הנכונות ללמוד ולהיוועץ כדי לבצע מהלך זה?
- ד. מי יסייע לי באופן מקצועי בתהליך העיבוד והכתיבה של הנתונים?
- ה. מהם המשאבים הקיימים לעיבוד הנתונים ופרסומם (הדפסות, יצירת חוברות, צילומים, עריכת תוכן וגרפיקה, חלוקת חוברות וכדומה)?
- ו. האם רצוי לשתף אנשים מתוך הקהילה בתהליך של עיבוד הנתונים, ואם כן, כיצד אפשר לשתף ואת מי רצוי לשתף?

שאלות הנוגעות לעיבוד הנתונים ולכתיבתם

- א. כיצד יש להפוך ראיונות עם יחידים לידע העוסק בנרטיב של קהילה?
- ב. אם קיימים נתונים שאינם מילוליים (תמונות, מוצגים, סרטים, יצירות אמנותיות), האם יש לי היכולת לעבד אותם לידע על נרטיבים בקהילה?
- ג. מהו העיקרון המארגן שעל פיו אערוך את הדו"ח המסכם של עיבוד הנתונים?
- ד. מהם המהלכים המתאימים כהמשך לשלב של עיבוד הנתונים וכתיבתם?

שאלות הנוגעות לאתיקה

- א. כיצד יש לשמור על חיסיון המשתתפים בתהליך הלמידה?
- ב. כיצד יש לגעת גם בנושאים רגישים העולים מתוך הנתונים מבלי לפגוע באנשים או בקבוצות מזהות בקהילה?
- ג. כיצד יש לתת ביטוי לנרטיבים ולקולות אישיים מבלי לחשוף את הדוברים?
- ד. בפני מי יש לחשוף את תוצרי עיבוד הנתונים לפני פרסומם בקהילה?

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

7. מעגלי דיאלוג בקהילה

מעגלי דיאלוג מכוונים לשיתוף הקהילה בתהליכי הפרשנות וההתבוננות בנרטיבים שעלו מתוך הקהילה, תוך התוודעות אל הקולות על ביטוייהם וממדיהם השונים והדומים. הנחת המוצא היא שלא מדובר רק בידע אישי וחוויתי, אלא בידע הכולל גם תאוריות, זוויות ראייה, עמדות, פרשנות וניתוח של המציאות. בשלב זה מתרחש מעבר מובנה בתפקידו של העובד הקהילתי מהקשבה ליחידים אל רב-שיח בקבוצות, והוא מאפשר עיבוד נוסף, מעמיק ואופרטיבי יותר של למידת הקהילה את עצמה ובחינת מטרותיה וכיווני התפתחותה. בשונה מהשלבים של איסוף הנתונים ועיבודם, שבהם העובד הקהילתי ניצב בעמדת המתבונן והלומד, השלב הזה של מעגלי הדיאלוג משנה את מיקומו של העובד בעבודתו עם הקהילה כיוון שבאופן הדרגתי הוא הופך למוכר ומעורב יותר. במובנים רבים זו עדיין פעולה הנוגעת לעיבוד הנתונים, וההצטרפות של אנשים נוספים מתוך הקהילה ממלאת תפקיד כפול: של העמקה ושל פעולה. זהו למעשה תחילתו של שיח המכוון לפעולה.

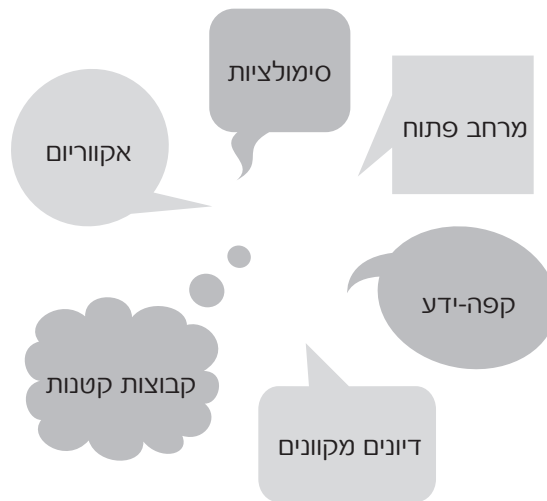
הדיאלוג בהשתתפות מגוון חברים מהקהילה יוצר טקסט חדש בעקבות ממצאי הלמידה הראשונים שערך העובד הקהילתי. זהו ערוץ שבו מתרחש הדהוד נוסף של התכנים והסוגיות הנוגעים לעבר, להווה ולעתיד של הקהילה. הרב-קוליות, שקיבלה ביטוי בסיכום שערכו העובד הקהילתי ושותפיו, היא כר ליצירת רב-שיח בקהילה המניע לחשיבה ולפעולה. בתהליך זה נלמדות ונוצרות משמעויות ופרשנויות חדשות שמקורן בדיאלוג המפגיש נקודות מבט, הבניות והשקפות שונות על אותה המציאות. זהו מפגש מפרה, לעתים מורכב וטעון, שמוביל את הקהילה להתייחס לסוגיות שמעסיקות אותה ולהשמיע את הקולות השונים הקיימים בתוכה בניסיון להעמיק בהם. כך נוצרת למעשה דינמיקה מן הפרט אל הכלל המבקשת להרחיב ולהעצים את המעורבות ואת ההשתתפות של חברים מהקהילה. בשלב זה מודגש תהליך למידה בקבוצות קטנות המוביל ליצירת דיאלוג המערב ריבוי קולות, תפיסות ופרשנויות שונות של המציאות. העובד הקהילתי פועל באמצעות מיומנויות הנחיה קבוצתית, והן מסייעות לו ליצור אקלים המאפשר למידה משותפת בתוך מצבים של אי-ודאות, קונפליקטים, יחסי עוצמה ודפוסים המושרים בהיסטוריה המקומית. זהו שלב משמעותי הממוקד בתהליך ולא בתוצאה. במידה מסוימת העובד הקהילתי מתבקש לעצור את המירוץ הטבעי להשגת פתרונות ולקידום פעולה (doing). תהליך זה עשוי לחלף קהילה ממחסומים פנימיים הקיימים בתוכה, שמקשים על הידברות, על קבלת החלטות ועל ביצוע מהלכים לשינוי. מניסיונו, בשלב זה גם טמונה הזדמנות להיות בתוך חוויה אינטר-סובייקטיבית של התרגשות הנוצרת, לדוגמה, מעצם תחושת ההשתייכות לקהילה והתקווה לעתיד טוב יותר. כל אלה עשויים לקדם את התהליך, בין שמתבטאים בו רגשות של כעס ותסכול ובין שהוא כולל רגשות של התרוממות רוח ותחושה של יחד.

עקרונות פעולה:

א. **חלוקה לקבוצות דיאלוג** - מעגלי הדיאלוג יכולים להתקיים בחתכים שונים בקהילה, כמו קבוצות המאופיינות במכנה משותף (קבוצות גיל, אזורי מגורים סמוכים, תחומי עיסוק דומים, דוברי אותה השפה) ולחלופין קבוצות מעורבות מתוך הקהילה. רב-השיח שיתקיים בקבוצות תלוי במידה רבה בהרכב ובמסגרת שבה יתקיימו, ולכן יש חשיבות רבה להחלטות הנוגעות לסוגיות אלה. חשוב בשלב הזה לבנות את המהלך כולו בשיתוף עם גורמים מתוך הקהילה, כגון: גורמי הנהגה ונציגות בקהילה המעורבים בעבודתו של העובד הקהילתי. מעורבותם והיכרותם עם הדינמיקות הפנימיות בקהילה הם מידע נחוץ לשלב הזה, שכן הדיאלוג הפנימי בקהילה אמור להתקיים במרחב בטוח ונוח לשיחה עבור משתתפיו. לשם כך נחוצים היכרות וידע מתוך ההווה הפנימית של הקהילה, ידע שאותו ייטיבו להכיר גורמים שונים שחיים את הקהילה, מכירים את הקודים הפנימיים שבה ומודעים לקשרים, ליחסים ולסגנונות השיח שבתוכה.

ב. **דרכים יצירתיות בהנחיית מעגלי הדיאלוג** - הנחיה של מעגלי הדיאלוג בקהילה דורשת שימוש במיומנויות מתחום העבודה עם קבוצות. על העובד הקהילתי להגדיר את המטרות ואת היעדים לקיומם של המפגשים הקבוצתיים. בהתאם לכך עליו להתאים את צורת ההנחיה של מפגשי הקבוצות החל מיצירת מרחב פתוח המאפשר שיחה חופשית בתוך הקבוצות ועד הנחיה מובנית המובילה שלב אחר שלב להשגת מטרות מוגדרות. חשוב לחבר בין המסמך המסכם של השלב הקודם לבין שלב הדיאלוג בקבוצות. בתכנון ההנחיה על המנחים

להביא בחשבון את המאפיינים ואת הניסיון המקומי שנלמדו מתוך ההיכרות עם הקהילה, אך עם זאת חשוב להיות יצירתיים ובעלי תעוזה לקיים את הרב-שיח בדרכים מגוונות שלא בהכרח מוכרות ושגורות בקהילה. אפשר להנחות את הקבוצה על ידי שימוש בכלים לא-מילוליים ובאמצעותם ליצור דיאלוג בקבוצה. לדוגמה, אימוץ כלים אמנותיים ויצירתיים, כגון: ציור, פיסול, שירה, תאטרון ומשחק, היוצרים מרחב של הזדמנויות להבעה גשית וקוגניטיבית. באמצעותם אפשר להפיח דיאלוג בקבוצה על המציאות, על חזון ועל המטרות המשותפות לחברי הקהילה. רב-שיח מסוג זה מזמן מקום לביטוי רבגוני של אנשים בקהילה. דוגמאות נוספות הן השימוש בטכניקות שונות של הנחיית קבוצות המבוססות על דיאלוג מילולי בין משתתפי הקבוצה. לדוגמה, עבודה על הנושאים המרכזיים שעלו מהנרטיבים הקהילתיים. אפשר לחלק את מעגל הדיאלוג לקבוצות קטנות לפי בחירת המשתתפים, וכל קבוצה משמשת צוות פנימי שחוקר נושא ומציג את מסקנותיו בפני הקבוצה הגדולה. טכניקות הנחיה כמו אקווריום, סימולציות או שיחה חופשית במסגרת הקבוצה עשויות לסייע לעובד הקהילתי להוביל את המעגלים לדיאלוג משמעותי המיועד לבחון את מטרותיה ואת כיווני התפתחותה של הקהילה. חשוב לשקול את היתרונות ואת החסרונות הכרוכים בשימוש בכל אחת מהשיטות ובכל אחד מהכלים, בפרט את ההיבטים שביכולתם להדיר או להכיל אנשים. שימוש במגוון שיטות עשוי לאפשר למגוון רחב יותר של אנשים ליטול חלק פעיל בדיאלוג הקהילתי.

ג. **תיעוד של מעגלי הדיאלוג** - מומלץ לחשוב על גיוס מתעד שיכתוב את הנאמר. מעבר לצורך הקיים ברישום המחשבות וההצעות שמועלות, תיעוד הדיאלוג משקף למשתתפים כי דבריהם חשובים וזוכים להתייחסות. לאחר סיום סבב של מעגלי הדיאלוג חשוב לקרוא את התכנים קריאה חוזרת ואף להפיצם בקהילה לשם התקדמות בגיבוש של תכנית הפעולה.

ד. **תכנים יחסי כוח במעגלי הדיאלוג** - התכנים שיעלו במעגלים ידונו מטבע הדברים בסוגיות שהקהילה עסוקה בהן. חלקן סוגיות מן העבר שהן בבחינת "עסקים בלתי סגורים", וחלקן נושאים הנוגעים להוויה העכשווית של הקהילה. יש לשער שיועלו היבטים שונים הנוגעים למאפייני הקהילה ולנרטיב הפרטי שלה, כגון: יחסי הכוח, דפוסים, משקעי עבר, מאבקי יוקרה ועוד. תפקידו של העובד הקהילתי הוא להיערך לתסריטים אפשריים מתוך היכרותו עם הקהילה ולתכנן את הרב-שיח באופן שהמאפיינים הבולמים לא ימנעו את מהלכו אלא יהוו אתגר לקיומו. במובן הזה הכלים היצירתיים עשויים לסייע לקידום הדיאלוג בקהילה. על העובד להיות רגיש וער לתרבות הדיאלוג בקהילה, ליחסי העוצמה בקבוצות המשוחחות, לאפשרות של השתלטות קולות דומיננטיים ובה בעת להשתקה של האחרים, לקונפליקטים ולתכנים מודחקים או סוערים שיעלו ולהתנהלות מגמתית של המשתתפים. הלא מטרת הדיאלוג היא העמקה והפגשה בין נרטיבים המבטאים קולות שונים בקהילה. בשלב הזה, כמו בכל שלב, חשוב שהעובד ייעזר בעמיתים מיומנים בתחום העבודה הקבוצתית. חשוב שהדיאלוג יהיה מכוון לבנייה, למתן פתרונות ולחיזוק ההון החברתי בקהילה.

ה. **השתתפות חברי הקהילה במעגלי הדיאלוג** - המטרה היא להביא להשתתפות רחבה ככל האפשר של אנשים מתוך הקהילה במעגלי הדיאלוג. לשם כך יש לראות ברב-שיח אירוע קהילתי הדורש תכנון ושימוש בדרכים שונות לשיתוף הציבור. כל אלה לא יכולים להתקיים ללא תקשורת הדוקה בין העובד הקהילתי ובין גורמים מתוך הקהילה שמכירים ניסיונות קודמים של גיוס הקהילה לנטילת חלק באירועים פנימיים בתוכה. יש חשיבות לידע על דרכי תקשורת נהוגים בקהילה, וכן לצירוף אנשי מפתח שיכולים לסייע להצלחת המהלך המתוכנן. ההשתתפות תגדל, אם תתעורר תקווה לשינוי עקב התהליך, והחברים יחוו שהשקעת הזמן מניבה תוצאות. בתכנון מהלך זה חשובה ההשתתפות הקהילתית לא פחות מהתכנים שיעלו במעגלי הדיאלוג. עם זאת, נוכחות רבה של אנשים אינה מעידה בהכרח על הצלחת התהליך. היא מעידה כי רבים נחשפים לתוצאות הלמידה, אך בהקשר זה המדד המרכזי הנו אותנטיות ואיכות הדיאלוג המתקיים וההמשך שנובע ממנו.

ו. **הפניית הדיאלוג הקהילתי לפעולה** - כאמור, לשלב זה יש שתי מטרות מרכזיות: הראשונה היא העמקה והשנייה מכוונת לפעולה. בהתאם למטרה הראשונה, העובד הקהילתי וצוות שותף מתוך הקהילה יעבדו את התכנים שעלו מתוך הדיאלוג הקהילתי בהשתתפות פעילה של חברי הקהילה. כך ייווצר טקסט חדש, מעמיק ומרחיב המבטא את הנושאים ואת האינטראקציה הקהילתית על אודותם. על-פי המטרה השנייה, שלב זה נועד להציע כיוונים אופרטיביים של שינוי. במקום שהמציאות תיתפס כגורל נתון שאינו ניתן לשינוי, הדיאלוג מכוון לתפיסת המציאות כמצב דינמי בר-שינוי שמאתגר ומכוון לפעולה.

התוצר של מעגלי הדיאלוג אמור להיות דיווח מאורגן ומפורט לקהילה על התכנים שעלו בקבוצות תוך התייחסות לשני המרכיבים: העמקת התובנות לגבי הקהילה והסוגיות שמעסיקות אותה וכיווני חשיבה לפעולה המכוונת לשינוי. מעגלי הדיאלוג יניבו, למשל, התייחסויות לנושאים אלה: מטרות, פתרונות, השותפים לפתרון, כיצד אנשים מגדירים את השלבים הבאים ועוד. הדיווח לקהילה מבשר על המשכיות ועל רציפות של מהלך הלמידה, שהחל בפעילותו של העובד הקהילתי וממשיך בהצעות לפעולה שעולות בשלב זה.

ראוי לציין שמעגלי הדיאלוג שמתקיימים בכמה קבוצות בקהילה אינם מסגרות שיש להן מעמד פורמלי ולכן אין כוונה לגבש בהם מהלכים ותכניות פעולה אופרטיביות. כדי לעבור למישור המעשי מוצע השלב הבא, שבו הקהילה מתכנסת במסגרת כוללת המכוונת לגיבוש מטרות ויעדים לפעולה.

שאלות שכדאי לשאול

שאלות לפני קיום מעגלי הדיאלוג בקהילה:

- א. כיצד אני (העובד הקהילתי) נתפס בשלב זה בקהילה?
- ב. מהם דפוסי הדיאלוג בקהילה? כיצד נתפסים מעגלי הדיאלוג בקהילה?
- ג. האם מעגלי דיאלוג מתאימים ונחוצים לאור היכרותי עם הקהילה?
- ד. מי יהיו השותפים מתוך הקהילה להובלת שלב זה של מעגלי הדיאלוג בקהילה?
- ה. מהן המתודות של הנחיה קבוצתית שעשויות להצליח בעבודתי בקהילה?
- ו. אילו עמיתים למקצוע יסייעו לי בשלב זה של הנחיית קבוצות בקהילה?
- ז. כיצד יש ליצור עניין ומוטיבציה בקהילה להשתתפות במעגלי הדיאלוג? כיצד יש להנגיש את הדיאלוג לכולם?
- ח. כיצד יש לעודד במיוחד אנשים שאינם נוהגים להגיע למעגלי דיאלוג להשתתף בתהליך?

שאלות לאחר קיום מעגלי הדיאלוג בקהילה:

- א. מהן התובנות החדשות שנלמדו במעגלי הדיאלוג?
- ב. אילו נושאים חדשים למדתי ממעגלי הדיאלוג?
- ג. מה אני לומד על תפקידי בהמשך התהליך?
- ד. כיצד מגדירים אנשים את המצב הבעייתי?
- ה. כיצד מנסחים אנשים את המטרות?
- ו. כיצד רואים אנשים את הפתרונות?
- ז. את מי מזהים כשותפים לפתרון?
- ח. מה מציעים אנשים כשלב הבאים בתהליך?
- ט. את מי מציעים לביצוע הפתרונות?

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

8. תכנון תכנית פעולה באמצעות שיח המכוון לפעולה

שיח המכוון לפעולה מופנה למרחב הפתוח בקהילה שבו כל אנשי הקהילה ומנהיגותה מוזמנים למפגש וולונטרי, חוצה קבוצות, שמשותף לכולם מתוך נכונות להיות שותפים ומעורבים בהמשך המהלך הקהילתי. מהלך זה מוכר בעבודה קהילתית כשלב של הגדרת חזון, מטרות ויעדים בעקבות תהליך של מיפוי קהילתי. מודל נלמ"ד מוביל את השלב הזה מתוך הקולות שעלו במפגשים עם יחידים ועם משפחות וממשיך אותו במרחבי הדיאלוג הקהילתי. שלבים אלה מתגבשים להצהרה על מטרות משותפות שלמען השגתן הקהילה מבקשת לפעול. זו תמציתו של הרב-שיח המתפתח בקהילה שמכוון לפעולה.

במפגש כזה חשוב להציג צרכים שעלו, ציפיות מהשותפים בתוך הקהילה ומחוץ לקהילה, ציפיות מהנהגת הקהילה בנוגע להמשך וציפיות מהתפקיד של העובד הקהילתי והשותפים בתהליך. לשלב הזה נחוצה מעורבותה הפעילה של ההנהגה הפורמלית בקהילה, וחשוב כי תראה במהלך הזדמנות לגיבוש הקהילה בהקשר לסוגיות משותפות לרווחת תושביה. סופו של השלב, כאמור, בהגדרת מטרות, יעדים ומשימות שיתורגמו לתכנית עבודה, והיא תקבל תוקף במסגרות הרשמיות של הקהילה. כיוון שייתכן שהשיח מערב קולות שונים ובקשות שונות, אפשר לתכנן תכנית רב-שלבית המבוססת על מטרות ועל יעדים קצרי טווח וארוכי טווח. בעת התכנון רצוי לחשוב גם על ההשלכות הבעייתיות, על הקשיים ועל המכשולים שבהם עלולה התכנית להיתקל.

מהלך זה מסייע להגדרה ולבנייה של התפקידים והמשימות של העובד הקהילתי בהמשך עבודתו ושל המשאבים הנחוצים לתכנית. מומלץ גם להגדיר מדדי הצלחה שיוסמנו את התקדמות התהליך ויאירו את הדרך אל המטרות שהוגדרו.

ברוח התהליך הנרטיבי שהופעל בקהילה יש מקום ללמידה מתמשכת על אודות הקהילה ועל התייחסותה לתכנית הפעולה. תהליכי ההקשבה, ההבעה, הדיאלוג והיצירתיות יכולים להתבטא גם במהלך של תכנית הפעולה. בשלב זה אפשר לחזור להנהגה ולאנשים שפתחו את שערי הקהילה ולבדוק עמם את דעתם ואת תחושתם באשר לתהליך שבוצע, לידע שהופק ולתכנית המתוכננת.

עקרונות פעולה:

א. **הנחיית שיח המכוון לפעולה** - מומלץ לתכנן שלב זה באופן מובנה כדי להוביל לעבודה עם הקהילה הנסמכת על הידע שהופק.

ב. **תהליכים של קבלת החלטות** - תהליכים של קבלת החלטות הם מורכבים, ולא פעם הסמוי בהם רב על הגלוי. כדי לוודא שאנשים בקהילה יחושו כי יש ביטוי לדעתם בעת קבלת ההחלטות על כיווני פעולה ועל דרכי פעולה, חשוב להסכים מראש מהו התהליך של קבלת ההחלטות. ברוח הגישה הנרטיבית חשוב במיוחד לעגן את מקומם של אנשי הקהילה בתוך התהליך. היבטים שאפשר לשוחח עליהם: מהן השיטות לקבלת החלטות, מי שותף להחלטות, היבטים של שקיפות ודיווחיות (accountability) ועוד.

ג. **עבודה משותפת עם המערכות הפורמליות בקהילה** - המעבר מפעולה המדגישה היכרות ולמידה למהלך מכוון פעולה מציב את העובד הקהילתי בעמדות המבקשות שיתוף פעולה רציף ומשמעותי עם גורמים פורמליים הפועלים בקהילה. זהו שלב שבו המטרות והיעדים הופכים לתכנית עבודה שיוצרת שיתופי פעולה עם גורמים ממסדיים בתוך הקהילה ומחוצה לה. מהלך זה מצריך מיומנויות ויכולת השתלבות בעבודה מערכתית וכן פעולה תוך חבירה בין-תחומית ובין-מגזרית. בתוך כך העובד הקהילתי נדרש להיות ער לסוגיות פוליטיות ולסגנונות פעולה שונים ולהישאר נאמן למטרות וליעדים שהגדירה הקהילה. לעתים נדרשת לוליינות המוכרת בעבודה קהילתית, כאשר העובד ממלא שלל תפקידים הן בחזית העשייה והן מאחורי הקלעים. בשלב זה חשוב שהעובד יגדיר יחד עם השותפים את תפקידיו וימצא את מיקומו המקצועי במערך הפועל לקידום המטרות והיעדים שהתגבשו לתכנית הפעולה.

ד. **עבודה בגישה המעודדת העצמה** - עבודה בגישה המעודדת העצמה מאפיינת את כל תהליך הלמידה והעבודה עם הקהילה בכלים נרטיביים. גישה זו תבוא לידי ביטוי בתפקידים שייטול העובד על עצמו ובגישה שינקוט בפעולתו. תפקידים מעודדי העצמה לשלב זה הם: סיוע בהתארגנות במסגרת קבוצות משימה, ליווי ותמיכה בבעלי תפקידים מתוך הקהילה, יעוץ והדרכה של התארגנויות ופעיליהן, עידוד ופיתוח תקשורת ברמה האופקית (בתוך הקהילה ועם שירותים הנמצאים בתוכה) והאנכית (הקהילה מול גורמים רלוונטיים החיצוניים לה). מטרתן של פעולות אלה היא חיזוק הלכידות בקהילה ופיתוח שותפויות ותיאום בין המערכות השונות שפועלות למימוש תכנית הפעולה. מהלכים אלה מעצימים קהילה, היות שיש בהם כדי לחזק את ההון החברתי שבה. יהיו קהילות שבהן ייווצרו קבוצות משימה משותפות לבעלי תפקידים ולאנשי הקהילה. שותפות פנים-צוותית כזו היא חדשה לא פעם ללוקחים בה חלק, ולכן מתבקשת בעטף עבודת ליווי כדי למתן היררכיות העלולות להיווצר בין בעלי תפקידים לאנשי הקהילה ולבנות שותפות אמת בקבוצות המשימה.

ה. **עידוד השתתפות ומעורבות של אנשים מהקהילה** - תכנית הפעולה העתידה להיווצר תהא מובלת על ידי אנשי הקהילה ומונעת מתוכה, והכוונה היא כי ישתלבו בעשייה אנשים מהקהילה, לרבות בעלי תפקידים פורמליים. לשם כך על האנשים להיזכר בהשפעתם, בתרומתם וביכולתם להניע תהליכי שינוי כדי למלא תפקיד משמעותי. בתהליך זה מצופה מהעובד כי יעודד השתתפות, ייתן אמון, יתמוך, יתווך על-פי הצורך ויקדם תהליכי שיתוף במהלכים המתוכננים.

ו. **הבטחת תהליך המשכי** - התכנים המועלים ייאספו ויגובשו במקביל להתגייסות של אנשים להמשך התהליך. חשוב שבסיום השיח יחוו אנשי הקהילה כי לאור תהליך הלמידה נפתח פתח לשינוי.

שאלות שכדאי לשאול:

- א. כיצד יש לעודד את מרב האנשים מהקהילה לקחת חלק בהמשך התהליך?
- ב. מהי הדרך הנכונה ביותר ליצור דיאלוג בקבוצה ההטרוגנית בקהילה? כיצד אתמודד עם יחסי העוצמה שעלולים להתבטא? האם אבין את השיח הקהילתי הפנימי בין אנשי הקהילה?

- ג. מה מקומה של המנהיגות בתהליך זה?
- ד. מהי הדרך הנכונה ביותר לתכנן ולקבל החלטות בנושא?
- ה. כיצד אודא כי הפעולה מתאימה ועונה לצרכים ולנושאים השונים שהועלו בשלב של דליית הנתונים הגולמיים?
- ו. כיצד ייווצר אמון בתכנית השינוי?

תובנות, רעיונות, הרהורים, שאלות

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

בין מספרים לסיפורים - שילוב שיטות ללמידה על קהילה

בהמשך לשלבי מודל נלמ"ד שהוצגו, ראוי לציין כי אפשר לשלב את הפעולה על-פי מודל זה עם מודלים בגישות שונות להיכרות עם הקהילה, כפי שנסקרו בחלק א, בפרק "למידה על קהילה - קו הזינוק למסע הלמידה". לדוגמה אפשר לשלב עם מודלים הנסמכים על הפרדיגמה הפוזיטיביסטית השואפים להציג את הקהילה בערכים כמותיים ובאופן אובייקטיבי ומכליל.

שילוב בין הגישה הנרטיבית בפרט והאיכותנית בכלל לבין גישות פוזיטיביסטיות (mixed methods) קיים בתחומי דעת שונים, ומתקיים דיון מתמשך ומורכב בנושא מבחינה אפיסטמולוגית, מתודולוגית ויישומית (Greene & Caracelli, 2003; Tashakkori & Teddlie, 2003; McGrath & Johnson, 1997). דוגמה לכך הם מחקרים המשלבים בין גישה כמותנית לגישה איכותנית, והעולם הטיפולי שבו נעשה טיפול באמצעות נרטיבים השזורים בגישות טיפוליות אחרות. עם זאת, חשוב גם לתת את הדעת למסתייגים מכך, הטוענים כי השוני בתפיסת העולם ובבסיס התאורטי הוא כה רב עד כי כל שילוב פוגם ברעיון המנחה את המתודולוגיה וסותר את עצמו.

שילוב בין גישות שונות ללמידת קהילה מאפשר להעשיר, לתקף ולהעמיק את הנתונים וגם להרחיב את מעגל השותפים ובעלי העניין לעסוק בעבודה בקהילה. נוסף על כך השילוב מאפשר להשלים ידע שנאסף בדרך אחת באמצעות דרך אחרת, וכן לתקף את הנתונים ואת התובנות. יתרונו של השילוב הוא בכוחו להסתייע בהיבטים החיוביים שבכל פרדיגמה ולנטרל את ההיבטים המעכבים בה. שילוב זה נובע מתוך ההבנה כי גישות שונות "מדברות" לאנשים שונים, אנשים מהקהילה ועובדים קהילתיים כאחד. הרחבה של אפשרויות הטיפול בידע עשויה אפוא לזמן לתהליך מגוון רב יותר של אנשים ושל נושאים. באופן זה הידע לא רק ייאסף בדרכים שונות, אלא גם יעובד, יאורגן ויוחזר לקהילה ביותר מדרך אחת. הנגשה זו של הידע עשויה לגייס אנשים רבים יותר בקהילה ולהעמיק את מעורבותם.

היבט שעשוי לחצוץ בין השילוב בגישות הוא תפיסת המציאות הנגזרת מהן, שכן מיפוי קהילתי הנוטה להציג תמונת מציאות אובייקטיבית שונה מהמציאות הדינמית והרב-קולית המבוטאת בגישה האיכותנית. בתהליך השילוב בין הגישות השונות חשוב להקפיד לא להשליך מגישה אחת על רעותה וכך לטשטש את התרומה הייחודית של כל אחת מהגישות.

דוגמאות לשילוב בין השיטות להיכרות עם קהילה: אפשר, למשל, לפעול בגישה מובנית הקובעת מראש את תחומי התוכן שבהם תעסוק למידת הקהילה, ועם זאת היא תפתח "חלונות" לעבודה בגישה נרטיבית בתחומים מסוימים. באופן זה גם אם נעשה שימוש בכלי של סקר ללימוד הקהילה, ראיונות פתוחים יכולים להשלים ולהסביר את הממצאים ולהאיר רבדים נוספים. לדוגמה, ייתכן שהסקר יאתר בעיה חברתית בקהילה, והבחירה תהיה ללמוד

בין מספרים לסיפורים - שילוב שיטות ללמידה על קהילה

אזתה בגישה הנרטיבית. לחלופין, אפשר להתחיל את הלמידה בגישה נרטיבית, ומתוך המגמות שיעלו ממנה, אפשר להמשיך ולהעמיק את הלמידה בגישות פוזיטיביסטיות יותר באופיין.

שילוב אפשרי אחר הנו שימוש במגוון שיטות למידה עם קבוצות שונות מהקהילה. למשל, ייתכן שעם קבוצות תרבותיות או גילאיות מסוימות עדיף יהיה לעבוד בשיטות השלכתיות ומופשטות יותר ודרךן ללמוד על תפיסתן את חייהן ואת חלומותיהן, ואילו עם קבוצות אחרות יתאים הכלי של שאלונים ותצפיות. שילוב נוסף יכול להיעשות דרך שימוש בכלים שמדגישים את הדיאלוג בקהילה כערך מרכזי. במילים אחרות, גם אם איסוף הנתונים הנו פוזיטיביסטי באופיו, שיתוף אנשים מהקהילה באיסוף הנתונים ויצירת מעגלי לימוד ודיאלוג המתייחסים לנרטיב הקהילתי יסייעו להעמיק ולצב את התובנות ואת כיווני הפעולה לאנשי הקהילה בהתאמה רבה יותר.

אתגרים ודילמות במסע הנרטיבי ללמידת הקהילה

משך התהליך: מסע ההיכרות עם הקהילה, כפי שמוצג בתדריך זה, עשוי להיות ממושך יותר משיטות בעלות גוון פוזיטיביסטי. הגישה של מודל נלמ"ד מציגה את הלמידה של הקהילה כמסע שבו חשוב ליצור אמון הדדי עם הקהילה, ומתקיימים בו תהליכי שיתוף בשלב של איסוף הנתונים וניתוחם. זהו מסע שלוקחים בו חלק מגוון של אנשים בתוך הקהילה ובסביבתה. תהליכים אלה דורשים זמן של הקשבה, דיאלוג, חשיבה, בירור וארגון. במצבים שבהם נדרשת התערבות מהירה, ייתכן שמשך הזמן הנדרש אינו מתאים ואף עלול לעכב את אבחון הקהילה ולפגוע בו.

מורכבות התהליך: היבטים אינהרנטיים לתהליך, כמו שיתוף אנשים מהקהילה, רגישות תרבותית, עבודה עם הנהגה, הקשבה למגוון קולות ועוד, הופכים את ההיכרות עם הקהילה למסע מורכב. זהו תהליך המבקש לגלות, לחשוף ולהביא לידי פעולה תכנים משמעותיים ודרך פעולה שיש לה אמירה. היכולת לעמוד בהצלחה במאפיינים השונים הנגזרים מהגישה הנרטיבית עלולה להתקל בקשיי ביצוע. עם זאת, חשיבה על התכנים המוצעים והתאמתם למאפייני העובד הקהילתי, השירות והקהילה יוכלו ליצור תמהיל נכון שאינו מתסכל ומאכזב.

חוסר ודאות: עבודה עם הסיפורים האישיים והקולקטיביים של האנשים פותחת פתח לגילויים חדשים. תכנים שנחשפים בתהליך אותנטי זה עלולים לחשוף את מה שהיה חבוי ועלולים לאיים, להפתיע ולערער. זאת ועוד, העבודה המשותפת עם אנשי הקהילה יכולה לכוון את העובד הקהילתי למחוזות שונים מאלה שראה בעיני רוחו.

חוסר היכרות או חוסר ניסיון בעבודה עם הגישה הנרטיבית: הצגת פרקטיקה חדשה הנשענת על תפיסת עולם שאינה מוכרת או מקובלת על חלק מהאנשים בשירות או בקהילה, יכולה לחסום או לעכב את השימוש בגישה המוצעת כאן. תהליכי בירור, ביקורת והתנגדויות הם טבעיים לחשיפת התהליך, ויש צורך להתמודד עמם על מנת להיוועץ יחדיו כיצד להתאים את הגישה לקהילה ולקבל לגיטימציה לפעולה. אפשר להציע התמודדות באמצעות תקופת ניסיון עם חלק מסוים מהקהילה על מנת להקל על ההתוודעות לתהליך.

עלויות התהליך: הערכה של יעילות התהליך ביחס למשך ההשקעה ואופן העבודה בו (למשל, אם מקליטים ומקלידים את השיחות, מצלמים בווידאו או עורכים תצפיות) עלולה לגלות שההשקעה הרבה אינה אפשרית או אינה מניבה תמורה הולמת במושגים של עלות-תועלת. עם זאת, יש לראות את התהליך בפרספקטיבה רחבה יותר, שכן בתוך הלמידה וההיכרות נזרעים ואף נובטים זרעים של העבודה עצמה עם הקהילה, ולעתים ערכן של התשומות מתגלה בשלבים מאוחרים יותר בעבודה עם הקהילה.

לקראת יציאה לנתיבי המסע

בתדריך זה הצגנו שלבים, צמתים, עקרונות, פעולות ושאלות. כמקובל במודלים רב-שלביים התדריך מוביל פסע אחר פסע אל השלב המסיים של המודל. המקום הזה שבו אנו מסיימים ונפרדים מכם, הקוראים, אינו רגע הפרידה מהמסע שלכם בנתיביה של הקהילה. אין מדובר בסוף שהוא התחלה חדשה, שכן אתם, העובדים הקהילתיים, לא נמצאים בסוף ולא בהתחלה. אתם על אם הדרך בתנועה, אולי סואנת, ויחד עם הקהילה אתם מגלים ויוצרים נתיבים חדשים בתוכה. הקהילה היא אותה קהילה, הגאוגרפיה היא אותה גאוגרפיה, אתם אותם אנשים, ובכל זאת משהו השתנה. המקום הזה שבו אתם ניצבים עתה, בפרידתכם מהתדריך, אינו המקום שבו הייתם, עת יצאתם למסע. זו מהותו של מודל נלמ"ד המתקיים ברוח הפרדיגמה הפרשנית וההבנייתית ובגישה דיאלוגית עם הקהילה ובתוכה. על פיו המציאות המשתנה אינה מתבטאת בהכרח במבנים פיזיים וארגוניים המשנים את צורתם ואת תפקידם. השינוי מתבטא ברבדים עמוקים יותר שמטביעים חותם על המשך הפעולה של הקהילה. בתוך המסע הזה, הקהילה ואתם יחד פורשים כנפיים ויוצרים מרחבים חדשים רב-ממדיים המובילים לחזון וליעדי פעולה כחלק מתהליך עבודה מתמשך.

היצירה שהתרחשה על-פי מודל נלמ"ד עשויה להיות אבן דרך להמשך הפעולה, שמאפשרת לשנות דפוסים של דיאלוג, לחשוף שיח שלא היה מדובר ולפלס דרך לאנשים שלא היו שותפים למעשה הקהילתי. תפקידי העובד הקהילתי משתנים במהלך הפעולה הקהילתית שמשלבת למידה, עשייה, למידה וחוזר חלילה. התקווה שלנו היא כי אתם, העובדים הקהילתיים יחד עם אנשי הקהילה ושותפיהם, תמשיכו ליצור וליזום ברוח מודל נלמ"ד, וכך תובילו יחד תהליכי שינוי להטבת חייהם של האנשים בקהילה.

דרך צלחה!

רשימת מקורות⁷

אליצור, א' (2003). **תמונות חיים. סיפורם של מתמודדים**. ירושלים: הוצאת שוקן והוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.

ארי, מ' ואנגל, ע' (1995). **תדריך להכרת הקהילה**. ירושלים: החברה למתנ"סים.

בהם, א' (1997). קהילה - דגמים משתנים, שינוי והעצמה קהילתית. בתוך: ה' שמיד (עורך). **המינהל הקהילתי: מגמות ותמורות**. מקראה (96-39). תל-אביב: ידיעות אחרונות.

בוסטין, ע' (2007). **מיפוי קהילה**. נדלה מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית של משרד הרווחה ב-1.2.2011. <http://www.molsa.gov.il/Kehilot/CommunityWork?communityID=15&community=CommunityWork>

בן יוסף, ש' (2010). **אבחון קהילתי**. נדלה מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית של משרד הרווחה ב-1.2.2011. <http://www.molsa.gov.il/Kehilot/CommunityWork?communityID=15&community=CommunityWork>

בר-און, ד' (1999). **על האחרים' בתוכנו. תמורות בזהות הישראלית מנקודת ראות פסיכולוגית-חברתית**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

בר-און, ד' (2006). **ספר את חיך**. באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

גבתון, ד' (2001). תיאוריה המעוגנת בשדה, בתוך: נ', צבר-בן יהושע (עורכת). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי** (195-227). תל-אביב: דביר.

האוניברסיטה העברית, ביה"ס לעבודה סוציאלית ורווחה חברתית (2008). **פרופיל קהילתי - פסגת זאב**. סטודנטים שנה ב' בהכשרה מעשית, ירושלים. נדלה מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית של משרד הרווחה ב-1.2.2011. <http://www.molsa.gov.il/Kehilot/CommunityWork?communityID=15&community=CommunityWork>

חסון, ש', שחורי, נ' ואדיב, ח' (1995). **מינהל שכונתי, הרעיון והשיטה**. ירושלים: המכון לחקר ירושלים, 73-92.

יונה, א' (2002). (עורכת). **קולות משכונת הקטמונים**. רמת גן: עמותת הידידים של בית ספר קדמה.

לאור, ג' (2010). **פרופיל קהילתי**. נדלה מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית של משרד הרווחה ב-10.12.2010. <http://www.molsa.gov.il/Kehilot/CommunityWork?communityID=15&community=CommunityWork>

לוי, ד' (עורכת) (2006). **מחקר פעולה: הלכה ומעשה. זיקות פילוסופיות ומתודולוגיות בין מחקר פעולה לבין פרידיגמת המחקר האיכותני**. תל-אביב: מכון מופ"ת.

7. מקורות אחדים מרשימה זו נדלו מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית. לשם כניסה לקהילת הידע יש לבצע הליך רישום לקהילה בכתובת של אתר משרד הרווחה והשירותים החברתיים <http://www.molsa.gov.il/MisradHarevacha>

- לויצקי, נ' (2010). תהליך בניית תיאוריה על סמך מחקר נרטיבי. בתוך: ל. קסן, ומ. קרומר-נבו (עורכות). **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (383-412). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- ליבליך, ע', זילבר, ת' ותובל-משיח, ר' (1995). מחפשים ומוצאים: הכללה והבחנה בסיפורי חיים. **פסיכולוגיה**, ה (1), 84-95.
- ליבליך, ע', תובל-משיח, ר' וזילבר, ת' (2010). בין השלם לחלקיו ובין תוכן לצורה. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות). **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (21-42). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- ליבליך, ע' (2000). **גלגולו של מקום**. ירושלים: שוקן.
- ליבליך, ע' (תשמ"ג). **קיבוץ מקום**. תל-אביב: שוקן.
- ליבליך, ע' (2007). **ילדי כפר עציון**. ירושלים: כתר.
- ליבליך, ע', וויסמן, ה' (2009). שיקולים אתיים במחקר נרטיבי - סוגיות, מחשבות והרהורים. בתוך: ע' ליבליך, א' שחר, מ' קרומר-נבו ומ' לביא-אג'אי (עורכים). **סוגיות במחקר הנרטיבי: תבחיני איכות, אתיקה** (43-55). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
- מילס, ש' (1995). **מישל פוקו**. תל אביב: רסלינג.
- סדן, א' (עורכת) (1990). **קובץ תדריכים בעבודה קהילתית**. ירושלים: משרד הרווחה, השירות לעבודה קהילתית.
- סדן, א' (2009). **עבודה קהילתית: שיטות לשינוי חברתי**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, קו אדום.
- סינגל, ע' ובן יוסף, ש' (2010). קבוצות מיקוד. נדלה מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית של משרד הרווחה ב-10.2.2011. <http://www.molsa.gov.il/Kehilot/CommunityWork?communityID=15&community=CommunityWork>
- ספקטור-מרזל, ג' (2010). מחקר נרטיבי ועבודה סוציאלית. **חברה ורווחה**, ל (1), 75-110.
- פוקו, מ' (1996). **תולדות המיניות 1: הרצון לדעת**. מצרפתית: גבריאל אש. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- צבר בן-יהושע, נ' (1990). **המחקר האיכותי בהוראה ובלמידה**. גבעתיים: מסדה.
- צבר בן-יהושע, נ' (2001). אתנוגרפיה בחינוך. בתוך: נ' צבר בן-יהושע (עורכת). **מסורות וזרמים במחקר האיכותי** (101-139). תל-אביב: דביר.
- קהלני, א' (2010). **דיאלוג קהילתי ברמלה**. המאמר נכתב במסגרת "חוכמת המעשה". ביה"ס המרכזי להכשרת עובדים לשירותי הרווחה. משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- נדלה מתוך קהילת הידע לעבודה קהילתית של משרד הרווחה ב-14.2.2012. <http://www.molsa.gov.il/Kehilot/CommunityWork?communityID=15&community=CommunityWork>
- קופפרברג, ע', גילת, י' (2002). **גשרים מטפוריים נרטיביים בתקשורת בין-אישית. הסיפור האישי ככלי בהכשרת מורים**. תל-אביב: מכון מופ"ת.

קליינמן, ד' וקמינסקי, ש' (2006). **יש לנו קהילה - המדריך למיפוי ואבחון קהילתי. "קדימה"**. ירושלים: משרד הרווחה ואשלים.

קמינסקי, ש', סדן, א' וגלעד, ח' (1987). **עוד דרך. פיתוח גישה קהילתית**. ירושלים: משרד העבודה והרווחה ואס"ו. קסן, ל' וקרומר-נבו, מ' (2010). מבוא לניתוח נתונים איכותניים. בתוך: ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות). **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (1-16). באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

קרומר-נבו, מ' (2000). "ידע מן החיים" לעומת "ידע אקדמי": המקרה של מקבלי גמלת הבטחת הכנסה. **ביטחון סוציאלי**, 58, 132-150.

קרומר-נבו, מ' (2006). **נשים בעוני: סיפורי חיים**. תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד. סדרת מגדרים.

קרומר-נבו, מ' ובר-שלום, י' (2006). המחקר האיכותני ככלי לשינוי חברתי. בתוך: ד' לוי (עורכת). **מחקר פעולה: הלכה ומעשה. זיקות פילוסופיות ומתודולוגיות בין מחקר פעולה לבין פרדיגמת המחקר האיכותני**. תל-אביב: מכון מופ"ת. קרומר-נבו, מ' וברק, ע' (2006). מחקר פעולה משתף: מערכת הרווחה מנקודת מבטם של צרכני שירותי הרווחה. **ביטחון סוציאלי**, 72, 11-38.

שדמות - מרכז למנהיגות בקהילה, המכללה האקדמית לחינוך אורנים (2010). **לשם שינוי ביחד**. תל-אביב: השירות לעבודה קהילתית, משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

שחר, א' (2001). **מיפוי קהילתי - מועצה אזורית בני שמעון** (פנימי).

שחר, א' (2008). **"שערי רצון". מקוצ'ין שבהודו למושב נבטים שבנגב. סיפורה של הסתגלות בפרספקטיבה רב דורית**. מחקר לשם מילוי חלקי של הדרישות לקבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה". אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

שחר, א' ושמר, א' (2012). נְלִמָּד עם הקהילה - גישה נרטיבית ולמידה משותפת בעבודה קהילתית באמצעות דיאלוג. **חברה ורווחה**, לב (ד), 577-553.

שלסקי, ש' ואלפרט, ב' (2007). **דרכים בכתיבת מחקר איכותני: מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט**. תל-אביב: מכון מופ"ת.

שמר, א' (2003). **שותפות קהילתית בתהליכי הנהגת שינויים בקיבוץ**. חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה. ירושלים: האוניברסיטה העברית, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד.

שמר, א' וילמה, ש' (2006). **כוחות וצרכים בקרב קהילת יוצא אתיופיה**. פיילוט. ירושלים: ג'וינט ישראל.

שמר, א' (2007). הנעלמים הנאלמים: חקר האנשים הלא משתתפים בתוכניות מורכבות. הכנס השמיני השנתי של איל"ת. **"מעשה מרכבה": הערכת תוכניות מורכבות - אתגרים והתמודדויות**. אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. נדלה ב-9.9.2010.

http://www.iape.org.il/paper_main2.asp?item_id=14&paper_id=3

שמר, א' (עורכת) (2013). **מרכזי הגישור והדיאלוג בקהילה. חדשנות חברתית ביזמות קהילתית.** ליווי כתיבה: שני, א' ויולזרי, א'. תל אביב: משרד הרווחה, השרות לעבודה קהילתית, תכנית גישורים וג'וינט ישראל.

שקדי, א' (2003). **מילים המנסות לגעת: מחקר איכותני - תיאוריה ויישום.** תל-אביב: הוצאת רמות - אוניברסיטת תל אביב.

שקדי, א' (2011). **המשמעות מאחורי המילים.** תל-אביב: הוצאת רמות.

רוזנפלד, י' מ' (1993). שותפות: קווים לפיתוח פרקטיקה עם ולמען אוכלוסיות מובסות. **חברה ורווחה**, י"ג (3), 225-236.

תובל-משיח, ר' וספקטור-מרזל, ג' (2010). מחקר נרטיבי: הגדרות והקשרים. בתוך: ר' תובל-משיח וג' ספקטור-מרזל (עורכות). **מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות.** תל-אביב: מכון מופ"ת. ירושלים: הוצאת מאגנס, האוניברסיטה העברית.

Atkinson, P. & Coffey, A. (1997). Analyzing documentary realities. In D. Silverman. (Ed.). *Qualitative research. theory, method and practice.* (pp. 45-62). London: Sage.

Berg, B.L.(1995) *Qualitative research methods for the social sciences.* (5th ed.), Boston, MA: Pearson Education.

Bradbury, H., Frost, N., Kilminster, S. & Zukas, M. (Eds.). (2010). *Beyond reflective practice.* London: Routledge.

Brent, J. (2004). The desire for community: Illusion, confusion and paradox. *Community Development Journal*, 39 (3), 213-223.

Bruner, J. (1986). *Actual minds, possible worlds.* Cambridge, MA: Harvard University Press.

Buchanan, A. (Ed.). (1994). *Partnership in practice - The Children Act 1989.* England: Avebury.

Cobb, S. (Submitted for review). Narrative "braiding": Negotiating identity and transforming conflicts. *Narrative and Conflict: Explorations in Theory and Practice.*

Cornwall, A. & Gaventa, J. (2000). *From users and choosers to makers and shapers: Repositioning participation in social policy.* Sussex: Institute of Development studies.

Christians, C. (2003). Ethics and politics in qualitative research. In N.K. Denzin & Y.S. Lincoln (Eds.). *The landscape of qualitative research: Theories and issues* (pp.208-243). Thousand Oaks, CA : Sage

Delanty, G. (2002). *Community.* London: Routledge.

- Denzin, N. K. (1995). Symbolic Interactionism. In J. H. Smith, R. Harre & V. Langenhove (Eds.). *Rethinking psychology*. (pp. 43-58). London: Sage.
- Dunn, R. & Griggs, S. A. (1995). *Multiculturalism and learning style: Teaching and counseling adolescents*. Westport, CT: Praeger.
- Evans, C. & Fisher, M. (1999). User controlled research and empowerment. In W. Shera & L. M. Wells (Eds.). *Empowerment practice in social work: Developing richer conceptual foundations*. (pp. 348-369). Toronto: Canadian Scholar's Press.
- Fellin, P. (1987). *The community and the social worker*. Itasca, IL: F.E. Peacock.
- Fourth World-University Research Group. (2007). *The merging of knowledge*. Lanham: University Press of America.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Herder and Herder.
- Gergen, K. J., & Gergen, M. M. (1986). Narrative form and the construction of psychological science. In T. R. Sarbin (Ed.). *Narrative psychology: The storied nature of human conduct*. (pp. 22-24). New York: Praeger.
- Gordon, C. (Ed.). (1980). *Power, knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977 by Michel Foucault*. New York: Pantheon.
- Greene, J. C. & Caracelli, V. J. (Eds.) (1997). *Advances in mixed-method evaluation: The challenges and benefits of integrated diverse paradigms*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Guba, E.G. & Lincoln, Y.S. (1998). Competing paradigms in qualitative research. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.). *The landscape of qualitative research*. (pp. 195-220). London: Sage.
- Hardcastle, D. A., Powers, P. R. & Wenocur, S. (2011). *Community practice. Theories and skills for social workers*. (3rd ed.). Oxford, UK: Oxford University Press.
- Hartley, J.F. (1994). Case studies in organizational research: A practical guide. In C. Cassell & G. Symon. (Eds.). *Qualitative methods in organizational research*. (pp. 208-229). London, UK; Sage.
- Horton, M. & Freire, P. (1990). *We make the road by walking: Conversations on education and social change*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Huff, P., Sinder, R., & Stephenson, S. (1986). *Teaching and learning styles: Celebrating differences*. Toronto, Ontario: Ontario Secondary School Teachers Federation.

- Josselson, R., & Lieblich, A. (1993). *The narrative study of lives*. Newbury Park, CA: Sage.
- Ledwith, M. (2005). *Community development. A critical approach*. Bristol: Policy Press.
- Lewin, K. (1946). Action research and minority problems. *Journal of Social Issues*, 2(4), 34-36.
- Lincoln Y. S. & Guba. E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lukes, S. (1974). *Power: A radical view*. London: Macmillan.
- Mankowski, E. S., & Rappaport, J. (2000). Narrative concepts and analysis in spiritually-based communities. *Journal of Community Psychology*, 28 (5), 479-493.
- Maykut, P. & Morehouse, R. (1994). *Beginning qualitative research: A philosophic and practical guide*. London: Falmer Press
- McClure, P. (2005). *Reflection on Practice*. A resource commissioned by the Making Practice-based Learning Work project, an educational development project funded through FDTL Phase 4 Project Number 174/02 and produced by staff from the University of Ulster. Retrieved 1/2/2010 from <http://www.practicebasedlearning.org/resources/materials/docs/reflectiononpractice.pdf>
- McGrath, J. E. & Johnson, B. A. (2003). Methodology makes meaning: How both qualitative and quantitative paradigms shape evidence and its interpretation. In P. M. Camic, J. E. Rhodes & L. Yardley, (Eds.). *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design*. (pp. 31-48). Washington D.C.: American Psychological Association.
- McKnight, J. L. & Kretzmann, J. P. (1990). *Mapping community capacity*. Evanston, IL: The Institute for Policy Research.
- McMillan, D. W. & Chavis, D. M. (1986). Sense of community: A definition and theory. *Journal of Community Psychology*, 14, 6-23.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Morgan, L.D. (1997). *Focus group as qualitative research*. (2nd ed.) Thousand Oaks, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park, CA: Sage.
- Patton, M. Q. (2001). *Qualitative evaluation and research methods*. (3rd ed). Newbury Park, CA: Sage.
- Polkinghorne, D. (1995). Narrative configuration in qualitative analysis. In J. A. Hatch & R. Wisniewski (Eds.). *Life history and narrative* (pp.5-23). London: Palmer.

- Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Simon & Schuster.
- Richardson, L. (1998). Writing: A method of inquiry. In N. K. Denzin. & Y. S. Lincoln (Eds.). *Collecting and interpreting qualitative materials*. (pp. 345-371). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Rosenstein, B. (2000). Video use for program evaluation, A conceptual perspective. *Studies in Educational Evaluation*, 26. 373-394.
- Rosenthal, G. (1987). The technique of the narrative interview. In *Wenn alles in scherben faelt: Von leben und sinnwelt der kreigsgeneration* (English translation) (pp. 121-132). Opladen: Leske & Budrich.
- Rosenthal, G. (1993). Reconstruction of life stories: Principles of selection in generating stories for narrative biographical interviews. In A. Lieblich & R. Josselson (Eds.), *The narrative study of lives* (pp.59-91). Newbury Park, CA: Sage
- Rosenthal, G. (1997). National identity or multicultural autobiography: Theoretical concepts of biographical constitution grounded in case reconstructions. In A. Lieblich & R. Josselson (Eds.), *The narrative study of lives* (pp. 21–39). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Schon, D. A. (1987). *Educating the Reflective Practitioner*. San Francisco, CA: Jossey Bass
- Schriver, J.M. (2011). *Human behavior and the social environment: Shifting paradigms in essential knowledge for social work*. (5th ed). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Seale, C. (1999). *The quality of qualitative research*. London, UK: Sage.
- Silverman, D. (2000). *Doing qualitative research. A practical handbook*. London, UK: Sage.
- Stake, R. E. (1998). Case studies. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.), *Strategies of qualitative inquiry* (pp.86-109). Thousand Oaks, CA : Sage.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tashakkori, A. & Teddlie, C. (Eds.). (2003). *Handbook of mixed methods in the social and behavioral sciences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Tesch, R. (1990). *Qualitative research: Analysis types and software tools*. New York: Falmer.

Tutty, L. M., Rothery, M .A., & Grinnell, R. M. (1996). *Qualitative research for social workers*. Boston, MA: Allen and Bacon.

Warren, R. B. & Warren, D. I. (1977). Which neighborhood are you talking about? In R. B. Warren, & D. I. Warren, (Eds.). *The neighborhood organizer's handbook*. (pp. 94-112). Indiana & London: The University of Notre Dame Press.

Wates, N. (2000). *The community planning handbook*. UK: Earthscan.

נספח:

תחומים ונושאים שכיחים בלמידת הקהילה

תחום	נושאים	דוגמאות לתתי נושאים
מבנה הקהילה	גבולות הקהילה	תחומי גבולות: גאוגרפי, חברתי, אידאולוגי, תרבותי, היסטורי, מעמדי; מאפייני הגבולות: מי נמצא בתוך הגבולות ומי נמצא מחוץ להם; אילו מערכות יחסים יש עם הקהילות/עם הארגונים הגובלים בהן; מאפייני הקשר בין התחומים השונים;
	נתונים דמוגרפיים	גודל אוכלוסייה; פרישת גילאים; צפיפות דיוור; גודל משפחות; שפות דיבור; ילודה; תמותה; צפי עתידי; היסטוריה דמוגרפית; היבטים אתניים; כניסה לקהילה ויציאה מקהילה;
	מבנה ארגוני/ ניהולי	כיצד מתקבלות החלטות; מי פעיל ומי פסיבי; ועדות; בחירות; בעלי תפקידים; ארגונים ושירותים; מדיניות ציבורית בתחומים מסוימים; שיתופי פעולה; יכולת התארגנות; היבטים פוליטיים;
	מנהיגות	מי מנהיג; בסיס המנהיגות (פוליטית, דתית, היסטורית, כלכלית); מאפיינים; משמעות לאנשים שונים; פורמלית ובלתי-פורמלית; לגיטימציה; משך זמן;
	מערכות קהילתיות	תחומים כמו: חינוך, בריאות, רווחה, תכנון, תרבות ופנאי, דת ורוחניות; מאפייני המערכות; כיצד הן פועלות; קשרים בין מערכות; שביעות רצון; יכולת השפעה אזרחית על המערכות; אופן השימוש ומידת השימוש במערכות אלה; מי מפעיל אותן; התנדבות ועזרה לזולת; חלוקת משאבים;
תחומי חיים (דוגמאות)	תעסוקה והיבטים כלכליים	מצב כלכלי ממוצע/פערים כלכליים; סוגי עיסוקים; מקורות תעסוקה; אבטלה; היבטים מגדריים של תעסוקה; שירותים הניתנים בתחום;
	בריאות	מערכות בריאות בקהילה; ממדי חולי; פעילות לקידום בריאות;
	תכנון פיזי	מערכות פעילות בתחום; תכנון עתידי - שימור; שינוי; השפעה אזרחית;
	חינוך	מיפוי מערכות חינוך; חינוך בלתי פורמלי; אחוז המשתתפים במערכות החינוך; מעורבות הורים;
	ביטחון	תחושת החוסן; כיצד מתמודדים; מה מאיים; ממדים וסוגי פשיעה ועבריינות; מוסדות אכיפה;
	פנאי	מקומות בילוי של קבוצות בקהילה; סגנונות בילוי, מקומות מפגש פורמליים ולא-פורמליים;

תחום	נושאים	דוגמאות לתתי נושאים
חיי יום-יום בקהילה	שינוי / שימור	היכן נמצאים על הרצף מבחינת ממדים כמו עבר ועתיד, מסורתיות ומודרניות; מה הניסיון שנצבר בתהליכי שינוי; אמצעים להובלת שינויים; קבוצות מוליכות שינוי ומתנגדות לשינוי;
	בעיות חברתיות	מי מגדיר; איך מתמודדים; מהם הנושאים שעל סדר היום; מהם הנושאים שאינם על סדר היום;
	כוחות ונכסים, בעיות ומחסומים	זהות קהילתית מבחינת נקודות חוזק וחולשה; מיפוי כוחות ונכסים קהילתיים;
	היסטוריה	מורשת; היסטוריה מסופרת; סיפורים מקומיים; זכרונות; תהליכי שימור קולקטיביים; מאפייני הקהילה בעבר;
	תרבות	נורמות התנהגות; תפיסות עולם; תרבות מקומית; אתוס; אמונות; מנהגים; תת-תרבויות;
	רוחניות	דת; מנהגים רוחניים; מקומות קודש; תאריכי חג ומועד; אנשי קודש; יחסי חילוניים-דתיים; יחסי קבוצות דתיות;
	ערוצי תקשורת	כיצד מידע עובר בקהילה; מהירות העברת המידע; אמינות המידע ומגמתיות; על ידי מי; מי מבנה ומעצב אותו; שפה; מי חשוף למידע ומי לא;
פרט וחברה בקהילה	מערך חברתי	רשתות חברתיות; תחושת קהילתיות/שייכות; מוסדות וארגונים חברתיים; בין קולקטיביזם לאינדיבידואליזם;
	זהות ושייכות	מהי תעודת הזהות הקהילתית; מה מאפיין ומייחד; סיפורי מקום; אמונות מקומית; מה יוצר את איכות החיים בקהילה; מה קושר למקום; כיצד הקהילה נתפסת על ידי אנשיה ועל ידי אנשים מבחוץ;

מודל נלמ"ד (נרטיב, למידה משותפת דיאלוגית) הוא פרי המפגש בין השדה ובין התאוריה. מודל זה נוצר במהלך עשור שנים של ניסיון מקצועי שבו שימשו הכותבים ועמיתיהם כעובדים קהילתיים במערכות שונות ומצאו את השימוש בנרטיבים ובדיאלוגים קהילתיים אמצעים יישומיים בעבודתם המקצועית. חכמת המעשה חֲבֵרָה לדרכם האקדמית של הכותבים שמצאו בגישה הנרטיבית מתודולוגיה מרכזית במחקריהם העוסקים בקהילות. הניסיון המעשי והגישה התאורטית הזינו זה את זה והיו מקור הנביעה והיצירה של מודל נלמ"ד, שמציע לעובדים סוציאליים ולאנשי ארגונים העוסקים בעבודה קהילתית מסע מקצועי, מרתק ומקדם בנבכי הקהילה.

התדריך להיכרות עם הקהילה מציע נדבך לפרקטיקה של לימוד הקהילה ונסמך על יצירת שותפות בתהליכי הלמידה, השיח והפעולה של העובד הקהילתי עם מושאי פעולתו. המודל פותח ברוח הגישה הנרטיבית, שהסיפורים האישיים והקבוצתיים בה משמשים אבני דרך להיכרות עם הקהילה. גישה זו מזמינה את העובד הקהילתי ואת שותפיו לפסוע בנתיביה של הקהילה בדרכים יצירתיות, גמישות ורגישות תרבות במטרה לקדם דיאלוג בקהילה המכוון לפעולה.

ד"ר ארנה שמר, מלמדת בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד באוניברסיטה העברית, עובדת סוציאלית קהילתית, חוקרת ומלוות למידה. עוסקת בפיתוח של תחומי השיתוף, השותפות והכשירות התרבותית בארגונים ובקהילות. עובדת עם משרדי ממשלה, עם ארגונים חברתיים ועם קהילות בתהליכי למידה דיאלוגיים להמשגה ולתיעוד של תבונת העשייה.

ד"ר איתן שחר, מרצה בבית הספר לעבודה סוציאלית במכללה האקדמית ספיר, ממקימי המרכז הישראלי למחקר איכותני של האדם והחברה (ICQM). עבד במחלקה לשירותים חברתיים במועצה האזורית בני-שמעון כעובד סוציאלי-קהילתי. יועץ ומדריך בתחום העבודה הקהילתית. משתתף במשלחות סיוע באירועי אסון בארץ ובעולם תוך התמקדות בעבודה קהילתית בתחום החוסן והטראומה.

ISBN 978-965-91487-4-5

9 789659 148745